

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

MALİYE TEORİSİ BİLİM DALI

**OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TARIM KESİMİNİN
VERGİLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin GÖKŞİN

BURSA – 2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

MALİYE TEORİSİ BİLİM DALI

**OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TARIM KESİMİNİN
VERGİLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin GÖKŞİN

Danışman:

Prof. Dr. Filiz GİRAY

BURSA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Bilim Dalı'nda numaralı ...
hazırladığı “ ” başlıklı yüksek lisans
tezi ile ilgili savunma sınavı, .../...../20.... günü - saatleri arasında
yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna
.....
..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Osmanlı'dan Günümüze Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin .../.../2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %...'tür.

- 1- Uygulanan filtrelemeler:
- 2- Kaynakça hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
- 4- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
- 5- Gereğini saygılarımla arz ederim.

.../.../2024

Adı Soyadı: Yasemin GÖKŞİN

Öğrenci No: 702012029

Anabilim Dalı: Maliye Anabilim Dalı

Programı: Maliye Teorisi Bilim Dalı

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Filiz GİRAY

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı’dan Günümüze Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Yasemin GÖKŞİN

Öğrenci No : 702012029

Anabilim Dalı : Maliye Anabilim Dalı

Programı : Maliye Teorisi Bilim Dalı

Tezin Türü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	Yasemin Gökşin
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Maliye Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Maliye Teorisi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Filiz GİRAY

Osmanlı'dan Günümüze Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi

Bu araştırmada, tarımın vergilendirilmesi konusunun Osmanlı devletinden başlanarak günümüze kadar olan değişimi incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyetinde tarım alanında yapılan çalışmaların incelenerek, tarım alanındaki sorunların tespiti ve tarım alanına yönelik önerilerde bulunulmasıdır. Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı Devletinde tarım, ikinci bölümde Türkiye'de tarım incelenmiştir. Tarım vergilerinin çiftçi üzerindeki etkilerine bakılmıştır. 1925 yılında kaldırılan aşar vergisinin kaldırılma nedenleri ve aşar vergisinin çiftçi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Osmanlı'da yaşanan isyanların toprak vergisi ile bağlantısı araştırılmıştır. "1946 yılında yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi aşar vergisi devamı niteliğindedir" olgusu araştırılıp, Aşar Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi karşılaştırılmıştır. Tarım sektörü Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılasındaki payı nedeniyle çok önemli bir vergi potansiyeli oluşturmaktadır. Tarımın doğal şartlara bağımlı oluşu tarımsal gelirin hesaplanmasında yaşanan teknik zorluklar tarımda yıldan yıla fazla gelir dalgalanmalarına neden olmuştur. Bu araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Günümüzde tarım kesimi nasıl vergilendiriliyor, iyileştirilmek için neler yapılabilir? Sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar kelimeler: Zirai Kazanç, Aşar, Toprak Mahsulleri Vergisi

ABSTRACT

Name & surname	Yasemin GÖKŞİN
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Finance
Subfield	Finance Theory
Degree awarded	Master thesis
Supervisor	Prof. Dr. Filiz GİRAY

Taxation of Agriculture from the Ottoman Empire to the Present

In this research, the change in the taxation of agriculture, starting from the Ottoman Empire until today, was examined. The aim of this research is to examine the studies carried out in the field of agriculture in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, to identify the problems in the field of agriculture and to make suggestions for the field of agriculture. The thesis consists of two parts. In the first part, agriculture in the Ottoman Empire was examined, and in the second part, agriculture in Turkey was examined. The effects of agricultural taxes on farmers were examined. The reasons for the abolition of tithe tax in 1925 and the effects of tithe tax on farmers were examined. The connection between the rebellions in the Ottoman Empire and the land tax was investigated. The fact that "Soil Products Tax, which came into force in 1946, is a continuation of the tithe tax" was investigated and the Tithe Tax and Soil Products Tax were compared. The agricultural sector creates a very important tax potential due to its share in Turkey's gross domestic product. Agriculture's dependence on natural conditions and technical difficulties in calculating agricultural income have caused high income fluctuations in agriculture from year to year. In this research, the literature review method was used.

How is the agricultural sector taxed today, and what can be done to improve it? The answer to the question has been sought.

Keywords: *Agricultural Earnings, Tithe, Soil Products Tax*

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM POLİTİKALARI VE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK DÜZENİ	3
1.1. Miri Arazi.....	5
1.2. Mülk Arazi	7
1.3. Vakıf Arazi.....	9
1.4. Metruk Arazi	9
1.5. Mevat Arazi.....	10
2. OSMANLI EKONOMİSİ'NDE TARIM SEKTÖRÜ	11
3. OSMANLI EKONOMİSİNDE TARIMIN GELİŞMESİNİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER	14
3.1. Ziraatın Önemi	14
3.2. Toprağın Mülkiyeti Meselesi	14
3.3. Adalet Sisteminin Boşluğu.....	15
3.4. Tarım Aletlerinin İlkel Kalması	15
3.5. Ulaşım Sorunu.....	16
3.6. Vergilerin Ağırlığı.....	16
3.7. Coğrafya ve İklim Koşulları.....	17
3.8. Kuraklık	18
3.9. Askeri Hareketlenmeler	19
3.10. Konar-Göçerlerin Hayvancılık Faaliyetleri.....	19
3.11. Çekirge ve Tarla Faresi İstilasası	20
3.12. Nüfus	21
3.13. Salgın Hastalıklar	21
4. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMI GELİŞTİRMeye YÖNELİK POLİTİKALAR	22
4.1. Çiftçiye Avans Verilmesi.....	22
4.2. Mubayaa Usulünün Kaldırılması	23
4.3. Nafia Hazinesinin Kuruluşu	25
4.4. Memleket Sandıklarının Kuruluşu	26

4.5. Ziraat Bankasının Kuruluşu	28
4.6. Tarıma Dayalı Sanayinin Kurulması.....	31
4.7. Tarım Okullarının Açılması	32
4.8. Pamuk Ekiminin Desteklenmesi	34
5. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ.....	34
5.1. Şer'i Vergiler Kapsamında Tarım Vergileri	35
5.1.1. Aşar	35
5.1.1.1. Aşar Vergisinin Tanımı, Tarihçesi, Osmanlı Vergi Hukukunda Yeri	35
5.1.1.2. Aşar Vergisine Tabi Ürünler	37
5.1.1.3. Aşarın Osmanlı İsyanlarına Etkisi	40
5.1.1.3.1. Celâli İsyanları	40
5.1.1.3.2. Patrona Halil İsyanı.....	41
5.1.1.3.3. Atçalı Kel Mehmet İsyanı	42
5.1.2. Ağnam Vergisi	42
5.2. Örfi Vergiler Kapsamında Tarım Vergileri.....	45
5.3. Osmanlı Devletin Tarım Vergilemesinde Tahsil Usulleri	46
5.3.1. Osmanlı Devletin Vergi Tahsil Usulleri	46
5.3.1.1. Emanet Yöntemi.....	46
5.3.1.2. İltizam Yöntemi	46
5.3.1.3. Tımar (Dirlik) Yöntemi.....	47
5.3.1.4. Malikane Yöntemi.....	47
5.3.1.5. Mukataa Yöntemi.....	48
5.3.2. Aşar Vergisinin Tahsil Usulleri	48
6. 1887 – 1911 YILLARI ARASINDA AŞAR VERGİSİNİN GELİŞİMİ VE DİĞER VERGİLER ARASINDAKİ YERİ.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIM POLİTİKALARI VE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İZLENEN TARIM POLİTİKALARI	51
2. 1923-1950 DÖNEMİNDE TARIM KESİMİNDEN ALINAN VERGİLER	53
2.1. Ağnam Vergisi	54
2.2. Aşar Vergisi	55
2.2.1. Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri	57
2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Aşarın Tartışılması.....	59
2.2.2.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Aşar Vergisinin Kaldırılmasına Taraftar Olan Görüşler	60
2.2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Aşar Vergisinin Kaldırılmasına Karşı Olan Görüşler.....	61
2.2.3. Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Ekonomik ve Sosyal Sonuçları.....	63
2.3. Aşar Vergisinden Sonra Tarımdan Alınan Vergiler.....	65
2.3.1. Kazanç Vergisi	66
2.3.2. Yol Vergisi	67
2.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi	69
2.3.3.1. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunun Amacı ve Kapsamı.....	69

2.3.3.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nun Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü	72
2.3.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisine Kamuoyunun Yaklaşımı	77
2.3.3.3.1.Kırsal Kesim ve Basının Toprak Mahsulleri Vergisine Bakışı.....	77
2.3.3.3.2. Vergi Borcuyla İlgili İtiraz ve Şikâyetler	78
2.3.3.4. Toprak Mahsulleri Vergisi Uygulamalarının Sosyal ve İktisadi Hayata Etkileri.....	78
3. 1950 SONRASI DÖNEMİNDE TARIM KESİMİNDEN ALINAN VERGİLER	81
3.1. Vergi Reform Komisyonu ve DPT’nin Tarımsal Kazançların Vergilendirilmesine Yönelik Görüşleri.....	81
3.2. Gelir Vergisi Kanunun ’da Zirai kazançlar	83
3.3. Zirai Kazançların Vergilendirilmesi	85
3.3.1. 4369 Sayılı Kanun Öncesi Zirai Kazancın Vergilendirilmesi.....	86
3.3.1.1. Küçük Çiftçi Muafiyeti	86
3.3.1.2. Götürü Gider Usulü.....	88
3.3.1.3. Gerçek Usul.....	89
3.3.2. Günümüzde Zirai Kazançların Vergilendirilmesi.....	90
3.3.2.1. Zirai Kazançların Tevkifat Yoluyla Vergilendirilmesi	91
3.3.2.2. Zirai Kazançların Gerçek Usulde Vergilendirilmesi.....	95
3.4. Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Güçlükler.....	99
3.5. Tarım Sektörünün Vergilendirilmesine Yönelik Diğer Vergi Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler.....	100
3.5.1. Emlak Vergisi Kanunu	100
3.5.2. Katma Değer Vergisi Kanunu	101
3.5.3. Vergi Usul Kanunu	101
3.5.4. Kurumlar Vergisi Kanunu.....	102
3.5.5. Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu	102
3.5.6. Özel Tüketim Vergisi Kanunu	103
3.5.7. Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun	103
3.5.8. Banka ve Sigorta Muameleleri Kanunu	103
3.6. Zirai Faaliyetlerde Kayıt Dışılık	104
3.7. Zirai Kazançların Vergilendirilmesinin Tarım İşletmeciliği Açısından Değerlendirilmesi.....	105
4. TARIM SEKTÖRÜNDEN ALINAN VERGİLERİN GELİŞİMİ	105
SONUÇ.....	110
KAYNAKLAR	116

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Zahirî Nezaretî Tarafından İstanbul Fırınlarında Dağıtılan Zahirî Miktarı....	24
Tablo 2: 1889-1908 Yılları Arasında Kullandırılan Kredi Tutarları ve Borçlu Sayıları	30
Tablo 3: 1887 – 1911 Yılları Arasında Aşar Vergisinin Diğer Vergiler Arasındaki Yeri ve Artışı (Milyon Kuruş, %)	49
Tablo 4: 1923-1927 Dönemi Gelir / Gider Dengesi (Cari Fiyatlarla- Milyon Lira)	63
Tablo 5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Kamu Giderlerinin Seyri (Milyon Lira).....	70
Tablo 6: Toprak Mahsulleri Vergisi Tahmin ve Tahsil Durumu (Milyon TL)	79
Tablo 7: Tarım Sektöründeki Yükümlülerce Ödenen Doğrudan Vergilerin Toplam Bütçe Gelirlerindeki Payı ve Çiftçilik Katma Değerine Oranı (%)	80
Tablo 8: Gelir Vergisi Unsurları	83
Tablo 9: İşletme Büyüklüğü Ölçüleri.....	87
Tablo 10: Ziraî Ürün ve Hizmetlerde Tevkifat Oranları	93
Tablo 11: Türkiye’de Seçilmiş Yıllar için Tarımsal GSYH (bin TL).....	106
Tablo 12: Gerçek Usulde Vergilendirilen Mükelleflerin Yıllara Göre Dağılımı.....	108
Tablo 13: Ziraî Kazanç Beyanları Özeti	109

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Zirai Kazançların Vergilendirme Yöntemleri	91
Şekil 2: Üretim Yöntemine Göre GSYH Hesabında Sektörlerin Payları (Cari Fiyatlarla, 2021, 2022)	107

GİRİŞ

Devletin halkı için yaptığı harcamaları finanse edebilmek için başvurduğu temel kaynaklardan biri olan vergiler, gelişmemiş devletlerden tutunda 21. yüzyılın en modern devletlerinin bile vazgeçilmez kamu gelirini oluşturmaktadır. Vergi ödemekle yükümlü olan her insan her çağda verginin ne olduğunu, neden ödediklerini merak etmiş ve bu sorulara yanıt bulmaya çalışmışlardır. İlk zamanlar kişinin isteğine bırakılan vergi, zamanla zorunlu olmuştur ve vergileri kutsallaştırıp ödetmeyi amaçlayan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Toplumsal olaylara (Magna Carta Libertatum) öncülük etmiş ve birey-devlet ilişkisini belirleyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Sosyal ve ekonomik yaşam bakımından bu denli önemli olan devlet, vergi gibi kavramlar, tarih boyunca birbirini etkilemiştir. Temel ekonomik faaliyet alanın tarım olduğu için 19 yy'a kadar olan dönemde vergi gelirlerinin en önemli kaynağı tarım sektörü olmuştur. Sanayileşme tarım sektörünün önemini azaltamamıştır. İngiltere ile başlayan sanayi devrimi gerçekleştirilirken tarım sektörü ihmal edilmeyip bu sektörde verimi artırmak üzere makineleşmeye gidilmiştir. Ülkede izlenen vergi politikaları sektörlerin gelişiminde belirleyici bir faktördür. Bu sebeple ülke ekonomileri için önemini koruyan tarım kesiminden alınan vergilerin incelenmesi hem sektörün gelişimi hem de kamu mali dengesi açısından önemli bir konudur.

Yüzyıllar boyunca üç kıtaya hakim olan Osmanlı İmparatorluğu; farklı ırk, din, dil, mezhep, gelenek ve göreneklerden toplulukları yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nde temel ekonomik faaliyet alana tarım olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak toplam kamu gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu tarım sektörü oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca toplam vergi gelirleri içinde payı %50'nin altına düşmeyen aşar tarım kesiminden alınan en önemli vergidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde izlenen tarım politikaları sadece bu sektörü değil aynı zamanda kamu mali yapısını da büyük ölçüde etkilemiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde de tarım en baştaki sektör olmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlıdan günümüze birçok şekilde vergilendirilen tarım her dönemde önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Bu nedenle gerek Osmanlı Devleti gerekse cumhuriyet döneminde hem ekonomiye hem de mali sisteme yön veren tarım sektörünü ve vergilemesini incelemek katkı sağlayıcı olacaktır. Bu çalışmanın amacı, ülkeler açısından

önemini koruyan tarım sektör ve bu sektörde izlenen vergi politikalarını Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si dönemi boyunca ayrıntılı araştırmaktır. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak Osmanlı'dan günümüze tarım sektörü incelenmiştir.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda esas alınan toprak rejimine dayalı tarım politikaları, tarımın gelişimini etkileyen faktörler ve tarım sektöründe vergilendirme açıklanmaktadır. İkinci bölümde Cumhuriyet döneminde izlenen tarım vergisi politikaları 1923-1950 ve 1950 sonra dönemler olarak açıklanmaktadır. Yine bu bölüm kapsamında tarım sektöründe alınan vergiler istatistiki verilerin yardımıyla açıklanmaktadır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve öneriler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIM POLİTİKALARI VE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK DÜZENİ

Uzun yıllar tarih sahnesinde başarısından söz ettiren Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili o döneme ait kaynakların kıtlığından ve eldeki kaynakların bilgi yetersizliğinden dolayı net bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci Roma'nın başkenti yakınlarında kurulan küçük bir beylikten büyük bir imparatorluğa uzanan bu başarının nasıl olduğu herkesin ilgisini çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili farklı görüşler olsa da kayı boyuna mensup Osman beyin Moğolların baskısıyla yıkılan Selçuklu Devleti'nden sonra günümüz Türkiye'sinin Bilecik şehrinin Söğüt beldesinde kurulmuş olan bir beyliktir. Bizans sınırlarında kurulan beylik zamanla gösterdiği başarıyla yıllarca adından söz ettiren büyük Osmanlı İmparatorluğu haline gelmiştir. İnsanlık tarihinin en önem arz eden konularından birisi devlettir. Bir devlet ne kadar güçlü ve adil ise ömrü o oranda uzun olmuştur. Osmanlı Devleti buna en güzel örnektir. 1299-1923 yıllarında 600 yıl hüküm sürmüş bir devlettir.¹

Selçuklu Devleti'nin uç beyi konumunda olan kayı boyunun koskoca imparatorluk haline gelmesinde şüphesiz ki uygulanan toprak düzeninin önemi büyüktür.²

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından yıkılışına kadar her dönemde arazinin konumu ve kullanım şekli, siyasi ve hukuki açıdan son derece önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde toprak, orduya asker yetiştirme ve devlete önemli derecede gelir sağlayan vergilerin temel kaynağıdır.³ Bu yüzden bu başlıkta Osmanlı Devleti'ndeki toprak düzeni incelenecektir.

¹ Gökhan Altundal, " Bazı Yabancı Tarihçilerin Osmanlı Devleti Kuruluş Dönemi Hakkındaki İddiaları ve Bu Tartışmaların Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, 2020, s. 3.

² Zeynel Dinler, "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni" ,*Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 1983, s. 1.

³ M. Macit Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.1, 2006, s. 107.

Osmanlı Devleti’ndeki toprak düzenine bakıldığında; toprağın mülkiyeti ve denetimi çoğunlukla devletin elindedir. Bunun bir sonucu olarak toprağı kullananlar için bazı kısıtlamalar meydana gelmektedir. Toprağın kullanımı süresiz ve nesilden nesile geçen bir kiracılık sistemi gibi işlemektedir. Bu kısıtlamalar ise toprağı kullanan kişinin toprağı istediğı gibi kullanma, istediğı ürünü ekme, toprağı satma veya hibe etme hakkının olmamasıdır. 1858 Arazi Kanunu’na kadar olan arazi kanunları genel olmaktan ziyade bölgelere göre değişiklik gösteren genellikle belli bir sorun üzerine yoğunlaşan fetvalar, fermanlar ve talimatnamelere dayanmaktadır.⁴

Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde hız kazanan reformlarla mali, askeri ve idari yapısında birçok yenilikler yapmıştır. 1858 yılında çıkarılan “Arazi Kanunnamesi” ile toprak hukukunda bütünlük sağlanmış ve ülkenin her yerinde geçerli bir kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu kanundan önce çıkarılan kanunlar, padişah emirlerinden ve şeyhülislamlarca verilen fetvalarından oluşmuştur. Fetvalar tek bir belge olarak düzenlenmemiştir. Bir maddenin aranıp bulunmasındaki zorluklardan ve zamanla bazı şartların değişmesi sonucu yeni ve bütün toprak hukukunun tek belgede düzenlenmesi gerekliliğinden 1858’de Arazi Kanunnamesi çıkarılmaya karar verilmiştir.⁵

1858 tarihli Arazi Kanunu Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında oluşan komisyon tarafınca hazırlanmış ve modern anlamda oluşturulmuştur. 138 maddeden oluşan bir kanundur.⁶ Kanunu hazırlamak üzere oluşturulan Meclis-i Muvakkat çalışmalarını bitirerek hazırladığı metni Tanzimat Meclisi’ne sundu. Orada tartışıldıktan sonra şeyhülislamlığın incelemesine sunulmuş ve ardından padişahın onayına sunularak neşredilmiştir. Daha sonra her eyalet, liva ve ilçe meclislerine, mahkemelerine ve müftülerine yollanmak üzere yedi bin beş yüz nüsha basıldı.⁷

Arazi Kanunnamesine göre Osmanlı Devleti toprakları beş bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; “*Miri arazi*”, “*mülk arazi*”, “*metruk arazi*”, “*mevat arazi*”, “*vakıf arazi*” topraklarıdır.⁸

⁴ Filiz Giray, *Maliye Tarihi*, 10.b., Bursa: Dora Basım, 2024. s. 94.

⁵ Kenanoğlu, a.g.m., s.109.

⁶ Yusuf Güneş, Üstüner Birben, “1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Üzerine Bir Tartışma”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.2, 2012, s. 59.

⁷ Kenanoğlu, a.g.m., s. 1, 10.

⁸ Giray, a.g.e., s. 94.

1.1. Miri Arazi

Miri sözcüğü Osmanlı Hükümeti'nde, devletin hazinesindeki menkul ve gayrimenkuller için sarf edilen yani devlete ait anlamına gelmektedir. Miri kelimesinin anlamından da çıkarılacağı gibi mülkiyeti devlete ait olan toprak türüdür. Tarıma uygun arazilerin yanı sıra tapu ile kullanıma açılan yaylak, kışlaklar, tarlalar, çayır ve korularda miri arazi olarak görülmektedir.⁹

Bu toprakların mülkiyeti devlete ait olmakta birlikte devlet bu toprakları belli bir bedel karşılığında süresiz köylüye kullanma hakkı verirdi. Bu işlem devleti temsil eden görevliler tarafından gerçekleştirilirdi. Kiracı durumundaki kişi toprağı satamaz, hibe edemez, tarlasını istediğı gibi kullanmak ve istediğini yetiştirmek vb. gibi haklara sahip değildir. Miri arazi sisteminin Osmanlı Devleti'nde ne zaman başladığı tam tespit edilememektedir. Bu sisteme sayısız İslam Devletleri ve Türk-İslam Devleti'nde görüldüğü üzere “Bizans Devleti'nde” de rastlanmaktadır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde tarım arazilerinin tasarrufunu düzenleyen yasal çerçeve şeriat ve padişah tarafından konulan örf ve adet hukuku ile sağlanmıştır. Şeriat, genel olarak arazi üzerinde bireysel kontrolün denetiminin sağlanmasını amaçlıyordu. Osmanlı Devleti'nde veya genellikle İslam ülkelerinde arazi kullanımının tarihi, bir yandan sermaye birikiminin bir yandan da devletin elde ettiğı gelirin temel kaynağı olan tarım arazilerinin kontrollerinde devletle kişiler arasında sürekli bir çekişme olarak kısaltılabilir. Hükümetin topraklardaki kontrolünü devam ettirme endişesi, harcamalarını ve askerleri için katlandığı giderleri toplayabilmek için tarıma kayıtsız şartsız olarak bağımlı olmasından mütevellittir. Devlet, Ortadoğu'daki geleneksel tarımsal üretim sisteminin kaynağı halinde olan “çift-hane” sistemine de önem verdi. “Çift hane sistemi”, köylüye bir toprak veya çiftlik verilerek toprağın kiracısı durumundaki halkın geçimini sağlamanın yanı sıra devlete kira ödeyebilmesini de amaçlamaktadır. Bu topraklar 60 ila 150 dönüm arasında bir köylüye yetecek büyüklüktedir.¹¹

⁹ Cemile Şahin, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.6, 2012, s. 440.

¹⁰ Ömer Lütfü Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1980, s. 128.

¹¹ Halil İnancık, Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Ed.) Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul: 2010, s. 15.

Miri arazinin kiracısı durumundaki kişi öldüğünde toprak ölen kişinin bir oğluna, kızına veya oğulları arasında intikal harcını ödemek kaydıyla müşterek kullanım hakkı şeklinde miras bırakılır. Kişinin erkek evladı yoksa erkek bir akrabasına ya da halktan durumu kötü olan kişiye intikal harcını ödediğinde kullanım hakkı verilirdi. Bunun en büyük sebebi bütünlüğün bozulmaması içindir. Miri arazi mirasçılara geçerken mirasçı tapu resmi veya tapu bedeli ödemek zorundadır.¹²

Miri arazi kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan ilki *miri tapulu arazi*; tapu resmi olarak adlandırılan direk alınan kullanım karşılığı alınarak toprağın kullanım bedelinin süresiz olarak halka bırakıldığı miri arazi türüdür. Kullanım hakkını elde eden köylü üretim işini kendisi planlar ve toprağı kendisi işler. İkinci miri arazi türü “*miri mukataalı arazi*”; köylü olmasa da, asker veya esnaf gibi kişi fark etmeksizin bir bedel karşılığında kiralanıp kullanılan ve çoğunlukla ekilip biçilmeyen terk edilmiş arazilerdir. Bu arazi türünde üçüncü bir kişiye kiralama olanağı olmasına karşın tapulu arazi yükümlülüklerin de bu geçerli değildir.¹³

Miri arazinin tasarruf hakkı için alınan bedel iki şekildedir. *İlki* tapu denilen bir bedel ile halka verilmesi, *ikincisi* topraktan elde edilen mahsulün belirli bir miktarının kira olarak devlete verilmesidir. Bu bedel ürünün 1/10 devlete verilmesidir.¹⁴

Miri arazi farklı şekillerde oluşabilmektedir:

- I.Savaş sonrası alınan toprakların kazananlar arasında dağıtılamayarak devlete kalması,
- II. Savaş esnasında ne maksatla ele geçirildiği veya verildiği belli olmayan topraklar,
- III.Mülk arazini kullanan kişinin ölümü üzerine mirasçısının olmaması ve zamanaşımı ile toprağın devlete kalması,
- IV.Mülk arazinin sahibinin bilinmemesi ve tespit edilememesi sonucu toprağın devlete kalması,

¹² Kenanoğlu, a.g.m., s. 112.

¹³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I. Cilt: 1300 - 1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 182.

¹⁴ Giray, a.g.e., s. 94.

V.Mülkiyeti devlete ait olmakta birlikte halka kiralanen araziler.¹⁵

1299’da resmen kurulan Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri topraklarında miri arazi rejimi uygulanmıştır. Uygulama dönem dönem bazı değişikliklere uğrasa da özü hep aynı kalmıştır. Miri arazinin Osmanlı Devleti’ne hangi devletten geçtiği tam bilinmemekle beraber bu rejimin Osmanlı Devletin’deki şeri hukukun egemenliği göz önüne alındığında rejimin temeli Hz. Muhammed zamanındaki ikta sistemine bağlanmaktadır. Ancak bu düşünceye katılmayan araştırmacılar vardır. İslam hukukunda yer alan ikta; devlete ait bir torağın mülkiyeti ile birlikte kişiye bağlanması veya mülkiyeti devlette kalmak koşuluyla kişiye faydalanma ve kullanım hakkı tanınmasıdır.¹⁶

Ayrıca Osmanlı Devlet’inde padişahlar savaş sonrası ele geçirdiği yerlerde “toprak köleliği ve derebeylik sistemi” ile karşılaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu derebeyliği kaldırarak yerine tımar sistemi uygulamıştır. Padişah bu arazilerin bir bölümünün kullanımını halka verirken bir bölümünün de devlete bırakılarak kullanım hakkını halka vermiştir. Miri arazilerin geliri askeri hizmet için belli kişilere bırakılarak “Dirlik (Tımar) Sistemi” meydana gelmiştir.¹⁷

1.2. Mülk Arazi

Osmanlı Devleti’nde miri araziden sonra en çok görülen toprak türü mülk arazidir. Belirli bir toprak parçasının kullanım hakkının ve mülkiyetinin koşulsuz bir kişiye ait olduğu toprak türüdür. Mülk arazide kişi bu arazi üzerinde kimsenin iznini almaksızın istediğini yapma hakkına sahiptir. Yani kişi istediğini ekip biçme, ağaç dikme, toprağı hibe etme veya satma hatta arazi üzerine bina yapma hakkına sahiptir. *Arazi-i Memlûke* ismiyle de bilinmektedir. Arazinin sahibinin vefat etmesi halinde arazi murisine kalmaktadır. Murisin tespit edilememesi veya olmaması halinde toprak miri arazi olarak devlete mülkiyet hakkı geçmektedir.¹⁸

Mülk arazi kendi içinde çeşitli türlere ayrılmaktadır:

¹⁵ Erdal Celal Sumaytaoğlu, *Osmanlıda ve Türkiye’de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 29.

¹⁶ Abdullah Mesut Küçükaya, “Osmanlıda Toprak Sistemi -Miri Rejim-”, *Osmanlı Ansiklopedisi* 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999-2014, C.3, s. 53.

¹⁷ Şahin, a.g.m., s. 440.

¹⁸ Baykal Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, 1.b., Adana: Karahan Kitabevi, 2015, s. 34.

a) **Köy ve Kasaba Sınırları İçerisinde Bulunan Mülk Araziler:** Bu arazi iki türdedir. *İlki*, büyüklüğünün dikkate alınmadığı köy veya şehir içinde yer alan arazilerdir. *İkincisi* ise büyüklüğü en fazla yarım dönüm olan, köy ve şehrin yakınında bulunan tamamlayıcı nitelikteki arazilerdir. Bu araziler; odun toplamak kuyu kazmak, araba çekmek gibi evi tamamlayan arazilerdir.¹⁹

Bir miri arazi köy veya kasabaya çevrilmek istenirse bu arazinin mülkiyetinin kime ait olacağı konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İlk görüş, üzerine köy veya şehir kurulan arazinin mülk arazi sayılabilmesi için kuruluş izninde devletin bu toprağın mülk sayılabilmesi için açıkça umumi fayda ilkesini belirtmesi gerekir. Bir diğer görüş ise miri arazinin üzerine köy veya şehir kurulması mülk arazi için geçerli sebep sayılmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile bir miri arazinin üzerine köye veya kasaba kurulması halinde bu toprakların mülk arazi statüsüne geçeceği belirtilmiş ve toprağın haline bağlı olarak 1/2-1/3 oranında bir kira bedeli isteneceği kararlaştırılmıştır.²⁰

b) **Miri Araziden Ayrılan Topraklar:** Kamu yararı bahis mevzusu olduğu durumlarda şer'î hukukunun iznine dayanarak, belli bir satış bedeli ile miri arazinin bir kısmının bireye satılması durumudur.²¹

c) **Öşürlü Topraklar:** Savaş ile fethedilen toprakların Müslüman gazilere mülk arazi olarak verilmesi ile veya sonradan Müslüman olanlara verilen toprak türüdür. Bu topraklardan elde edilen gelirin 1/10 devlete aittir.²²

d) **Haraçlı Topraklar:** Osmanlı Devlet'inde savaş sonrası elde edilen toprakları belli bir bedel karşılığında (peşin para veya ayni) Müslüman olmayanlara verilmesidir. Bu topraklardan haraç ismi verilen vergi alınmaktaydı.²³

e) **Mevat Arazinin Tarıma Kazandırılması ile Elde Edilen Topraklar:** Mevat arazi yani tasarruf edilmeyen çorak arazileri tarıma kazandıran kişiye mülkiyeti ve kullanım hakkı verilen arazilerdir. Kişi bu araziye istediğini ekip-biçme vb. haklara sahiptir.²⁴

¹⁹ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 4.b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, s. 40.

²⁰ Şahin, a.g.m., s. 454.

²¹ Giray, a.g.e., s. 96.

²² Cin, a.g.e., 2016, s.44.

²³ Başdemir, a.g.e., s. 35.

²⁴ Şahin, a.g.m., s. 456.

1.3. Vakıf Arazi

Osmanlı hukukunda vakıf arazisi “halkın yararı için veya bir hayır faaliyeti için arazinin süresiz olarak vakfa bırakılmasıdır” olarak tanımlanır. Vakıf arazi aslında bağımsız bir arazi türü değildir. Mülk veya miri arazi için halkın yararı için veya bir amaca hizmet etmek suretiyle vakıf arazisi konumuna getirilmiştir.²⁵ Vakıf arazisi elden çıkarılamaz ve birine armağan edilemez.²⁶

Bu arazi türünde arazi devlet denetiminde olmasına karşın vakıf belgesi ile vakıf idarecisinin bağımsız tasarruf ve idaresindedir. Vakıf arazileri ikiye ayrılır:

I. Sahih (Hakiki) Vakıflar (Vakf-ı Sahih): Kişinin mülkü konumundaki arazinin kişinin kendi iradesi ve isteğiyle halk yararına vakfa bırakmasıdır. Haraç ve öşür arazileri vakfedildiği zaman, vakıf öşür ve haracı devlete aynı kişinin elindeymiş gibi ödemek zorundadır.²⁷

II. Tahsisat Şeklinde Olan Vakıflar (Vakf-ı İrsâdi): Bu vakıf arazisi türü miri arazi grubundadır. Toprağın mülkiyet hakkı devlete ait olmakla birlikte toprağın kullanım hakkı vakfa verilmektedir. Bu sebeple miri arazide geçerli olan hükümler bu arazi çeşidi içinde geçerlidir. Vakfa ait olan hasılat üç şekilde oluşur.

- Miri arazinin geliri bir bağış amacına ayrılır.
- Miri arazinin kullanım hakkı bir bağış için ayrılır.
- Hem geliri hem de kullanımı bağış için ayrılır.²⁸

1.4. Metruk Arazi

Köy veya kasabalarda halkın kullanımına bırakılan arazilerdir. Köprü, yol, panayır ve pazar yeri, yayla, mera, çayır gibi yerlerdir. Devlet tarafından herhangi birine veya gruba verilemez. Bu araziler alınıp satılamaz.²⁹

²⁵ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Klasik Çağı'nda (1300-1600) Tarımın Vergilendirilmesi ve Vergileme İlkeleri Bakımından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 68.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 7.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, C.1, s. 505.

²⁷ Şahin, a.g.m., s. 457.

²⁸ Giray, a.g.e., s. 96.

²⁹ Cin, a.g.e., 2016, s. 50.

Metruk arazi için mülkiyet ve tasarruf hakkından söz edilemez. Kimseye zarar vermemek şartıyla herkesin yararlanabildiği yerlerdir. Ancak kimse bu topraklar üzerinde tasarrufta bulunamaz.³⁰

Metruk arazinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Bu arazide tapu yoktur.
- Bu araziler vergiye tabi değildir. Ancak pazar, panayır, iskele gibi yerlerden yararlananlardan bu isimlerle resim alınırdı.
- Kişilerin bir bedel karşılığında kullanım hakları devredemezler.
- Bu arazilerde takas yapılamaz.
- Metruk araziler hibe ile oluşturulamaz. Kişi kendi rızasıyla mülkünün birazını veya tamamını pazar yapsa bu pazar metruk sayılamaz.
- Bu arazilerde zorla bir edinim yoktur.³¹

1.5. Mevat Arazi

Hiç kimsenin kullanmadığı, metruk arazi özelliklerine sahip olmayan ve köy ve kasabaya uzak olan kısacası terk edilmiş arazilerdir. Çöl, taşlık, boş ekilmeyen yerler bu arazi sınıfına girmektedir. Bir arazinin mevat arazi olarak görülmesi için mülkiyetinin ve kullanım hakkının kimsede olmaması ve köy veya kasabaya tahsis edilmiş olmaması gerekir. Köy ve kasabaya yakın olan araziler ilerde o köye tahsis edilme ihtimalinden dolayı mevat arazi sınıfına girmemektedir.³²

Mevat durumunda olan araziye kullanabilir duruma getiren biri olursa mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte kullanım hakkı bir bedel istenmeden kişiye verilir. Ancak mevat arazinin kullanım hakkı elde edilebilmesi için şartları yerine getirmelidir. Bu şartlar:

- Padişahın izin vermesi gerekir.
- Kullanım hakkının doğacağı eylemin gerçekleşmesi: ağaç dikmek, tohum ekmek, su kanalı açmak, araziye temizleyip ekilecek duruma getirmek.

³⁰ Şahin, a.g.m., s. 458.

³¹ Giray, a.g.e., s. 96.

³² Şahin, a.g.m., s. 458

➤ Mevat araziyi kullanmak için müsaade alan kişinin bu araziyi üç yıl içinde kullanması gerekir.³³

Osmanlı toprak sistemi, İslam arazi hukuku ve kendinden önce kurulan Türk devletlerinden esinlenerek 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile şekillenmiştir.

Kişi ve toplumun çıkarları göz önünde tutulmuş ve toprağa değer verilmiştir.³⁴

2. OSMANLI EKONOMİSİ'NDE TARIM SEKTÖRÜ

Osmanlı İmparatorluğu 16. yy'dan itibaren hem ekonomik hem de siyasi açıdan zayıflamış bir durumdaydı. 19. yy'a gelindiğinde temel sanayiye bile kurmak mümkün değildi. Durumu iyi olan dokuma sektörü dahi ülke ihtiyaçlarına yetecek üretim kapasitesinde değildi. Halihazırdaki sanayi imkanları, ülkenin maden ve tarım zenginliklerinde kullanılmıyordu. Üretim büyük ölçüde tarımın üzerindeydi. Ancak tarımda modern teknoloji kullanılmadığı için verim düşük düzeydeydi. Osmanlı İmparatorluğu bir tarım ülkesi olmasına rağmen İstanbul gibi büyük şehirlerin çoğu ithal tahılla besleniyordu.³⁵

Namık Kemal, İbret güncesinde "ziraatımız" manşetli yazıda; Osmanlı ekonomisiyle ilgili mühim saptamaları olmuştur. Osmanlı ticareti yabancıların tekelinde olduğunu ve sanatının hiçbir değerinin olmadığını iddia etti. Allah'ın halka, bağışladığı miktar oranında toprağından mahsul elde ederse, bu mahsulle iyi geçineceğini belirtti. Dünyada tarım hiçbir zaman ticaret ve sanat kadar zenginleştirmeyecektir. Bunun nedeni olarak kazanç elde etmek için ticaret yapan saat, sanatçı için gün, tarımla uğraşan kişi için yıl gereklidir. Tarım reformunu destekledi. Osmanlı tarımının büyük kısmı hiçbir ilerleme kaydedemediğini söyledi. Tarımda ilerlemenin ön şartı Avrupa'dır. Onların tarım alanında ilerleme ve tekniğin benimsenmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca, eyalet tarım komisyonları aracılığıyla model çiftlikler oluşturma'nın gereklilikleri üzerinde durdu.³⁶

Osmanlı tarımına bakıldığında daha çok geçim esası geçerliydi. Dış pazara satış yapmaktan ziyade halkın kendi ürettiğini tüketmesi bunun en belirgin özelliğidir. Üstelik

³³ Giray, a.g.e., s. 98.

³⁴ Şahin, a.g.m., s. 459.

³⁵ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", Elâzığ, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, 2011, s. 314.

³⁶ Musa Çadırcı, "Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2, 1991, s. 47.

küçük çaplı üreticilerin çok olduğu bir düzende çiftçinin kendi için üretmesi ve üretimin verimsiz olması geçimlik ekonomisinin en önemli nedenidir.³⁷

19 yüzyılın sonuna kadar üretici ürünlerini pazarda satma fikrine karşı kapalıdır. Tarım toplumu sosyal, kültürel ve ekonomiye kapalı durumdadır. O dönemde ihracatın gayrisafi milli hasıla (GSMH)'ya oranı sadece % 2 idi. Osmanlı devleti merkantilist düşünceye karşı çıkmıştır. İhracattan ziyade kendi ihtiyaçlarını karşılama fikri yanı sıra ithalatı serbest bırakmaya daha sıcak bakmıştır. Üretilen malların fiyatları kadılar tarafından belirlenmiştir. Bunun amacı halkın gelirini sınırlandırıp, sermaye birikimini engellemektir. Bu politika 10 yüzyıl devam ederek ithalatı destekleyici konumda olmuştur. İthalat artarsa vergi artar fikriyle hareket edilmiş ve ekonomiye verilen zarar göz ardı edilmiştir.³⁸

Sert ekonomik kurallara dayanan Osmanlı ekonomisine örnek olan ticari ruhsat uygulaması, loncalar, sabit fiyat uygulamaları gibi ekonomiyi geliştirme çabaları başarılı olamadığı için Osmanlı ciddi bir ekonomik ve mali krize sürüklenmiştir. 19 yy. Osmanlı için dünya ekonomisine adapte olma dönemi olmuştur. Lakin bu hiç kolay bir süreç olmamıştır. Bu alanda yapılan düzenlemelerde başarısız olmasının temel nedeni Osmanlı ekonomisinin istikrarsız durumuydu. Sermaye yatırımları dağınık durumda kalmış ve fırsatlar genellikle tarım ve endüstride değerlendirilmemiştir. Devletin büyümesi aynı zamanda ekonomik bir sorun da yarattı. Tanzimat döneminde bürokrasi ve merkez ordu son derecede büyümüştür. Bu durum tarımsal ve endüstriyel kalkınmaya harcanabilecek büyük meblağların kaybına neden oldu. Binlerce kişinin istihdam edilmesi ekonomik kalkınmayı engelledi. Kamu istihdamının düzenli, ücretli çeşitli meslekler önermesi nedeniyle, önerilen işler imalat ve tarım sektörlerindeki değişimin aciliyetini birazda olsa azaltmıştır. Hem de hükümet istihdamı, söz konusu alanlarda acil gereksinim duyulan işçi ihtiyacını düşürmüştür.³⁹

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki finansal düzenlemeler uzun vadede başarılı olamamıştır. Gelir yaratma sistemi bozulmuştur. Askeri ve Savaşlar gideri nedeniyle devlet kendisini

³⁷ Tevfik Güran, "Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876", 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, 2. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 47.

³⁸ Erdinç Tokgöz, "19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 2, 2000, ss. 366-367.

³⁹ Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", Maliye Finans Yazıları Dergisi, Y. 23, S. 84, 2009, s. 20.

zorda bulmuştur. Devlet üretim-tüketim dengesi kaybolmuştur. Sonuç olarak, ülkenin yerli üretimi artırılamadığı için Avrupa'nın ürettiği mallar ve paralarının Osmanlı pazarına akın etmesi engellenemedi. Osmanlı ekonomisi Avrupa parası ve ürünlerine bağımlı duruma geldi.⁴⁰

Osmanlı'da ekonomisinin kötüleşmesi, ticaret ve tarıma kötü şekilde yansımıştır. Mali gerileme ise kaçınılmaz olarak devleti borçlanmaya zorlamıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar dış borçlanma konusunda çekimser davranmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni dış borca iten pek çok neden vardır. 16. yüzyılın ortalarında başlayan ve daha da kötüleşen 17. ve 18. yüzyıllardaki ekonomik kriz, önemli bir gelir yetersizliğine neden olmuştur. Kazanılmayan savaşlar, kapitülasyonlar, devletin ticaret anlaşmaları yoluyla sömürülmesi, ulaşılamayan vergiler, devletin tüketim düzeni ve Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde aşırı sermaye birikimi, Osmanlı'yı borçlanmaya zorlayan iç ve dış faktörlerdir. Çare arayışı ile ilk dış borçlanma 1854 yılında gerçekleşmiştir. Lakin devlet anapara ve faiz ödemelerinde 1876 yılında ödeyemeyerek acze sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nden borçlarını almak amacıyla 1881 yılında diğer devletler tarafından kurulan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile köylünün ürünleri yabancıların himayesine geçmiştir. Bu nedenle Osmanlı ekonomisi özyönetim otoritesini önemli oranda yitirmiş ve önemli bir kısmı Avrupa ekonomisinin kontrolü altına alınmıştır. Hükümetin bu denli borçlu duruma gelmesi, yolların, demiryollarının, limanların inşasına, tarımı geliştirecek alet ve ekipmanların üretimine ve yayılmasına olanak vermemiştir.⁴¹

Osmanlı sağlıklı bir siyasi politika izleyememesi nedeni ve yaşanan savaşlar, bulaşıcı hastalıklardan dolayı kırsal kesimde ve ülkede Türk nüfusu azalmıştır. Bunun sonucunda ülkede eşkıyalık, zulüm, iç kargaşa, isyanlar, sık sık yaşanan kıtlıklar köylerin yıkılmasına ve buna dayanamayan halkın güvenli buldukları bölgelere göç etmesine bir sebep oluşturmıştır. Askeri görevin sadece Türk toplumuna özgü olması ve illeri ilgilendirmesi Türk halkını zora sokmuştur. Eğitim alanında bir düzenden söz etmek mümkün değildir. Bu sebep devleti işgücü bakımından çeşitli zorluklar altında

⁴⁰ Ferhat Başkan Özgen, "Osmanlı Devleti'nin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 32, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, (Mart-Nisan, 2000,) s. 12.

⁴¹ Binhan Elif Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", *Antalya, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 4, 2002, s. 187.

bırakmıştır. Zira devletin devamlılığını garantileyen, ekonomiye ayakta tutan nitelikli insan gücüdür.⁴²

3. OSMANLI EKONOMİSİNDE TARIMIN GELİŞMESİNİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Osmanlı Devleti'nde tarımın istenen düzende gelişmesini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktör; *ziraatın önemi, toprağın mülkiyeti meselesi, adalet sisteminin boşluğu, tarım aletlerinin ilkel kalması, ulaşım sorunu, vergilerin ağırlığı, coğrafya ve iklim koşulları, kuraklık, askeri hareketlenmeler, konar-göçerlerin hayvancılık faaliyetleri, çekirge ve tarla faresi istilası, nüfus, salgın hastalıklar* olarak sayılabilir. Görüldüğü üzere bu faktörler; ekonomik, hukuki, askeri, teknik, mali, coğrafik ve demografik niteliklidir.

3.1. Ziraatın Önemi

Osmanlı için tarım hayatı önem taşıyordu. Diğer devletlere göre Osmanlı halkı boğaz tokluğuna iş gören ve yaşayan bir millettir. Çalışmalarının tek amacı "ekmek" veya "ekmek parası" idi. Zengin yaşamak, her alanda gelişmek halk için bir hayaldir. Ekmek veya ekmek parasının kazanmanın tek yolunu zirai faaliyetlerde görmeleri bu alanın gelişmesini engelleyen en büyük neden olmuştur.⁴³

3.2. Toprağın Mülkiyeti Meselesi

Osmanlı Devleti'nde tarımın gelişmesini engelleyen faktörlerin en başında toprağın mülkiyet meselesi gelmektedir. Bu mesele 1858 Arazi Kanunnamesiyle düzenlenmiştir. Kanunnameye göre mülkiyeti devlete ait olan toprağı ekme yetkisi köylüye verilse de bazı kısıtlamalar vardır. Köylü toprağı satamaz, toprağı terk edemez, devletin belirlediği kuralların dışında ekim yapamaz, toprağın üzerine izinsiz bir şey inşa edemez. Kiracı durumdaki köylünün ölümü durumunda miri arazi oğluna, oğlu yoksa birince derece yakınına harç ödemek şartıyla geçerdi. Keza usulüne göre toprak satılırsa önceki sahipleri dikkate alınmazdı. Mülkiyet hakkı tehlikede olan köylü için bu durum son derece kötüydü. Ülkede tehlikeli olan eşkıyalar türemiş, köylünün mahsulünü zorla ortak hale gelmişlerdir. Köylüyü koruyan jandarma ve hayvanlarını da beslemek zorunda kalan

⁴² Tokgöz, a.g.m., s. 367.

⁴³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1861-1876))*, 6.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları ,C. VII, 2003, s. 241.

toprak sahibi geçinemeyen hale gelmiştir. Müttegallibe denilen derebeyleri de köylüye çeşitli zorbalıklar ve eziyetler etmiştir.⁴⁴

3.3. Adalet Sisteminin Boşluğu

Yapılan eziyetler ve adaletsizlik durumlarında köylülerin başvuracağı tek kaynak adalet kapısıydı. Ancak Abdülaziz döneminde kurulan mahkemelere ve çıkarılan yasalara karşın yine de adaleti temin etmek mümkün değildi. Ahlaksız yargıçları ahlaklı kılmak örgüt ve hukukla mümkün değildi. Hakimler geçimlerini mahkeme harçlarından sağladıklarından asıl amaçları doğru ile yanlış ayırmaktan ziyade harç toplamaktı.

Ücretin yeterli olmadığı durumlarda rüşvete başvuruyorlardı Bu kadılar için zenginliğin başka bir yoluyla.⁴⁵

3.4. Tarım Aletlerinin İlkel Kalması

Osmanlı Devleti'nde tarımda makineleşme ve modernleşmeye geçilememiştir. Osmanlı Devleti'nde tarım daha çok ilkel kalmış tarım aletleriyle yapılmaya çalışılmıştır. “Saban” adı verilen ağaçtan meydana gelen aletin yanı sıra “tırpan”, “çapa” ve “tahta cıvata” kullanılmıştır. Tarımın geliştiği ülkelerde pulluk denilen alet kullanılmıştır. Pulluk birçok yönden sabandan daha başarılıdır. Toprağın derinliğine pulluk, sabandan iki kat daha fazla inebilmektedir. Bu rakamlar pulluk ile 20-25 cm iken sabanla 10-15 cm kalmaktaydı. İşin yapılış süresine bakılacak olursa pullukla 12 dönümlük arazi bir günde sürülebiliyorken sapanla bu süre üç gün oluyordu. Pulluk topraktaki zararlı otları da sürebildiği için toprağın verimliliği de artmaktaydı. Sabanla 1 dönüm arazi sürülebilirken pullukla bu rakam 16 dönümü buluyordu. Tahıl ve pamuk ekimi yapılacak toprağı sabanla altı-yedi kez sürmek gerekiyordu. Hava şartları nedeniyle bu işlem en az 2 ay sürüyordu. Bu durumda çiftçinin ekebileceği toprağı kısıtlıyordu. Diğer ülkelerin kullandığı bir diğer tarım aleti buharlı makinedir. Osmanlı Devleti'nin bu makineyi almaya gücü yetmemektedir. Buhar makinesiyle daha kısa sürede daha verimli tarım yapılmaktadır. Tohumun temizlenmesi, ayıklanması Amerika'da makinelerle 1 gün gibi kısa sürede yapılırken, Osmanlıda 400 işçi ile yapılmaktadır.⁴⁶

⁴⁴ a.g.e., s. 242.

⁴⁵ a.g.e., ss. 242-243.

⁴⁶ Güran, a.g.e., s. 96.

Osmanlıda tarım yapılırken hayvanlardan da yararlanılmıştır. Öküz ve atlarla tarım yapılmıştır. At ile sürülen toprak daha kısa sürede ekilmeye hazır hale gelmektedir. Fakat atın bakımının öküzü göre daha zor ve masraflı olmasının yanı sıra engebeli arazilerde yetersiz kalmasından kaynaklı daha çok tarımda öküz tercih edilmiştir. Ürün tarlada yetiştikten sonra çiftçi orakla biçmekteydi. Orak işçi ve zaman olarak gelişmiş tarım aletlerinin çok gerisinde kalmaktaydı. Bu durum Osmanlıda tarımı son derece kötü etkilemektedir.⁴⁷

3.5. Ulaşım Sorunu

Ulaşım, köylüleri etkileyen bir diğer sorun olmuştur. Abdülaziz döneminin gazeteleri yol yokluğunun haberleriyle doludur. Türk ve yabancı yazarlar bir yol, bir yol için haykırmıştır. Yolsuzluk şehirlerin kalbinde bile vardır. "Londra'dan Galata'ya mal taşımak için ödenen ücret, malın Galata'dan Beyoğlu'na taşınması için ödenen ücretten daha azdır." Başkentte durum buysa köylerdeki durumu anlamak kolaydır. Çiftçi ancak kendini doyuracak miktarda ekiyordu, satıp zengin çiftçilik yapmayı asla aklından geçirmiyordu. Çünkü elindeki ürünü nasıl ve hangi yoldan götürecektir. Devlet tarımı gelişmek için yabancı devletlerden tarım aletleri getirmiştir. Lakin köylüler reddetmiştir. Köylü yol yokluğundan kaynaklı ürettikleri ürünlerin ellerinde kalacağından endişeliydiler. Yolların olmaması nedeniyle mahsuller, bırakın diğer ülkelere ihraç etmeyi, Osmanlı içinde bile dağıtım yapılamıyordu. Kuraklık nedeniyle Orta Anadolu'da çoğunlukla kıtlıklar yaşanıyordu. İnsanlar sedir otu ve ağaç kabuğu yiyerek hayatta kalmaya çalışıyordu. Bu durumda başka yerlerden yol yokluğu nedeniyle tahıl getirilemiyordu. Bu nedenle zenginlik kaynaklara sahip bir devletin insanları aç ve sefil yaşıyordu.⁴⁸

3.6. Vergilerin Ağırlığı

Hükümetin çiftçinin ve tarımın durumunu önemsemesi ve tarımın gelişmesi için önlemler alması gerekirdi. Ancak Abdülaziz dönemi bütçelerinden de anlaşılacağı üzere hükümetin bu kaygıları yoktur. Çünkü vergi yükü çiftçilerin üzerinde yoğunlaşıyor. "En düşük sınıftaki çiftçi, en büyük servet sahibinden daha fazla vergi ödüyor." İstanbullular hem vergi ödemiyor hem de asker göndermiyordu. Ancak bütçe gelirlerinin çoğunluğu, yani Avrupa'dan alınan borçların çoğu İstanbul'da harcanıyordu. Bütçenin en büyük bölümünü

⁴⁷ a.g.e., s. 97.

⁴⁸ Karal, a.g.e., s. 244.

oluşturan aşar vergisi, Tanzimat'a kadar toprağın verimliliği ve ürün miktarına göre toplanırken, Tanzimat döneminde tüm mahsulün onda biri olarak toplanmaya başlanmıştır. Aşar vergisinin tahsilinde iltizam yöntemi kullanılmaktaydı. Mültezimler (aşarı toplamakla yetkili kişi) devlet içinde devlet gibi görünerek çeşitli hilelerle menfaat elde etmeye çalışmışlardır. Jandarma vergi tahsildarının emri altındaydı. Vergisini ödeyemeyenlere eşyaları, yatakları, yorganları satıldı. Bazen bir ağaca bağlanıyor, dövülüyordu.⁴⁹

3.7. Coğrafya ve İklim Koşulları

Coğrafya ve iklim, tarımsal faaliyetleri doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. İnsan topluluklarının ekonomik ve sosyal yaşamlarını ciddi biçimde etkiler. Tarım bulunduğu bölgenin iklimiyle şekillenir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de tarımsal faaliyetler ve ürünlerin çeşitliliği coğrafyadan ve iklimden etkilenmektedir. Buna bağlı olarak tarım ürünlerinin gelişimi iklime bağlı olmuştur. Bölgedeki iklimin mevcudiyeti, bir yandan ürünlerin gelişimini ve olgunlaşmasını etkiler. Öte yandan birim alandan yüksek verim elde edilmesinde önemli rol oynar.⁵⁰

Bilimle uğraşan insanlar, 15. ve 19. yüzyıllar arasında mevsim normalleri dışında değişikliklerin, epeyce süren soğuk dönemlerin ve normal olmayan hava hareketlerinin sık sık yaşandığı bir "Küçük Buzul Çağı" olduğunu savunmuşlardır. Bilim insanlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda "Küçük Buzul Çağı", artan yağışlar, mevsim dışında donlar ve yoğun kar yağışıyla kendini gösterdi. Osmanlıda 16. yy ikinci yarısından sonra 1560 yılı ve sonrasında alışılmadık yağışların ciddi kışların yaşandığı gözlenmiştir; 1568 yılındaki don nedeniyle tahıl hasadı yapılamamıştır. 1565 yılındaki olağanüstü yağışlar Sofya'da ve Edirne'de su baskınlarına neden oldu. 1579 yılında Doğu Anadolu'da kış mevsimi yaman olmuştur, hatta geçen on yılda Osmanlının çeşitli bölgelerinden kuraklık ve buna bağlı kıtlık yaşanmıştır. Yaşanan olumsuzluklar sonra kısa vadede devlet

⁴⁹ a.g.e., ss. 244-245.

⁵⁰ Durmuş Volkan Karaboğa, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarıma Etki Eden Faktörler ve Bu Faktörlerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.6, 2012, s. 315.

tarafından çiftçiye yardım edilse de mahsulünü yitiren çiftçi, tohum için ayırdığı buğdayın bir kısmını yemek zorunda kaldığı için ekeceği tohum azalmıştır.⁵¹

15. ve 16. yüzyıllarda zirveyi yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, farklı coğrafya tiplerine sahipti. Üç kıtada 10-60° doğu meridyenleri ile 10-50° kuzey paralelleri arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğunun; Balkan ve Tuna ülkelerinde serin, Akdeniz kıyılarında nemli, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika oldukça kurak bir iklimi vardı. Bu kadar fazla iklim çeşitliliğine maruz kalan Osmanlı halkının tarım faaliyetlerini etkilemektedir. Akdeniz kıyılarında kış aylarında sıcaklığın +5° derece fazla olması, bölgede zeytin ve zeytinyağı üretiminin verimli olmasında önemli olurken, Akdeniz'in alüvyal ovaları susam üretimi için vazgeçilmez bir yaşam alanı oluşturmuştur.

Osmanlı'da karasal iklimin hakim olduğu coğrafyada bahsettiğimiz iklime göre şekillenen tarım mahsulleri yetiştirilmiş, bilhassa arpa ve buğday benzeri tahıl mahsullerinin yetiştiriciliği ve mercimek, nohut, üzüm vb. tarımı yapılmıştır. Baklagil çeşitliliğinin yetiştiriciliği önemli görülmüştür⁵².

3.8. Kuraklık

İklim değerlerinden sıcaklık, don, yağış, güneş ışığı ve kuraklık gibi faktörler tarımı etkileyen faktörler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle sıcaklığın yüksek olduğu aylarda nem oranının düşük olması anlamına taşıyan kuraklık, Osmanlı tarımını çok ciddi şekilde etkilemiştir. Anadolu coğrafyası konumu gereği çeşitli yağış rejimleri hakimdi. Anadolu'da; “İç Anadolu, Tuz Gölü çevresi ve Güneydoğu Anadolu bölgesi” yarı kurak, doğuda ise Erzurum, Erzincan ve Elazığ dağlık bir yapıya sahip olup deniz ikliminden uzaktı. Bu sebeple hava şartları ve coğrafyayla fazlasıyla ilgili kuraklık, yaz döneminde Anadolu'nun çoğunluğunu etkilemiştir.⁵³

Yağışların bol olduğu yıllarda bol ürün hasat elde edilirken, kurak yıllarda mahsul azalmış, bazı yıllarda ise tamamen yok olmuştur. Anadolu coğrafyasının bir bölümünde kuraklığın tesiri yaklaşık 3 sene sürmüştür. Bölgedeki köylünün sıkıntılarını daha da ağırlaştırdı. Bu nedenle toprağa bağımlı bir hayat yaşayan halk, kuraklığın etkilerini

⁵¹ Mustafa Demir, “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Zirai Üretimi Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 55, 2022, s. 310.

⁵² Karaboğa, a.g.m., s. 315.

⁵³ Abdülkadir Gül, “Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.II, S.9, 2009, s. 145.

azaltmak için bir yol bulmaya çalıştı. Ancak çözüm bulamayınca bölgeyi terk etmekten başka çare kalmamıştır. Örnek verilecek olursa; 1559 ve 1560 senelerinde Karadeniz bölgesinin kuzey kesiminde , yani Kırım bölgesindeki Osmanlıda son derece etkili bir kuraklık olunca zorunlu göç yaşanmıştır . Osmanlı Devleti şartlarında nüfusun çoğunluğu geçimini sağlamak için toprağa bağlı olduğundan, kuraklık gibi büyük ölçüde önemli olayın milletin ve devletin üzerindeki sonuçlarını bilmek mümkün olmamıştır. Halkın toprağını terk etmesi, terk edilen toprakların boş kalmasına sebep olmuştur. Bu da devletin gelir kaybetmesine neden olarak Osmanlıyı zor duruma sokmuştur.⁵⁴

3.9. Askeri Hareketlenmeler

Askeri olaylar tarımsal üretime etkilediği açıkça görülmektedir. İlki, köy yolu ve çevresindeki seferler sırasında ordunun ihtiyaç duyduğu tahılın temini ile bağlantılıdır. Diğerleri ise savaşların tahrip edici etkileri nedeniyle tarım arazilerinin tahrip olması, köylünün ekip biçmeyi durdurmuş olmasıdır. Ayrıca geçimini sağlamaya çalışan ve gelir kaynağı yaratan kişilerin, genç tarım işçilerinin orduya alınarak arazilerin boşaltılması tarımsal üretimi son derece etkilemiştir. Ordunun ve süvari bineklerinin yükünü çeken hayvanların besin ihtiyaçları için köylüden arpa ve tahıl istenmiştir. Arpa miktarı un miktarından daha çok olunca, askerlerin buğdayı öğütürken kaybedecekleri sürenin hesaplanması gerektiğinden, buğday yerine un istendi. Ordunun savaş sırasında güzergâhlara un, arpa ekili araziye atlar yüzünden de zarar görmüştür.⁵⁵

3.10. Konar-Göçerlerin Hayvancılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti tarih boyunca özellikle 16.-17. yüzyıllarda tarım ve hayvancılık el ele yürümüştür. Bu durum yüzyıllar boyunca geniş bir ekonomik faaliyet alanı yaratmıştır. Çayırarla kaplı dağların yüksek kesimlerinde büyük sürüler halinde beslenen hayvanlar, mevsimsel duruma göre otlaktan otlağa, meradan kışlamaya taşınarak beslenirdi. Büyük sürülerin bir meradan diğerine taşınması ve meradan kışlık barınaklara giderken ekili tarlaları geçmek zorunda kalması ve çoğu zaman bu tarlalara zarar vermesi, yerleşik köylüler ve çobanlar arasında gerginliğe sebep oluyordu. Hayvanlar geçtikleri tarladaki ekini ezerek, yiyerek köylüye büyük zararlar vermektedir. Devlet bu konuda çiftçinin yanında olarak birçok kanun çıkarmıştır. Bu kanunlardan bir tanesi de Fatih

⁵⁴ Karaboğa, a.g.m., s. 316.

⁵⁵ Demir, a.g.m., s. 300.

Kanunnamesidir. Bu kanunun 34. maddesi “bir kimsenin atı veya öküzü ya kısırağı ekine girse davar başına beş akça cürüm alıp beş çomak. Buzağı girse bir akça çomak, koyun girse iki koyuna bir akça olup bir çomak vurulur” şeklinde tarımın korunması için son derece katı olunmuştur.⁵⁶

3.11. Çekirge ve Tarla Faresi İstilasası

Tarih süresince insanlar hayatlarını zora sokan birçok doğal afetle uğraşmışlardır. Bu afetleri karasal, atmosferik ve biyolojik kökenli olarak ayrılabilir. *Karasal kökenli olanlar* için deprem; *Atmosfer kökenli olanlar*; “sel”, “don”, “dolu”, “yıldırım”, “kuraklık”, “sis”, “aşırı kar” *biyolojik olanlara örnek* bulaşıcı hastalıklar ve tehlikeli böcek türleridir. Doğal afetlerin bazıları sınırlı bir alanı etkilerken bazıları da büyük alanlara yayılarak yıkıma neden olabiliyor. Afetlerin bir kısmı can kaybına sebep olurken, bir kısmı mal kaybına sebep oluyor. Bir kısmı da her iki tür kayıplara da neden olabilmektedir. Çekirgeler, çölden aniden gelip toplu halde tarım alanlarına doğru toplanan, belirli bir yoğunluğa ulaştıktan sonra sürüler halinde yaşayan, geçtikleri her türlü tarım alanını yağmalayan canlılardır. Ilık rüzgârlarla uzak mesafelere taşınan 7-8 cm uzunluğundaki çekirgeler, gündüzleri hareket edip akşama doğru karaya çıkarak metrekafe başına 150-200 yoğunluğa ulaşıyor. Bu da kilometre kare başına iki yüz milyon çekirge yoğunluğu anlamına geliyor. Ekili alanların yoğun çekirge sürüleri tarafından işgal edilmesi köylüleri çileden çıkararak tarlaların tahrip olmasına neden oldu. Öte yandan yavru çekirge bir gün içinde ağırlığını geçmeyecek kadar yiyecek yiyebilir ve çekirge larvadaki üç ila 3,5 ay gibi bir sürede yetişkinliğe ulaşabilir. Orta yaşlı yavruardan oluşan topluluğun kilolarının 250 ila 300 ton olduğu kabul edilirse, günde ortalama 250 ila 300 ton yem tükettiği tahmin edilir.⁵⁷

Sudan'da çekirge sayısının artması ve bu dönemde meydana gelen kuvvetli rüzgârların, çekirgeleri gruplar halinde başka bölgelere götürmektedir. Osmanlı sınırları içindeki verimli topraklara zaman zaman çekirge sürüleri gelmiştir. Çekirge sürülerinin gelişi bazen tarımsal ürünlere zarar vermiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tahıl kıtlığına sebep olmuştur. Kimyasal ilaçların olmadığı bu zamanda çekirgelerle mücadele insanlara kalmıştır ve mücadele daha da zorlaşmaktadır. Osmanlıda olan çekirge istilaları,

⁵⁶ Karaboğa, a.g.m., s. 317.

⁵⁷ Ertan Gökmen, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, *Belleten*, C. LXXIV, S. 128, s. 127.

verdikleri zararlar, sebep oldukları göçler ve devletin aldığı önlemler hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır. Yaşanan bu çekirge salgını Osmanlı halkını zor duruma sokmuştur. Halkın tarım ürünleri ciddi derecede zarar görmüş, tarlalardan ürün alınamaz hale gelmiştir. Bu durumda beraberinde bir kıtlık ve fiyat artışı meydana getirmiştir.⁵⁸

3.12. Nüfus

Osmanlı Devleti'nde 16.yy nüfusun çoğaldığı araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Ancak Osmanlı'da her il veya ilçenin belirli bir nedenden dolayı değişken oranlarda artış yaşadığı görülmektedir. 16. yüzyılın ilk dönemlerinde gerçekleştirilen nüfus sayımları, bilhassa yüzyılın ikinci yarısındaki verilerle karşılaştırıldığında bulunan değerler, tarım üretiminin demografik büyümeye benzer fakat gecikmeli olarak artmasıdır. Kentsel nüfusun köylere göre daha yüksek bir artış hızına sahip olması, köylerden kentlere kitlesel göçün varlığına işaret ediyor olabilir. Bu durum şehirlerdeki gıda ihtiyacını artıracak, dolayısıyla kırsal kesimde tarımsal üretim kapasitesi zorlanacaktır. Bu bağlamda ekilebilir alanların genişlediğini düşünmek mümkün olsa da nüfus sayımı verileri, tarım ürünleri büyümesinin nüfus artışının gerisinde kaldığını gösteriyor. Bahsi geçen demografik değişimin olası sonucu olan işgücü artışının tarımsal üretimde yukarı yönlü bir harekete yol açacağı düşüncesi, tarım arazilerinin yeterliliği, tarım alet ve ekipmanlarının varlığı ve tarımsal üretimin varlığı ile anlam kazanmaktadır. Ekilen tarım toprakları artan nüfusu doyurmaya yetmediğinden kişi başına düşen üretim miktarı azaldı.⁵⁹

3.13. Salgın Hastalıklar

Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıkların başlıcalarının “veba, kolera, difteri, çiçek hastalığı ve dizanteri” olduğunu belirtmek gerekir. Yetersiz altyapı ve kanalizasyon sisteminin kötü olduğu yerlerde, zorunlu temizlik koşulları sağlanamadığı için bu tür salgınların farklı zamanlarda ortaya çıktığı kesindir. Salgın hastalıklardan dolayı nüfusun etkilenmesi ve üretimin azalması, özellikle tarım alanlarındaki çiftçileri etkileyerek tarımsal üretim veriminin düşmesine neden olmaktadır. 1841, 1847, 1849 ve 1869' da veba salgınları, 1847-1848'de ise kolera salgınları yaşandı. Salgın hastalıkların genellikle

⁵⁸ Mehmet Yavuz Erler, “ XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türk Tarihi Kültürü ve Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/xix-yuzyildaki-bazi-dogal-afetler-ve-osmanli-yonetimi.html>, (erişim tarihi: 27.12.2023).

⁵⁹ Demir, a.g.m., s. 305.

isyan, eşkıyalık, göç, kıtlık, deprem, yangın ve su baskını sonrasında ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanlar salgın hastalıklar yüzünden köylerini, bulundukları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda salgın nedeniyle göç eden insanlar salgının daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına sebep olmuşlardır. Salgın hastalıkların yol açtığı ekonomik zararları matematiksel olarak belirlemek mümkün olmasa da bölgesel ticarete ve üretime olumsuz etkisi yadsınamaz olmuştur. Salgın hastalıklar nedeniyle ölen ve can korkusuyla bölgesini bırakıp giden insanlar Osmanlı nüfusu üzerinde olumsuz değişikliklere neden olmuştur.⁶⁰

Yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'nde tarım maalesef gelişmemiştir.

4. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMI GELİŞTİRMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren temel faaliyet alanı tarım olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde tarım sektörünü geliştirmeye yönelik izlenen politikalar çerçevesinde yapılan düzenlemeler; *“Çiftçiye avans verilmesi, mubayaa usulünün kaldırılması, nafia hazinesinin kuruluşu, memleket sandıklarının kuruluşu, ziraat bankasının kuruluşu, tarıma dayalı sanayinin kurulması, tarım okullarının açılması ve pamuk ekiminin desteklenmesi”* şeklinde sayılabilir.

4.1. Çiftçiye Avans Verilmesi

Tarımı geliştirmek, zirai alandaki çalışmaları düzenlemek için 1843'te ziraat meclisi kurulmuştur. Meclis tarım alanındaki eksiklikleri ve çiftçinin şikâyetlerini bilmek adına bir ziraat anketi yapmıştır. Anket sonucunda köylünün sermaye yetersizliği sorunuyla uğraştığı görülmüştür.⁶¹ Devlet, tarımsal üretim aracı eksik veya olmayan, tohumluğu, hayvanları olmayan çiftçiye, 3-4 yıl vadeyle ve faizsiz olarak avans vermiştir. Bu Osmanlıda büyük bir ihtimal devletin verdiği ilk tarımsal kredidir.⁶²

⁶⁰ Erler, a.g.m.

⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1856 - 1861))*, 7.b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VI., 2007, s. 221.

⁶² Mert Can Erdoğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma, Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 2019, s. 59.

Çiftçi ihtiyacı olan finansmanı borç alarak giderebilmekteydi. O dönemde çiftçinin borç alabileceği kurumların olamamasından dolayı ya tefeciden ya da durumu iyi olan diğer çiftçilerden yüksek faizle borç alırdı. Çiftçinin *alivre satış* denilen yola başvurduğu da görülmüştür. *Alivre satış*, çiftçinin gelecekte elinde olan ürünün yani ekilmiş fakat hasat zamanı gelmemiş ürün veya doğmamış hayvanını %30 - %40 oranında daha ucuza sattığı durumdur. Kısacası çiftçi sattığı ürün için çalışmaktaydı.⁶³

Avans sisteminden beklenen fayda sağlanamamıştır. Sebebi köylüye verilen avansın; devletle arası iyi olan, durumu yerinde olan köy ağalarının eline geçmesidir. Bunun sonucunda sermayeye ihtiyacı olan çiftçiler için değişen bir durum olmamıştır ve üretimde bir artış gözlenememiştir.⁶⁴

4.2. Mubayaa Usulünün Kaldırılması

Osmanlının merkezi konumundaki İstanbul şehrinin bilhassa kış mevsimindeki iâşesinin sağlanmasında etkisiz kalınmaya başlamasıyla hükümet bu konuya müdahale etmek durumunda kalmıştır. İlk aşamada devlet tedbir amacıyla bir miktar hububat alarak depolamıştır ve ihtiyaç durumunda depolardan İstanbul fırınlarına hububat dağıtmıştır. Sonraki dönemlerde ayrı kadrosu ve hazinesi olan bir Zahire Nezareti kurulmaya karar verilmiştir. Mubayaa usulü, zahire nezaretinin tarımsal ürünler her bölgede konulan sınırlara uyarak alması ve İstanbullu halkın gereksinimleri ve ordunun gereksinimleri ayıran bir yöntemdir.⁶⁵ Mubayaa; miri mubayaa ve rayiç mubayaa olmak üzere iki şekilde gerçekleşir:

1) Miri Mubayaa:

Devlet zirai ürünü satın alırken pazar değerinden düşük fiyatla alırdı. Rayiç mubayaa yöntemine göre daha eski olan bir yöntemdir. İlk kullanılmaya başlandığı dönemde sadece askeri amaçla kullanılsa da sonraki dönemlerde İstanbul'un iâşesi konusunda da kullanılmış bir yöntemdir. Satın alınacak hububat miktarı bölgelerin üretim durumuna göre belirlenmektedir. Devlet her bölgede belirlenen hububat miktarını almak üzere

⁶³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri I (1876-1907))*, 6.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII., 2007, s. 443.

⁶⁴ Ercan Koç, *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarım*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 54.

⁶⁵ Tevfik Güran, “Zahire Nezareti ve İstanbul’un İâşesindeki Rolü”, *Büyük İstanbul Tarihi*, 2015, <https://istanbultarihi.ist/192-zahire-nezareti-ve-istanbulun-iasesindeki-rolu>, (Erişim Tarihi: 17.01.2024).

belirlediği mubayaa görevlisini bölgeye göndermektedir. Halk belirlenen hububat miktarını görevliye teslim etmek zorundadır. Ancak zirai ürünlerin pazar değerinin çok daha düşüğü sembolik değerle alınması halkı zor durumda bırakmış ve tarımı olumsuz yönde etkilemiştir.⁶⁶

2) Rayiç Mubayaa:

Bu yöntemde piyasa fiyatına göre alım yapılması planlanmıştır. Fakat miri mubayaa yöntemine göre daha yüksek fiyat olsa da piyasa fiyatının çok altında bir fiyatla alım yapılmıştır. Bu yöntem miri mubayaa yönteminin getirdiği haksızlık ve sorunları çözmek amacıyla getirilmiştir. Devlet tarafından görevlendirilen kişiler devletin belirlediği kotaya göre kazalardan zirai ürünleri alıyorlardı. Miri mubayaanın sorunlarını çözmek için getirilse de onun devamı niteliğinde kalmıştır ve 1839 yılında kaldırılmıştır. Kaldırılma sebebi ise sorumluluğun sadece çiftçide olmasıdır.⁶⁷

Mubayaa usulü ile hükümete gelir sağlanmaya çalışılmıştır ve İstanbul'da yaşayanların, askerlerin temel gıda maddesi ekmeğin imalatını ucuza getiriyordu. Bu usul ile çiftçinin hevesi kırılıyor, pazar ekonomisi son derece olumsuz etkileniyordu ve tarımın gelişmesini engelliyordu. Bu yüzden tarımın gelişmesi için uygulanan politikalarda mubayaa usulünün kaldırılmasına karar verilmiştir.⁶⁸

Tablo 1: Zahire Nezareti Tarafından İstanbul Fırımlarında Dağıtılan Zahire Miktarı

Dönemler	Buğday	Arpa	Diğer ürünler	Toplam
1210-1214/ 1795-1800	5.021.731	355.415	77.500	5.454.645
1215-1219/ 1800-1805	3.144.385	40.000	5.000	3.189.385
1220-1224/ 1805-1810	5.900.500	696.500	365.000	6.962.000
1225-1229/ 1810-1814	5.583.500	1.523.500	251.500	7.358.500
1230-1234/ 1814-1819	3.855.150	343.750	92.500	4.291.400
1235-1239/ 1819-1824	4.969.200	144.800	95.000	5.209.000
1240-1244/ 1824-1829	3.787.620	299.980	166.950	4.254.550
1245-1250/ 1829-1835	6.671.950	944.000	41.500	7.657.450
Toplam	38.934.036	4.347.945	1.094.950	44.376.931
Yüzde	(87.7)	(9.8)	(2.5)	(100.0)

Kaynak: Aysu, a.g.e., s. 325.

⁶⁶ a.g.e. <https://istanbultarihi.ist/192-zahire-nezareti-ve-istanbulun-iasesindeki-rolu>, (Erişim Tarihi: 17.01.2024).

⁶⁷ Abdullah Aysu, *Osmanlı'da Tarım Politikaları*, 1.b., İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020, s. 325.

⁶⁸ Koç, a.g.t., s. 55.

4.3. Nafia Hazinesinin Kuruluşu

Devlet için ziraat, sanayi ve sanat son derece önemli konulardır. Fakat Osmanlı Devleti 19. yüzyıla gelindiğinde bu konularda gelişememiş hatta gerilemeye başladığı görülmüştür. Bu sebeple devlet halkın bu alanlardan daha iyi yararlanabilmesi ve konuların gelişebilmesi için bir adım atmıştır. Nafia nezareti kurulmuştur. Devlet imar işleri ve halkın refahını sağlayabilmek için bir sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden bir hazine kurulması gerekli görülmüştür. Bu nedenle Nafia hazinesinin kurulması için çalışmalara başlanmıştır. 1845 senesinde Meclis-i Vala başkanı Rıfat Paşa ile Maliye Nazırı Nafiz Paşa bir görüşme yaparak hazineyi kurmaya karar vermişlerdir. Rumeli ve Anadolu halkına zirai ürün satışı sonucunda 20.000 kese para alınamamıştır. Bu paradan maliyenin haberi yoktur. Bu paranın halktan alınması ve bir merkezde toplanabilmesi, Nafia giderlerine harcanması için Nafia hazinesi oluşturulmuştur. Hazinedeki sermayenin zamanla artırılması düşünülmüştür.⁶⁹

Meclis-i Vala, üretimi arttırmak için 10 maddelik bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun bazı maddeleri şunlardır:

I.Bazı bölgelere yapılan teşvik sonrası o bölgelere bazı makine teçhizat üretimi başlamıştır. Bu makine teçhizatla tarımın daha kolay ve gelişmiş bir şekilde yapılması planlanmıştır. Yapılacak bu işler kolaylık sırasına dizilecek ve hazinenin durumu göz önüne alınarak hayata geçirilecektir.

II.Nafia hazinesi Meclis-i Vala'a bağlanmıştır. Nafia hazinesi, sermayesinin yetmediği işlerde meclise başvurarak yardım alabilir. Nafia nezareti halkın yararı için çalışacak Nafia hazinesinin gelirini arttırmak için elinden geleni yapacaktır.

III.Ticaret nezaretinde bulunan Ziraat Meclisi, Nafia nezaretine verilmiştir. İsmi Nafia Meclisi olarak değiştirilmiştir.

IV.Sanayi ve sanatın geliştirilmesi, tarım işlerinin çoğaltılıp geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

⁶⁹ Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti" , *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2011, s. 127.

V.Memleketin imarı ve halkın refahı için çalışmalar Nafia nezaretine verildi. Esnaf kollanacak, teşvik edilecek, sanayi ve sanatta her türlü kolaylık sağlanacak, üretilen eşyaların değeri arttırılacaktır.

VI.Taş binaların ahşap binalara göre daha sağlam olduğu düşüncesine varılmıştır. Bu yüzdende inşaatında özel kanunlar olması gereği görülmüş, inşasının Nafia ile ilgili olduğu düşüncesiyle Nafia nezaretine devredilmiştir.

VII.Orman konusu Nafia nezaretine bırakılmıştır.

VIII.Kaldırımların sağlamlığı, yapımı ve kontrolü Nafia hazinesine bırakılmıştır.⁷⁰

4.4. Memleket Sandıklarının Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde batı ve merkez Avrupa'da olduğu gibi halka kredi veren bir kuruluş bulunmamaktaydı. Türk olmayan ve kuralsız çalışan sarraflar bir dönem banka görevi üstlenmişlerdir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devlet'inde Avrupa'da olduğu gibi düşük faizli kredi verecek kurumların kurulması için alt yapı ve eğitim eksikliği mevcuttu. Yabancı sermayeli bankalarda daha kolay ve daha çok para kazandıkları için ticari alana yöneliyorlardı. Bu durum ise zirai alanda çalışanları olumsuz etkiliyordu. Sermaye yetersizliği çeken çiftçi yüksek faizle tefecilere başvurmak zorunda kaldığı için zirai üründen kâr edememektedir. Bu durum tarım alanının verimliliğini etkilediğinden dolayı devlet adamları bu soruna çözüm arayışı içerisine girmiştir. Memleket Sandıkları adını ahşap kasalardan almaktaydı.⁷¹

1844 senesinde taşrada ziraat müdürlükleri kurulmaya başlanmıştır. Bu müdürlüklerin görevi yetenekli çiftçilerin üretim yapabilmeleri için gerekli olan sermayeyi tespit ederek ziraat meclislerine bildirmektir. Anadolu ve Rumeli bölgesinin kullanması için 1843'de bir sermaye fonu oluşturulmuş ve bu fondan 12,5 milyon kuruştan fazla kredi sağlanmıştır. Yine 1845 senesinde kasabalarda ekonomik sorunları yerinde incelemeleri için imar komisyonları oluşturulmuştur. Komisyonlar o bölgedeki kredi ihtiyaçlarını tespit etmekle görevlendirilmişlerdir. İnceleme sonucu Rumeli için 6, Anadolu için 12,5 milyon kuruş kredi ihtiyacı gözlemlenmiştir. Devlet için bu meblağ oldukça yüksektir.

⁷⁰ Tekdemir, a.g.m., s. 129.

⁷¹ T.C. Ziraat Bankası A.Ş., *Bankamız Tarihçesi*, <https://ziraatbank-kktc.com/tr/bankamiz-tarihcesi>. (Erişim tarihi: 21.01.2024.)

Bunun için devlet 3 milyonluk bir fon oluşturmuştur. Bu fondan çiftçiye tohumluk ve hayvan almaları için %12 faizle kredi sağlanmıştır. Krediye ihtiyaç duyan çiftçiye ziraat müdürlükleri ve muhtarlıklar tespit ederek kaymakamlığa bildiriyorlardı. Kredinin ödenmesinde kefiller, muhtar ve ihtiyar heyeti de sorumludur. Yapılan çalışmalar yetersiz kalmış ve kredi verecek kurum eksikliğini giderememiştir.⁷²

Yapılan çalışmaların yanıt vermemesi üzerine Mithat Paşa bu alanda mücadele ederek çare aramıştır. 1858 yılında altı aylık bir araştırma için Avrupa'ya seyahat etmiştir. Tanzimat döneminden sonra kredi alanında atılan ilk adım ziraat bankasının temelini oluşturan Memleket Sandıklarının kurulmasıdır. Memleket Sandıkları ilk kez Pirot kasabasında⁷³ 1863 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, zirai hayatın canlandırılması ve çiftçilerin yüksek faizle kredi veren tefecilerin elinden kurtarılmasıdır. Kurulduğu dönemde kuruluş amacını gerçekleştirmişlerdir. Memleket Sandıklarının sermaye kaynağı, çiftçilerin sandığa verdiği zirai ürünlerin satılması sonucu elde edilen paralardır. Halkın seçtiği dört üye Memleket Sandığını yönetiyordu. Sandıkta verilen en büyük kredi 2000 kuruştur ve uygulanan yıllık faiz oranı %12'dir. Üç ila bir sene arasında ödeme süresi tanınırdı. Alınan faiz paraları halkın yararı için harcanıyordu.⁷⁴

Memleket Sandıkları 15-20 yıl kuruluş amaçlarını başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Sonrasında bazı nedenlerle başarısız olduğu görülmektedir. Bu nedenler; kefilsiz verilen kredilerin geri alınamaması, sermaye yetersizliğinden dolayı sandıkların görevini yerine getirememesi, dürüst çalışkan yönetici ve çalışanların bulunamaması, sandıkların denetiminin iyi yapılamaması sonucu sandıkların başıboş kalması, sandıkların merkezi bir sisteme bağlı olmaması, sandıkların esas görevlerine bağlı kalmamalarıdır. Bu nedenlerden kaynaklı olarak memleket sandıkları küçük üreticiye yarar sağlayacağı yerde büyük üreticilere kaynak aktarır duruma gelmiştir.⁷⁵

⁷² Sumaytaoğlu, a.g.t., s. 68.

⁷³ Günümüzde, Pirot (Şehir/Köy) Sırbistan/Karadağ Birliği'ne bağlı Sırbistan Cumhuriyeti'nin Niş şehrine 76 km, Bulgaristan sınırına 24 km uzaklıktadır.

⁷⁴ Osman Uluyol, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2019, s. 26.

⁷⁵ Ferhat Güngör, *Osmanlı Devleti Zirai Kredi Teşkilatları (1863-1888)*, (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 49.

4.5. Ziraat Bankasının Kuruluşu

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ortalarında ticaret ve finansmanda batıyı örnek almaya başlamıştır. Ülkede yabancı bankalar varlığını göstermektedir ve ulusal niteliğe sahip bir yerli banka da yoktu. Çünkü Osmanlı Devleti istikrarlı bir para sistemine sahip değildi. Bu durum yerli bankacılığın önünü kesmiştir. Bunun sonucunda en çok zarar gören kesim tarım kesimi olmuştur. Yabancı bankaların ve tefecilerin elinde yüksek faizle ezilen küçük çiftçi, ailesini geçindiremiyordu. Çiftçinin başvuracağı bir kredi kurumunun olmaması bu alana müdahale edilmesi gerekliliğini arttırmıştır. Bu alanda ilk adım atan kişi Mithat Paşa olmuştur ve yaptığı çalışmalar sonucu çiftçinin sermaye yetersizliğini, çektiği zorluklara bizzat şahit olmuştur. Bunun üzerine Mithat paşa önderliğinde devlet eliyle 1863 yılında Pirot kasabasında ilk yerli banka kabul edilen ve ziraat bankasının temelini oluşturan yukarıda da açıklanan Memleket Sandıkları kurulmuştur.⁷⁶

Memleket Sandıklarından kredi almak isteyen çiftçi; çiftçi olduğunu, üretim yapmak için bir sermayeye yani krediye ihtiyacı olduğunu ve alacağı krediyi tarımda kullanacağını kanıtlamak zorundadır. Bu şartları yerine getiren çiftçiye yıllık %1 - %12 arasında bir faizle 2.000 kuruşa kadar kredi veriliyordu. Memleket Sandıklarındaki bozulmalar nedeniyle devlet, sandıkları merkezi yönetime bağlayarak aynı amaçlar doğrultusunda 1883 yılında Menafi Sandıklarını kurmuştur. Bu sandıkların yönetiminin ciddi ve bilimsel çalışmaya dayandırılarak çalışsa da yeni ve çağdaş bir kredi kurumuna duyulan ihtiyacın önüne geçilememiştir. Bu yüzden Menafi Sandıklarının görevini üstlenecek modern finans kuruluşu Ziraat Bankası 15 ağustos 1888, ziraat Bankası nizamnamesi ile resmen kurulmuştur. Daha sonra tüm Memleket Sandıkları bankaya devredilmiştir. Tefeciliği önlemek adına Menafi Sandıklarının sermayeleri bankaya aktarılmıştır. Bankanın kurulmasıyla Osmanlı Devlet’inde zirai krediye özgü yepyeni bir zaman başlamıştır. Bankanın kuruluş II. Abdülhamit dönemidir. Ziraat Bankası kuruluş nedeni olarak; Menafi Sandıklarının pek başarılı olamaması, çiftçinin sermaye yetersizliğini giderecek kredi bulamaması, tefecilerden ve yabancı bankalardan alınan yüksek faizli kredilerin tarımın gelişmesini engellemesi ileri sürülmüştür.⁷⁷

⁷⁶ Ömer Yazan, “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 4, 2017, s. 222.

⁷⁷ Emine Kaya, Esra Kadanalı, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2020, s. 138.

Ziraat Bankası kurulduktan kısa bir süre sonra büyük bir kırsal kesim içinde örgüt oluşturdu. 1889'un sonunda seksen yedi şube, iki yüz kırk dört sandık ile toplamda 311 taşra kuruluşuna ulaşılmıştır. 1897 yılında bu sayı 435'e 1910 yılında 483'e yükselmiştir. Banka 1892' de teftiş görevini yerine getirecek müfettişler yetiştirmiş, zor bir dönem geçiren Osmanlı hazinesine kredi vermiştir. Banka kurulduğu dönemde "Ticaret ve Nafia Nezareti"ne bağlı olarak görev yürütmekteydi. Bankanın başlıca işlevleri; güvenebilir kefil, taşınmazların rehni ile çiftçiye kredi vermek, faizle mevduat almak ve tarımla ilgili sarraflık ve acentelik işleri yapmaktır. Bankanın sermayesi;

- Aşarın 1/10 oranında alınacak yardım hissesi (bankanın sermayesi 10 milyon liraya ulaştığında kaldırılacaktır),
- Bankanın verdiği kredilerin karşılığında alınacak faizler,
- Menafi Sandıklarının aktifindeki para ve alacaklardan,

oluşmaktadır. Hem de banka mevduat alacak ve üç ay vadeli mevduata yüzde dört faiz verecektir.⁷⁸

Ziraat Bankası devletin koruması ve Ticaret ve Nafia Nezaretinin gözetimi altındaydı. Bankanın idaresi; padişah tarafından atanan genel müdür, ikinci bir müdür ve yönetim kurulundan oluşmaktadır. Genel müdürün görevleri şunlardır: ikinci müdürün ve bankada çalışacak memurların atama veya görevden alma, banka namına imzalanması gereken evrakların hepsini imzalamak, banka ile ilgili uyuşmazlıklar, hak ihlallerine karşı bankayı savunması ve dava açmasıdır.⁷⁹

⁷⁸ Menekşe Çetin, *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 45.

⁷⁹ Astm Süreyya İloğlu, Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası. Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları. <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/51602/makaleler/15/1/arastirmax-turkiyede-zirai-kredi-t.c.ziraat-bankasi.pdf> (Erişim tarihi: 25.01.2024).

Tablo 2:1889-1908 Yılları Arasında Kullanılan Kredi Tutarları ve Borçlu Sayıları

Yıl	Menafı Hissesi İçin Yıllar İtibariyle Ek Olarak Verilen Kredi Tutarları		Yıl İçerisinde Temin Edilip Tekrar Kredi Şeklinde Verilen Tutarlar		Borçlu Sayısı	Bir Yıl İçin Verilen Kredi Tutarı	
						Kuruş (1.000]	Para
	Kuruş (1.000)	Para	Kuruş (1.000)	Para			
1889	16.032,03	14	251,8	4	18.206	16.283,2	19
1890	40.594,28	14	6.123,6	20	43.202	46.717,74	43
1891	35.256,4	18	25.503,57	38	55.491	60.760	16
1892	46.609,5	34	35.933,8	30	74.212	82.543,24	24
1893	44.779,767	13	40.175,39	39	81.016	84.955,15	12
1894	25.731,11	31	40.536,01	5	70.514	66.267,12	37
1895	21.959,32	26	33.196,42	28	61.400	55.755,743	14
1896	10.711,11	5	40.467	18	55.646	51.178,1	24
1897	5.347,4	23	40.421,97	21	50.325	45.769,32	04
1898	19.719,97	2	44.624,48	3	90.536	64.344,45	06
Ara Toplam	266.740,81	22	307.833,34	8	700.548	574.574,14	30
1899	18.922,22	2	36.479,47	14	103.266	65.401,59	16
1900	6.711,4	11	44.043,26	29	78.674	50.754,71	0
1901	11.117,53	3	44.062,23	20	63.946	55.179,77	23
1 1902	3.210,75	15	43.946,01	2	65.641	47.156,75	17
1903	121,57	17	43.782,6	38	69.274	43.903,14	15
1904	26.744,73	31	48.068,82	35	110.729	74.813,55	27
1905	27.923,41	35	54.762,86	33	134.998	82.686,26	28
1906	26.272,64	26	64.404,23	26	99.882	90.676,87	12
1907	47.891,4	10	61.855,57	2	255.466	109.747	12
1908	53.900	27	60.401,12	18	278.663	114.301,12	5
Ara Toplam	222.815,6	18	511.806,1	19	1.260.539	734.621,68	38
Genel Toplam	489.556,41 1	0	819.640	28	3.690.260	1.309.195,82	28
1908 yılsonu tahsilatı					897	819.629,42	28
1908 yılsonu çiftçilerden alacaklar					964,5	489.556,41	0

Kaynak: Ömer Yazan, “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 4, 2017, s. 227.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere ziraat Bankası kurulduğu dönemden günümüze kadar başarıyla gelmiştir. Verilen kredilerin geri ödenmesiyle ilk yirmi yıl kredi dönüşüm hızı tabloda görülmektedir. 1908 yılına kadar Ziraat Bankası çiftçiye verdiği destekle tarıma son derece katkı sağlamıştır. Toplam verilen kredi sayısı ile krediyi kullanan çiftçileri sayısı en güzel örnektir. Ziraat Bankası, yirmi yıllık dönemde 1.861.087 kişiye

toplam “1.309.195.821” kuruş kullandırdı. 1908’in sonunda 964.497 çiftçinin borcu vardı ve toplam borç miktarı 489.556.405 kuruştı.⁸⁰

4.6. Tarıma Dayalı Sanayinin Kurulması

Osmanlı Devlet’inde sanayinin kurulabilmesi için gerekli bilgi, azimle çalışma arzusu ve para yoktu. Devlet adamları modern ekonomi ile ilgili yeterli bilgiye ve birikime sahip değildi. Sanayinin maliye, tarım ve ticaret gibi alanlarla olan bağlantısı kavranamamış, sanayiye yeterine değer verilmemiştir. Askeri ihtiyaçları karşılamak için 19. yy sanayi tesisleri kurulmaya başlanmıştır. II. Mahmut döneminde kurulmuş olan Feshane fabrikası Abdülmecit döneminde büyütülmüş ve yeni makinelerle modernize edilmiş ise de, 1868’de bir yangın çıkmış ve kullanılmaz hale gelmiştir. Devletin fabrikayı tekrar kurma gibi bir girişimi olmamıştır. Aynı dönemde az sayıda tezgâhla bez fabrikası kurulmuştur. Amerikan bezi, çadır üreten fabrika, 1839’da Amerika’dan davet edilen makinelerle ve ustalar bez üretimine başladığından fabrikanın adı basmahane şeklinde revize edildi.⁸¹

1805 yılında İstanbul Beykoz’da çuha, kağıt fabrikası çalışmaya başlamıştır. Lakin Avrupa’da daha modern makineler kullanılmasıyla baş edilememiş ve fabrikanın ihtiyacı karşılayamaması üzerine fabrika kapatılmıştır. Bu fabrikadan sonra 1845 yılında İzmir’de kağıt fabrikası kurulmuş oda Avrupa ile rekabet edemediğinde 1850 yılında kapatılmıştır.⁸²

Abdülmecit döneminde, İzmit Aba’da ordunun kıyafet ihtiyacını karşılamak için bir fabrika kurulmuştur. Aynı fabrika Abdülâziz döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu zamanda yanı 1843’de Hereke’de de dokuma fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika saray için hem döşemelik hem de elbiselik gereksinimi karşılamıştır. 1852 yılında Bursa’da ipek fabrikası kurulmuştur.⁸³

Tanzimat’ın ilanını takiben açılan ve devletin “fabrika-i hümayunlar” olarak adlandırdığı imalathane, ordunun gereksinimini yurtda üretilmesi ve giderlerin maliyetini düşürmek için kurulmuştur. Bu fabrika için eğitime son derece önem verilmiş, Avrupa’dan ustalar eğitim için davet edilmiştir ve modern teknoloji makinaların kullanımı fabrikada çalışan

⁸⁰ Yazan, a.g.m., s. 228.

⁸¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1861-1876))*, 6.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VII, 2003, s. 257.

⁸² Sumaytaoğlu, a.g.t., s. 75.

⁸³ Karal, a.g.e., s. 258.

işçilere öğretilmiştir. Hatta Avrupa'ya öğrenciler yollanarak, Avrupa sanayisi öğrenilmeye çabalanmıştır. Lakin bütün çabalara rağmen başarı sağlanamamıştır.⁸⁴

4.7. Tarım Okullarının Açılması

Tarım, Osmanlı'da en köklü, temel kazanç kaynağı olmasına rağmen 19. yy ortalarına değin bu alanda gerekli olduğu halde bir ıslahat yapılmamıştır. Tarımda uzun yıllar uygulanan ilkel metotlar, toprakta tek çeşit ürün yetiştirilmesi, çiftçinin modern gübreleme bilgisine sahip olmaması, nadas sisteminin varlığı, verimli toprakların boş otlak olarak kullanılması ve modern araç gereçlerin kullanılmaması, el gücüne bağlı tarım yapılması ziraatın gelişmesini engellemektedir. Çiftçilerin tarım alanındaki bilgilerini arttırmak, tarımı geliştirmek adına adımlar atılmaya başlandı.⁸⁵

1847' de İstanbul'da bir basma fabrikası kurulmuştur. Fakat ülkede pamuk üretimi eski metotlarla yapılmaktaydı. Fabrikanın ihtiyaç duyduğu temiz ve ince pamuk üretilmemekteydi. Bunun üzerine Amerika'dan destekte bulunulması istendi. İyileştirilmiş pamuk tohumlarıyla bir grup Amerikalı uzman modern tarım hakkında eğitim vermek üzere ülkeye getirilmiştir. Teorik eğitimin yanı sıra uygulamalı eğitim için Yeşilköy yakınlarında Ayamama Çiftliği Ziraat Talimhanesi kuruldu. Talimhanede tarımda modern teknikler öğrencilere öğretilcektir ve buradan mezun olan öğrenciler öğretmen olarak vilayetlere gönderilecektir. Modern tarımın ülke geneline bu şekilde yayılması hedeflenmiştir. Fakat 6 yıl olarak belirlenen eğitim süresi ve öğrenci yetiştirilememesi üzerine mektep 1851 yılında kapatılmıştır.⁸⁶

Talimhanenin arazisi aşağı yukarı dört bin dönümdür. Bu araziye yeterince hane, koğuş ve ahır inşa edilmiştir. Mektepte 1848 yılında 14 öğrenci vardı. Bu sayı 1849'da 51 öğrenciye yükselmiştir. İyi cins pamuk üretmek üzerine kurulan mektepte daha sonrasında çeşitli dersler gösterilmeye başlanmıştır. Bu dersler; bahçıvanlık, ziraat, hayvancılık, şeker yetiştiriciliği, ipek böcekçiliği, coğrafya, geometri, hesap ve yünlü

⁸⁴ Koç, a.g.t., s. 65.

⁸⁵ Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, 2008, s. 224.

⁸⁶ Özkan Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 28, 2010, s. 89.

hayvanların özellikleridir. Bu mektepten mezun olan öğrencilerin ülkeye dağılarak tarımı geliştirmeleri planlansa da pek başarı elde edilememiştir.⁸⁷

1851 yılında kapatılan ilk ziraat mektebinden sonra uzun süre bu alanda başka çalışma yapılmamıştır. Başta devlet adamları olmak üzere birçok uzman ziraat eğitimin gerekliliği savunmuştur. Bunun üzerine 1891 yılında halkalı ziraat mektebi açılmıştır. Mektebin ilk öğrencileri mülkiye baytar sınıfı öğrencilerinden oluşmuştur. Tarım öğrencisi ise 1 sene sonra kabul edilmeye başlanmıştır. Dört yıl eğitim veren mektep ilk mezunlarını 1896 yılında vermiştir. I. Dünya savaşından etkilenen mektep kapatılmak zorunda kalınmıştır.⁸⁸

Ziraatı geliştirme çalışmaları sadece İstanbul’da değil yurt genelinde yapılmıştır. Edirne, Selanik, Ankara ve Bursa’da da tarım okulları kurulmuştur. 1881’de “Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi” ve numune çiftliği açılmıştır. Ancak yeterli eğitmen bulunamadığı ve parasızlık gibi sorunlardan kaynaklı okul üç yıl sonra kapatılmıştır. Bir diğer okul ise Selanik’te kurulmuştur. Bu okul 1887-1888 yıllarında kurulan Selanik Ziraat Mektebidir. Halkalı Ziraat Mektebi düzeyinde eğitim veren kurum Balkan savaşının başlamasıyla ve Selanik’in düşman eline geçmesiyle kapanmıştır. 1891 yılında Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi kurulmuştur. Eğitimlerin üç yıl sürmesi ile okulun 1894’te ilk mezunları verilmiştir. Dünya savaşı sonrası işgallerden dolayı kapatılmıştır. Ankara Ziraat Mektebi 1895-1897’de Osmanlı Devletinin tarımı ülke çapında geliştirmek için numune çiftliği kurma planlarının sonucu olarak kurulmuştur.⁸⁹

Osmanlı Devleti tarımı geliştirmek için sadece tarım mektepleri kurmamıştır. Tarımı öğrenmeleri için Avrupa’ya öğrenciler gönderilmiştir. Eğitimini tamamlayarak ülkeye dönen öğrenciler birçok vilayete ziraat müfettişi olarak atanmışlardır. İlk olarak 1879’da, Fransa’ya zirai eğitimi amacıyla gönderilen 8 öğrenci, döndüklerinde müfettiş ve öğretmen olarak görev yapmışlardır. 1883 yılında da Almanya için ise 6 öğrenci seçilip gönderilmiştir. Böylelikle bu adımlarla zirai kesimde eğitilmiş, ihtisas sahibi kişilerle uzmanlaşmaya çalışılmıştır.⁹⁰

⁸⁷ Yıldırım, a.g.m., s. 230.

⁸⁸ Makbule Sarıkaya, “Ziraat Mektepleri”, *Kafdağı Dergisi*, C. 1, S. 1, 2016, s. 26.

⁸⁹ Volkan Çeşme, “Osmanlı’da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 2, 2014, s. 46.

⁹⁰ Koç, a.g.t., s. 65.

4.8. Pamuk Ekiminin Desteklenmesi

Avrupa sanayisi için gerekli olan hammadde; pamuğu Amerika'dan almaktaydı. Fakat Amerika'da çıkan iç savaş sebebiyle pamuğu alamaz olmuşlardır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devletini pamuk üreticiliğine teşvik etmişlerdir. Ceride-i havadis gazetesinde pamuk ziraatının önemi üzerine yazılar yayınlanmıştır. İngiltere Osmanlının Avrupa'ya Amerika'dan daha yakın olduğunu ve pamuk tarımının buğday tarımına göre daha kazançlı olduğunu öne sürmüştür. Diğer ülkelerin teşvikleri karşısında Osmanlı Devleti 1862 yılında çorak arazileri kullanabilir hale getirip pamuk ekenlerin ürününden beş yıl aşar vergisi almayacağını belirtmiştir. Hem de pamuk ekimi yapılan yerlere yol yapacağını ilan etmiştir. 1863 yılında pamuk üretimi için ülkeye giren makinalardan gümrük alınmaması kabul edildi. Devlet çiftçiye ıslah edilmiş tohum vermiştir ve pamuk yetiştirenlere teşvik amacıyla madalya verildi. Osmanlının bu kadar çabasının sonucunda pek başarı sağlanamamıştır. Amerika'da iç savaşın bitmesi ile Avrupa daha ucuz olması gerekçesiyle Amerika'dan pamuk almaya başlamıştır.⁹¹

5. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ

Toplumlar temel ihtiyaç olan beslenme ihtiyacını karşılamak için her dönemde tarıma son derece önem vermişlerdir. Tarım, Osmanlı Devlet'inde halkın ve ordunun beslenme ihtiyacından dolayı önem arz eden bir faaliyet türü olmuştur. Bu nedenle devletin bu alana müdahaleci davrandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin her döneminde tarım ekonominin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Halkın % 85'i geçimini tarımla sağlamaktaydı.⁹²

Devletin en önemli ekonomik kaynağı tarım olduğu için devletin gelirinin en büyük kısmını tarımdan alınan vergiler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin mali sistemi ise bu gelirlerle devlet masraflarının karşılanması üzerine kurulmuştur. Tarım sektöründen devlete sağlanan gelir, ticari ve sınai faaliyetlerden daha fazladır.⁹³ Osmanlı Devleti fethettiği topraklarda ekonomik ve sosyal düzenin bozulmaması için her bölgenin kendine has özellikleri göz önünde tutarak vergi sistemi meydana getirmiştir. Böylelikle bütün

⁹¹ Karal, a.g.e., C. VII, 2003, s. 252.

⁹² Durmuş Volkan Karaboğa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Tarım Araçları ve Teknikleri", Diyarbakır Tarım, Doğa ve Çevre Sempozyumu, (01-03 Haziran 2010), Diyarbakır'da Tarım ve Hayvancılık, Ed. Kenan Haspolat, Kemal Güven, Reyhan Gül Güven, Ankara: 2010, C. 1, s. 420.

⁹³ Yiğit Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi", *Vergi Raporu*, S. 232, 2019, s. 12.

iller ve sancaklar için vergi sistemini anlatan, vergiye tabi kişiler ile askerle devlet arasının nasıl olması gerektiğini anlatan ayrıntılı kanunnameler düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar her dönemde Müslüman bir ülkedir. Bu yüzden devlet kurumlarında ve vergi sisteminde İslam Hukukunun hakim olması doğaldır. Fakat Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte Gayrimüslimlerin idaresinin devlete geçmesi vergi sisteminin değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Hem örfi vergi uygulamasıyla hem de diğer vergilendirme ilişkin değişiklikler vergi sisteminde yerini almıştır.⁹⁴ Osmanlı Devleti'nde vergi sistemi ikiye ayrılır. İlki şer'i vergiler ikincisi örfi vergilerdir.⁹⁵

5.1. Şer'i Vergiler Kapsamında Tarım Vergileri

Şer'i vergilerin esasında İslam hukukunun toplumsal yaşamı düzelteren şartları vardır. Kur'an-ı Kerim ve hadis yönünden bakıldığında İslam ülkesinde Müslüman olanların ödediği vergiler ile gayrimüslimlerin ödediği vergiler birbirinden tümünden farklı olarak düzenlenmekte ve bu iki vergi mükellefi grubuna farklı muamele edilmektedir. Müslümanların ödediği her türlü vergi, zekât ve sadaka anlam ve kavramına göre değerlendirilse de, hangi adla anılırsa anılsın, gayrimüslimlerin ödediği hiçbir vergi zekât olarak kabul edilmemektedir. Şer-i vergiler: aşar, haraç, zekât ve cizyedir. Şer-i vergilerin en önemlisi Aşar vergisidir.⁹⁶

5.1.1. Aşar

Bu başlık altında tarımdan alınan temel vergi olan aşar vergisinin tanımı, tarihçesi, Osmanlı vergi hukukunda yeri, kapsamındaki ürünler gibi konular açıklanacaktır.

5.1.1.1. Aşar Vergisinin Tanımı, Tarihçesi, Osmanlı Vergi Hukukunda Yeri

Arapça “uşr”, Osmanlıca “öşr”, Latince “decima” olarak isimlendirilen aşar, öşür kelimesinin çoğuludur. Toprak mahsullerinden 1/10 oranında alınan bir şer-i tarım vergisi türüdür. Türklerin İslamiyet'i benimsemeleriyle beraber uygulamaya koydukları “rüsüm-ı şer'iyen” vergisinin bir türü olan aşar, tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Her ne

⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)* 1, 3.b, Ankara: Tekin Yayınevi, 1979, s. 509.

⁹⁵ Selçuk İpek, *Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2010, s. 19.

⁹⁶ Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2009, s. 48.

kadar, sadece İslam devletlerine özgü bir vergi olarak bilinse de tarihe bakıldığında farklı dinleri benimseyen devletlerinde uyguladığı görülmektedir. İslamiyet'in kabulünden evvel Hristiyanlık zamanında ve hem de Hz. İsa'dan ön ki dönemlerde (Hz. İbrahim, Yakup ve Musa peygamberler zamanında) aşar sisteminin uygulandığı görülmektedir. Orta çağda Üçüncü Haçlı Seferlerinin finansmanı için bu vergi kullanılmıştır. Coğunlukla batıda kilise eliyle alınan bu verginin, en sık üretimi yapılan yağ, şarap, buğday, “büyük aşar”; kafeste yaşayan hayvanlar; tavuk, ördek ve buna benzer üretim için “Küçük Aşar”; et hayvanlarının satışlarına da “et aşarı” kenevir, keten ve sebze üretimine “Yeşil Aşar” ve şeklinde uygulandığı görülmektedir. Çünkü bu vergi, ziraî ürünlerden aynî olarak alınmakta , muhakkakı dönem ve mekân koşullarına en elverişli olan türdür.⁹⁷

Tarihsel açıdan aşarın görüldüğü bir diğer devlet İbraniler'dir. İbraniler hem üzüm, mısır, ekin gibi zirai ürünlerden hem de hayvanlar üzerinden 1/10 oranında vergi aldıklarına dair Tevrat'ta açık bir ifade bulunmaktadır. Tevrat'ta topraktan alınan ilk ürünün birazını Yehova'ya verilmesi şartı vardır. Bizans İmparatorluğuna bakıldığında karşımıza arazi vergisi çıkmaktadır. Bizans her dönem ihtiyaçlara göre değişen bir vergi türü benimsemiştir.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin mali sistemine bakıldığında devlet gelirlerinin büyük bir kısmını aşar kapsamakta olup ve verginin yükü kırsal kesimdedir. Osmanlı aşarı sadece İslam hukukuna bağlı olmaksızın, farklı yerlerden teslim alınan miraslara, töre ve adetlere, maliyeye ve ekonomiye dayandırmıştır. Aşarın temeli İslam hukukuna dayansa da Osmanlı Devlet'inde, İslam hukukundan ayrıldığı noktalar vardır:

- İslam hukukuna göre sadece Müslümanlardan alınan bu vergi Osmanlıda tam aksine Müslüman olmayanlardan da alınmıştır.
- Bir diğer farklılıkta oran konusundadır. İslam'a göre 1/10 alınırken, Osmanlı Devlet'inde sulanmamış yani yağmur suyunun yeterli olduğu ürünlerden 1/10 oranında, çiftçinin emek ve sermaye harcadığı, suladığı topraktan 1/20 oranında aşar alınmıştır. Bölgeden bölgeye aşarın değiştiği de görülmektedir.⁹⁹

⁹⁷ Mehmet E. Palamut, “Âşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, 1987, s. 69.

⁹⁸ Sibel Ulu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 10.

⁹⁹ İpek, a.g.e., s. 25.

Bu verginin en ciddi özelliği, mahsul miktarına göre hatta aynı şekilde toplanmasıdır. Yani alınan verginin üretilen ürünle orantılı olmasıdır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin vergi alırken ödeme gücüne göre hareket ettiğinin bir göstergesidir. Aşar vergisi tımar sisteminin işlemesiyle meydana gelmiş ve tımarın kaldırılmasıyla tek sistem olmuştur.¹⁰⁰

1839 yılında Tanzimat fermanından sonra aşarın oranı % 10 şeklinde kesinleştirildi. Ancak bu oran, devletin mali olarak buhranının çok olduğu ve dış borçların arttığı 1860 döneminde %15 oranına çıkarılmıştır. Aynı olarak alınan bu dönemden sonra nakdi olarak da alınmaya başlanmıştır. Bu vergiye ek olarak “Salariye” olarak isimlendirilen yeni bir vergide konulmuştur. Aşarın toplanması sırasında, memurların yaptığı masraflar için alınan vergidir. Örneğin memurun yeme içmesi, hayvanlarının yemi gibi.¹⁰¹

Gayrisafi hasılatın meydana gelmesiyle aşar mükellefiyeti doğmuş olmaktadır. Vergiyi doğuran olay; toprak sahihi olmak veya tarlayı sürüp ekmek değildir. Vergiyi doğuran olay hasattan sonra elde edilen üründür. Aşar vergisinden bahsedilebilmesi için meydana bir ürün gelmesi şarttır. Vergi mükellefi ürünü yetiştiren çiftçidir. Tarlasını ekmeyen ya da mücbir bir sebepten tarlasından ürün alamayan çiftçiden vergi talep edilmemektedir. Çiftçinin mali gücüne bakılmadan topraktan çıkan ürün üzerinden alınır. Kişilere göre farklılık göstermeyen bir oranla uygulanır. Aşar bir kazanç-gelir üzerinden alınmadığı için çiftçinin yaptığı giderler göz önüne alınmamaktadır. Bunun için kimi zaman hasılatın kâr kısmını, kimi zaman da sermayenin bir bölümünü vergi olarak içerisine alabilmektedir. Bunun sonucunda Osmanlı Devletinin rastlanmış , oluşturduğu mali ve sosyal problemler ciddi oranda yaşanmıştır.¹⁰²

5.1.1.2. Aşar Vergisine Tabi Ürünler

Aşar, alındığı ürünün cinsine göre farklı adlarla anılırdı. Toprağın verimine göre çeşitli oranlarla alınırdı. Toprağın verimine ve ürünün farklılığına göre oranlarda da farklılıklar görülmektedir.¹⁰³

a. Resm-i Bağ: Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde üzüm yetiştirilen bağlardan alınan aşar türüdür. Bu vergi, %10 - %50 arasında bir oranla alınmaktadır. Orandaki bu farklılık

¹⁰⁰ Ramazan Gökbunar ve Sibel Aybarç Bursalıoğlu, Âşar Vergisi Uygulamasının Sosyo-Ekonomik Sonuçları, *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler*, Ed. A. Kemal Çelebi, Ankara: 2012, s. 70.

¹⁰¹ Giray, a.g.e., s. 119.

¹⁰² Ulu, a.g.t., s. 12.

¹⁰³ Giray, a.g.e., s. 118.

bölgelerden kaynaklanmaktadır. Kimi yerlerde çubuk sayısına göre alınsa da kimi yerlerde de maktu şekilde alıyordu. Maktu olarak alınmasında, Osmanlılardan önceki Müslüman Türk devletlerinin etkili olmuştur. Akkoyunlar 'da görülen bir adete göre bağ resmi olarak Ergani Müslümanlarından 4000 Karaca akça, Ermenilerden de 12.000 Karaca akça alıyordu.¹⁰⁴

b. Resm-i Şıra: Resm-i bağ vergisi ile bağlantılı bir vergi türüdür. Şıra resmi olarak bilinen vergi bazı kaynaklarda pekmez vergisi olarak da geçmektedir. Üzüm şirasından alınan bu verginin oranını bölgeler arasındaki farklılık ve hasat zamanındaki değişiklikler belirlemektedir. Lakin bu oran kesinlikle %10'dan az, %50'den fazla değildir. Aynı ya da maktu alınan bu verginin oranını belirleyen en önemli faktörlerden biri odun olmuştur. Bundan dolayı şıra vergisinden odun harcı da alınmaktadır.¹⁰⁵

c. Resm-i Bahçe: Osmanlı toprakları sınırları içinde meyve yetiştirilen bahçelerden alınan aşar türüdür. Bu verginin alınabilmesi için vergi alınacak ürünün satışa konu olması gereklidir. Kişi meyveleri kendi ve ailesinin yeme ihtiyacı için yetiştiriyor ise bu meyve bahçesinden vergi alınmamaktadır. Kişi ticaret için meyve yetiştiriyorsa en az %10 olmak üzere ürünlerden vergi alınmaktaydı. Verginin alınması için belli bir dönem gerekli değildir. Çünkü bütün meyveler, bölge ve iklime göre farklı dönemlerde olgunlaşır. Vergi meyvenin yenilmeye hazır halde iken alınmaktadır. Bu sebeple meyve olgunlaşıp satılmaya yenilebilir duruma gelmeden vergi istenilemez.¹⁰⁶

d. Resm-i Fevâkih: Resm-i Fevâkih “*resm-i bahçe*” ile birbirine çok benzemektedir. Fevakih kelimesi kuruyemiş ve meyveler anlamına gelmektedir. Bağlardan başka yerlerde yetişen her çeşit meyveden alınmaktadır. Vergi alındığı meyvenin adına göre adlandırılmaktadır. Mesela ege bölgesinde incir üzerinden toplanan bu vergiye resm-i tîn olarak adlandırılır. Verginin alınma miktarı %10 ile %50 arasında alınmaktaydı.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Başdemir, a.g.e., s. 56.

¹⁰⁵ Ulu, a.g.t., s. 13.

¹⁰⁶ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5, 1947, s. 489.

¹⁰⁷ Cengiz Becermen, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Ankara: Epamat Basım Yayın, s. 43.

e. Resm-i Bostan: Ticaret amaçlı yetiştirilen patlıcan, kabak, karpuz, kavun gibi bostanda yetiştirilen ürünlerden alınan aşardır. %10 - %50 değişen oranlarda alınırdı. Ev halkının ihtiyacı için yetiştirilen ürünler aşardan muaftır.¹⁰⁸

f. Resm-i Penbe: Bu vergi, Osmanlının topraklarında ekilip-biçilen pamuklardan alınıyordu. Pamuk kozaları olgunlaşıp açıldığı zaman pamuğun hasat zamanı gelmiş demektir. Bu da aşarın alınma zamanıdır. Pamuktan alınan aşar oranı daha öncekilerde belirtildiği gibi %10 - %50 arasında değişmekteydi. Vergi, o yörenin ekonomik ve sosyal haline göre bu oranlarla farklı miktarlarda alınıyordu.¹⁰⁹

g. Resm-i Harir: Vergi ipek böceklerinin yapmış oldukları ipek kozaları üzerinden toplanmaktadır. Bu verginin alınmasının nedeni, ipek böceklerinin dut ağaçlarının yapraklarını yiyerek yaşamalarıdır. Bu verginin oranı, kanunen yüzde 10 ila yüzde 50 arasındadır.¹¹⁰

h. Resm-i Giyah: Her yıl biçilen çayırardan alınan vergidir ve değişen oranlarda alınırdı.¹¹¹

i. Resm-i Ağ: Nehirlerden yada göllerden tutulan balıkların satılması ile balığı tutan kişiden istenilen vergi türüdür.

j. Resm-i Kovan: Osmanlıda *kovan resmi* olarak da adlandırılan alan vergi; kişinin yetiştirdiği arılardan aldığı bal üzerinden tahsil edilir .Tahsil edilme şekli bölgeden bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Ya üretilen baldan, ya da o yörede sıkıntıya neden olmamak adına akçe olarak alınmaktaydı.

L. Resm-i Odun: Osmanlı Devleti'nde, “*resm-i odun*” ya da “*resm-i hime*” isimleriyle de bilinen bu vergi odun üzerinden alınmaktaydı. Verginin alınma oranı ise hane başına bir araba olacak şekilde odundur.

k. Resm-i Gevvâre: Erkenden olgunlaşan bütün meyve, mercimek, soğan ,nohut, , sarımsak, bakla vb. mahsuller üzerinden alınan vergidir.¹¹²

¹⁰⁸ Giray, a.g.e., s. 116.

¹⁰⁹ Başdemir, a.g.e., s. 56.

¹¹⁰ a.g.e., s. 44.

¹¹¹ Giray, a.g.e., s. 122.

¹¹² Becermen, a.g.e., s. 44 - 46.

5.1.1.3. Aşarın Osmanlı İsyanlarına Etkisi

Osmanlı Devleti'nde diğer devletlerde olduğu isyanlar yaşanmıştır. Bu isyanların çıkışında vergilere yönelik tepkiler önemli rol oynamıştır. Aşar temel vergi olarak bu isyanlarda söz konusu olan bir vergi olmuştur. Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nde iz bırakan bazı isyanlarda aşarın etkisi anlatılacaktır.

5.1.1.3.1. Celâli İsyânları

Osmanlı Devleti 16.-17. yüzyıllarda Celâli İsyânları diye bilinen, nüfusun yapısını bile değiştiren çok güçlü bir ayaklanma yaşamıştır. Aşar vergisi yükü altında ezilen, topraklarını kaybeden eski sipahiler, topraksız köylüler ve geçim derdine düşen halk tarafından çıkarılan, Osmanlı tarihini en zorlayan ayaklanmasıdır. Bu kalkışma halkın tepkisinin genel adı haline gelmiştir. İsyânın önemli sebeplerinin başında isyancı liderlerin daha önce devletten aldıkları mali rantların geri alınması ve çiftçilerin birkaç yöneticinin aşar vergisi ile baskıcı sömürülerine karşı verdikleri tepkidir. Celâli isyanlarının başlangıcı Şah Kulu isyanıdır. Haksız bir şekilde Tımarları ellerinden alınan ve başkalarına verilen geneli Antalya ilinden olan sipahilerin çıkardığı bir isyandır. Topluluğun başında Şeyh Celal olduğu görülmüştür. Şeyh Celal *“yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin hayatını düzeltmek, onlara mutluluk getirmek için”* 20.000 kişiyi bir araya getirmiştir. Devlet tarafından yaşanan isyana Celâli denilmiştir.¹¹³

Celâli isyanlarının olduğu dönemde iktisadi ve sosyal değişimlerin yaşanması, isyanların oluş nedenlerini göstermektedir. Coğrafi keşifler ile Amerika kıtasının keşfi, diğer ülkeleri etkilediği gibi Osmanlı Devletini de etkilemiştir. Amerika'dan gelen gümüşün Osmanlı Devletine girmesiyle, Osmanlı akçesinin değeri düşmeye başlamıştır. Sadece Osmanlı Devletine değil diğer ülkelere de bol miktarda giren gümüş, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun sonucu olarak Celâli isyanları bütün ülkeyi tesiri altına almaya başlamıştır. Çiftçinin bu isyanla beraber kurulu düzeni bozulmuş, ziraat sistemini tesiri altına alan bu isyan, çiftçinin üretim yapmasını engellemiştir. Bununla birlikte çiftçi topraklarını terk ederek şehirlere göç etmiş ya da göçebe hayatı seçmiştir. Çiftçinin bu hareketi ile tarımda verimlilik yok olmuş, topraklar boş kalmıştır. Celâli isyanları bir

¹¹³ Ali Rıza Gökbnar, “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2007, s. 9.

felaket haline gelmiş, 1603 yılından sonra çiftçilerden ekip-biçenlerin eksilmesi sonucu görülen buğday yokluğu krizi, tehlikeli bir afete dönüşmüştür.¹¹⁴

5.1.1.3.2. Patrona Halil İsyanı

Patrona Halil İsyanı sivil anlamda çıkan esnaf itaatsizliği olarak da adlandırılır. İstanbul'da meydana gelmiş bir isyandır ve Patrona bir gemi adıdır. Bu gemide çalışan Halil isimdeki bir lider önderliğinde olmuş bir ayaklanmadır.¹¹⁵

1730 yılında başlayan bu isyanın en önemli sebepleri: Osmanlı Devlet'inde mali durumun bozulması, halkın ağır vergi yükü altında ezilmesi ve Damat İbrahim Paşa'nın zevk ve eğlence düşkünlüğünden halkın memnun olmamasıdır. 1730 yılına kadar gümüş ve altın çok değer kazanmış bunun karşısında para değer kaybetmiştir. Çiftçinin üretim yapmaması üzerine tarım ürünü yetersizliği alıp başını gitmiştir. Bu durum esnaf ve halka yansımış halk artık vergi ödeyemez hale gelmiştir. Savaş giderlerini karşılamak için, var olan vergileri ödemekte zorlanan esnaftan, perakende mallar üzerinden alınan bid'at denilen yeni bir vergi alınmaya başlanmıştır. Bu yeni vergi esnafı son derece rahatsız etmiştir.¹¹⁶

Yeni alınmaya başlanan bu vergi, esnafın perakende olarak sattığı mallara değeri üzerinden vergi konulmasıdır. Savaş masrafları için toplanan bu vergi sefer gerçekleşmediği halde toplanınca halkı isyana sürüklemiştir. Osmanlı Devleti'nin sefere çıkmasının esnaflara bazı kazançları vardı. Ordunun savaşa hazırlanması nedeniyle çadır kurmuş ve yeni malzeme alarak yatırım yapmıştır. Seferin yapılmaması üzerine esnaf zarara uğramıştır ve yeniçeriyle birleşen esnaf isyanı çıkartmıştır. İsyân devlet tarafından hiçbir direnmeyle karşılaşmamıştır ve isyancılar amaçlarına ulaşmışlardır. Damat İbrahim paşa bu isyanda öldürülmüş bunun yanında bazı vezirlerinde öldürüldüğü görülmüştür. III. Ahmet'in tahtan indirilmiş I. Mahmut getirilmiş ve İbrahim Paşa'nın bütün mal ve servetine el konulmuştur. Yeni padişah Patrona Halil'i çağırarak arzularını sormuştur. O

¹¹⁴ Durmuş Volkan Karaboğa, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarıma Etki Eden Faktörler ve Bu Faktörlerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 6, 2012, s. 320.

¹¹⁵ Başdemir, a.g.e., s. 111.

¹¹⁶ Hamit Çetin, "Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Vergi İsyanları", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 1, 2018, s. 27.

da çiftçinin eziyet çektiği vergilerden vazgeçilmesini istemiştir ve devlet halkın arzularını yerine getirerek Lale Devrinde isyan sona ermiştir.¹¹⁷

5.1.1.3.3. Atçalı Kel Mehmet İsyanı

XIX. yy 'da gerçekleşen köylü ayaklanmalarından biridir. Aydın civarında korumasız insanları koruyan, zenginden alıp fakire dağıtan, halk için büyük bir umut kaynağı olan Kel Mehmet önderliğinde çıkmış bir isyandır. Bu dönemde aşar vergisini toplamakta görevlendirilmiş mültezimlerin, mütesellim ve Voyvodaların çiftçiden aşırı vergi toplaması ve vermeyen çiftçiye eziyet etmesi halkı yıldırıyordu. Mültezim ve Voyvodaların halkı vergilere karşı gelinmesi durumunda padişaha baş kaldırılmış olacağına ve cezalandırılacağı ile tehdit etmişlerdir. Mültezimlerin ve Voyvodaların bu zulmü ile ezilen halk, Atçalı Kel Mehmet'i davet eder. Bunun üzerine yardım etmeyi kabul eden Kel Mehmet, zulüm gören halkla işbirliği yapmayı kabul etmiştir. İlk zamanlar altmışı geçmeyen bu insanların sayıları bir süre sonra dört bin olmuştur.¹¹⁸

Ege bölgesinde halktan büyük destek gören Kel Mehmet Efendi fikirleri kısa sürede yaygınlaşmıştır. Mehmet Efendi de Ayanlardan başka hiçbir kuvvetle mücadeleye girmemiştir. Bu isyan Osmanlı Devlet'indeki diğer isyanlar gibi padişaha karşı yapılmış bir isyan değildir. Aksine padişah bir üst makam olarak görülmüştür. İsyan halktan aşar vergisi toplarken çiftçiye zulüm eden mültezim ve mütesellime karşıdır. Bu kişiler padişahı aldıkları yetkiyi kötüye kullanmaları bu isyanın en büyük çıkış nedenidir. İsyan sonucu Kel Mehmet savaş vergileri ve tekliflerinin kaldırıldığını duyurmuştur. Mültezimler tarafından keyfi toplanan vergiler azaltılmış ve bazıları kaldırılmıştır.¹¹⁹

5.1.2. Ağnam Vergisi

Osmanlı Devlet'inde halktan tarım ve hayvancılık üzerinden çeşitli vergiler alınıyordu. En önemlisi aşar olsa da ağnam vergisi de devlet bütçesinde önemli bir gelir kalemidir. Ağnam kelimesi Arapçada koyun manasına taşıyan “*ganem*” sözcüğünün çoğul halidir. Ağnam resmi Osmanlı Devlet'inde koyun ve keçiler üzerinden alınan şer'i vergiler sınıfından bir vergi türüdür. Bu vergi, Osmanlıda “resm-i ganem, resm-i merai” ve koyun

¹¹⁷ İpek, a.g.e., s. 54.

¹¹⁸ Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran, “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 22, 2009, s. 156.

¹¹⁹ Başdemir, a.g.e., s. 113.

resmi olarak da bilinirdi. Şer'i vergi grubundaki ağnam vergisine bazı sancak kanunnamelerinde âdet-i zekât olarak da biliniyordu. Ağnam vergisi genelde koyunlar doğurduktan sonra dördüncü veya beşinci aylarda alınır, kuzu sahibi olan bütün koyunlar, kuzuyla beraber vergiye tabi tutuluyordu. Vergi oranı, Fatih Kanunnamesinde yazdığı gibi 3 koyundan 1 akçeyken; daha sonra, 2 koyundan 1 akçe olacak şekilde yükseltilmiştir. Ancak bu oran, yörenin niteliğine göre şekillenmektedir.¹²⁰

Ağnam vergisi, kısa bir süre askerin yeme ihtiyacını karşılamak adına ayni olarak toplanmıştır. Fakat 1633-1634'de verginin ayni olarak alınması yönteminden vazgeçilmiş ve âdet-i ağnam adıyla nakden alınmaya başlanmıştır. Özellikle 18 yüzyılda ağnam vergisi hazinenin önemli bir geliri olmuştur ve düzenli gelirlerden sayılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra vergiyle ilgili bazı değişiklikler yapılmış ve vergi alınması sürdürülmüştür. 18/04/1840 yürürlüğe giren nizamnamenin 3. maddesine göre aynî şekilde ağnam alma yöntemi bırakılmış ve bu vergiye değişik isimlerle eklenen ek resimler de yürürlükten çıkarılmıştır. 1844'de yürürlüğe konulan "*Tashih-i Ayar Kanunu*" ile para sistemi değiştirilmiştir. Akçe olarak toplanan vergi, para veya kuruş olarak alınmaya başlamıştır.¹²¹

Ağnam vergisi tımar sisteminin geçerli olduğu bölgelerde tımar sahibi, devlete ait olan bölgelerde kethüda, defterdar veya görevlendirilmiş kişilerce hayvanlar sayılarak toplanırdı. Bu sayım işlemi ile toplanacak verginin halka çeşitli zorbalıklara ve haksızlığa neden olmaması adına son derece titiz hareket edilmiştir. Devlet tarafından görevlendirilen kişi topladığı vergisi, eksiksiz olarak hazineye teslim etmek zorundadır. Eğer kişi verginin bir kısmını kendi zimmetine geçirirse nedenine bakılmadan büyük cezalarla karşı karşıya kalırdı. Bu verginin miktarı, ağnamın sayısına bağlıdır. Hayvan sahipleri, ellerindeki hayvan sayısını eksiksiz bir şekilde beyan etmek zorundadır. Bu beyandan sonra ağnam vergisi ne kadar tutmuşsa o tutar talep edilirdi. Bu vergi miktarı yöreden yöreye değişim gösterebilir.¹²²

5.1.3. Diğer Vergiler

¹²⁰ Ali Rıza Gönüllü, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 38, 2015, s. 71.

¹²¹ Alaattin Aköz, "Ağnam Sayımlarında Hayvan Gizleme: Sirkat", *History Studies*, C. 12, S. 4, 2020, s. 1384.

¹²² Becermen, a.g.e., s. 52.

Şer-i vergiler içinde yer alan diğer vergiler haraç, cizye ve zekât vergileri yer almaktadır.

Haraç :

Şer-i vergiler grubunda yer alan bu vergi için İslam vergi hukukunda bulunan hükümlerin birçoğunda geçerlidir. Gayrimüslimlerin yaşadığı topraklar fethedildiğinde halkı o topraklardan çıkarılmaz ve ellerinde bulunan topraklar kendilerine bırakılarak, cizyeye tabi olursa o topraklar haraç arazi olarak kabul edilir. Haraç araziden alınan vergiye de haraç denir. Gayrimüslimlerin tabi olduğu bu vergi, Müslümanlar da haraç toprakları kullanırsa onlardan da alınmaktaydı.¹²³ Hz. Muhammed döneminde tam ismi haraç olmasa da uygulandığı görülmektedir. Hz. Ömer döneminde daha yaygın kullanım alanı bulan vergi, İslamiyet'in gelişip fetihlerin çoğalması gayrimüslim halkla ilişkilerin artmasıyla yükümlülük haline gelmiştir. Bunun nedeni Kur'an'da direkt olarak arazi vergisi ve ya ona benzer bir verginin bulunmaması ve peygamberin arazi vergisi uygulamasında ciddi derecede boşluk bulunmasıdır.¹²⁴

Haraç vergisi kendi içinde ikiye ayrılmaktadır:

1) *Haraç-ı Muvazzaf*: Kullanılan haraç arazinin üzerinden maktu olarak yıllık alınan haraç türüdür. Farklı zamanlarda farklı isimlerle anılmıştır. *Resm-i çift*; kullanılan araziden çift başına maktu olarak her yıl alınır, aslında üründen değil toprağın kullanımından alınan bir haraçtır. *Resm-i ispenç*; Müslümanlardan alınan çift resminin karşılığı olarak Gayrimüslimlerden alınan vergidir. *Resm-i çift bozan*; doğru ve yerinde bir nedeni olmadan toprağını bırakıp giden kişiden alınan vergidir ve ceza niteliği taşımaktadır.¹²⁵

2) *Haraç-ı Mukaseme*: Haraç arazisinden alınan ürünün verimine göre gayrisafi hasıladan 1/10'den 1/2 'ye kadar alınan bir vergidir.¹²⁶

Cizye:

Yukarıda bahsedilen aşar ve haraç gibi zirai ürün yetiştirilen topraklardan ve mesleği tarım olan çiftçiden toplandığı halde, cizye ise sadece baş vergisidir. Müslüman olmayan

¹²³ Abdullah Sami Tekin, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İctimai Düzeninde Vergi Sistemi", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1, 2019, s. 62.

¹²⁴ Becermen, a.g.e., s. 27.

¹²⁵ Giray, a.g.e., s. 121.

¹²⁶ a.g.e., s. 121.

her erkekten tahsil edilirdi. Nedeni Osmanlı topraklarında Müslüman olmayan erkeklerin askere alınmamalarına karşın devletin onları koruması üzerine tahsil edilmesidir. Bu vergiye Sasaniler ve Bizans'ta rastlanmaktaydı. Osmanlı Devlet'inde bu verginin oranı Müslüman olmayanların ekonomik durumuna göre alınırdı. Bunun için mükellefler fakir, orta halli ve zengin sınıflandırılırdı.¹²⁷

Zekât:

İslamin 5 ana koşulundan biridir. Sözcük anlamı; temiz olmak, bereket, iyi ve doğru olmaktır. Osmanlı Devlet'inde bu isimle bir vergi bulunmamaktadır. Ancak ticaret mallarından ve hayvanlardan alınan vergilerin konusunu zekât oluşturmaktadır.¹²⁸

5.2. Örfi Vergiler Kapsamında Tarım Vergileri

Örfi vergiler İslam hukukunun kanunları haricinde, devletten kaynaklanan yani sultan fermânı ile konulan vergilerdir. "Padişah bu vergileri koyarken İslam hukuku dışına çıkar" demek doğru değildir. Aksine şeriat, tarım arazisi ve vergi meselelerinde örfi hukukun yönettiği mecraya müdahalede bulunmamış, yani örf-i sultanı İslam hukukundan önce gelmiştir. Örfi vergilerin miktarında, niteliğinde Müslümanlar-Gayrimüslimler için farklılık vardır. Hem de miktarında ve cinsinde bölgesel farklılıklar görülmektedir.¹²⁹

Osmanlıda şer'i vergilerin yanı sıra, belli ihtiyaçlardan doğan ve örfü ilgilendiren vergi türüdür. Tekâlif-i örfiye olarak da bilinmektedir. Osmanlı, kendisinden evvelki diğer devletlerdeki gibi, örfi vergileri önceden belirleyip koymak zorunda değildi. Osmanlı'da bu vergiler, gelenek-göreneklere uygun olarak getirilmiş ve din ayırımı olmaksızın bütün halktan olağan ve önceden tahmin edilemeyen giderleri finanse etmek adına konulan düzenli değildir. Ancak belli süre sonra bu vergiler süreklilik kazanmıştır. Alınan verginin amacı ve konulduğu zaman fark etmeksizin, genel olarak, savaş giderlerinin karşılanması problemini çözümü olarak alınmıştır. O dönemde savaşların uzun olması ve şer-i vergiler giderleri karşılamaya yetmiyordu. Çok sayıda askerin yeme giderleri, donanımı ve savaşa hazır hale gelmesi için, devlet yeni vergiler koymak zorunda kalmışlardır ve örfi

¹²⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, 3.b., Ankara: Cedit Neşriyat Yayınevi, 2008, s. 135.

¹²⁸ Giray, a.g.e., s. 109.

¹²⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 136.

vergiler ortaya çıkmıştır. Şer-i vergiler daha çok tarımla uğraşan çiftçileri ilgilendirirken örfi vergiler ise şehirli kesimi, ticaretle uğraşanları kapsamaktaydı.¹³⁰

5.3. Osmanlı Devleti'nin Tarım Vergilemesinde Tahsil Usulleri

Osmanlı Devleti'nde vergilerin tahsilinde kullanılan çeşitli tahsil usulleri bulunmaktadır. Bu başlık altında Osmanlı Devleti'ndeki vergi tahsil usulleri anlatıldıktan sonra tarım kesiminden alınan vergilerdeki tahsil usulleri anlatılacaktır.

5.3.1. Osmanlı Devleti'nin Vergi Tahsil Usulleri

Osmanlı Devleti'nde uygulanan başlıca vergi tahsil usulleri; *emanet yöntemi*, *iltizam yöntemi*, *Timar (Dirlik) yöntemi*, *Malikane* ve *Mukataa* yöntemidir.

5.3.1.1. Emanet Yöntemi

Bu usul, vergilerin her ay maaş karşılığında görevlilerin (emin), doğrusu tahsildarların vergiyi tahsil etmesi de denilebilir. Anlatılan bu usulde vergilerin tahakkuk ve tahsiline kadar ki bütün süreç ücretli memurlar ve tahsildarlar tarafından yürütülmektedir. Hem vergi mükellefi güven bakımından hem de Hazine yararına en uygun işlemin bu olduğu söylenebilir. Kimi zaman miri arazisinden elde edilen gelirin gerçek miktarının bilinmemesi, teklifte istenilen değerin bulunamaması ya da elde edilen ücretin azalması ve mültezimlerden kayda değer bir teklif bulunmaması sebebiyle vergiler emanet yöntemi toplanmaktaydı. Vergiyi tahsil eden kişi çalışması karşılığı bir para aldığı için meydana gelecek bir zarardan dolayı hiçbir sorumluluk taşımıyor. Mukataa bir vakıf tarafından idare ediliyorsa, emin adı verilen vekil, vergiyi doğrudan devlet için toplar bu durumda mültezimin eline geçen kârlar hazineye aktarılır. “Bu usulle yönetilen Hazine gelirlerinin ana kaynakları şehirdeki ticari ve endüstriyel işletmeler, madencilik ve cezalardır. Diğer yandan bazı kamu alanlarından elde edilen gelirler de hazineye aktarılmaktadır.”¹³¹

5.3.1.2. İltizam Yöntemi

Bir açık arttırma yöntemiyle mültezim olarak isimlendirilen kişilerin, devlete en çok gelir toplayacağını sözünü verenin seçildiği bir yöntemdir. Kısacası devlet tarafından seçilen kişinin vergiyi toplamasıdır. Emanet yönteminde maaş karşılığında bir memur vergiyi toplarken bu usulde açık arttırma yönteminde en çok gelir getireceğini vaat eden halktan

¹³⁰ Becermen, a.g.e., s. 68.

¹³¹ İpek, a.g.e., s. 33.

biri, mültezim denilen biri toplamaktadır. İki usul arasındaki fark budur. Mültezimin bu işten kazancı ise devlete vaat ettiği rakamı aşan kısmıdır. Lakin bu yöntemin bazı sakıncaları vardır. Bunlar:

a) Mültezimler devlete vaat ettikleri tutarın üstü rakam kendilerine gelir olacağı için kişisel çıkarları devreye girmektedir. Bu durumda mali baskılara sebep olmuştur.

b) Vergi toplama görevi devlete aittir. Bu yöntemle devletten olmayan bir kişiye bu görevin verilmesi hükümdarlık hakları ile örtüşmez.

c) İhalede mültezimler geleceği tam göremediklerinden endişe duyarlar ve olabileceğinden daha az rakamlar verilmektedir. Bu durumda devletin gelirinin az olmasına sebep olmaktadır.

d) Vergiyi toplayan kişilerin devletten biri olmaması kaynaklı halk güven duymamaktadır.

Yukarıda bahsedilen sakıncaları olsa da bu yöntem çok tercih edilmiştir. Bunun en büyük nedeni maliye örgütünün kurulmadığı dönemde kolaylık sağlamasıdır. Bir diğer nedeni ise devletin vergi toplamak için bir maliyete katlanmamasıdır.¹³²

5.3.1.3. Tımar (Dirlik) Yöntemi

Tımar yöntemi, devletin bünyesinde çalışanların görevleri icrası durumunda maaş verilmesi demektir. Bu usulde sipahilerin oluşturduğu kişilerin ücretlerini direk nakit olarak verilmeyip, kimi vergileri kendi adına ve hesaplarına, bir vergi alma memuruna benzer şekilde doğrudan kendisi toplaması usulüne dayanmaktadır. Bu yöntemde üst mertebeli memurlar, kadılar ,tımarlı sipahilere yer verilmiştir.¹³³

5.3.1.4. Malikane Yöntemi

Bu yöntem 1695 yılında uygulanmaya başlanmıştır. İltizam sistemine son derece benzemektedir. Lakin mültezimlerin belirli bir süre olarak seçilmesi değil ömür boyu belirli bir bedelle verilmesidir. Mültezimler toprak, devlet ve askerlik yararını gözetten insanlardan seçilmektedir. Bu yönetime geçilmesini en büyük nedeni değişen mültezimlerin karlarını arttırmak amacıyla halka yaptıkları baskıları ortadan kaldırmaktır. Ölen mültezimin görevi bitmektedir ve mirasçılara intikal etmezdi. Malikane yöntemi

¹³² Giray, a.g.e., s. 142.

¹³³ İpek, a.g.e., s. 34.

devlerin artan gelir ihtiyacını karşılamak için geçilmiştir. Fakat artan savaşlardan dolayı amacına ulaşamamıştır.¹³⁴

5.3.1.5. Mukataa Yöntemi

Bu yöntemde, devlet gelirleri toplanarak veya tekel haline gelmiş herhangi bir kuruluşun işletme hakları toplanarak, yer altı zenginliklerinden devletin payı alınarak veya madenlerin satın alınmasında tekel kurularak işletilen üretim birimleridir. Bu kaynakları yönetenler tarafından çıkarılır. Mukataa veya kesim devlet, gelirini belli bir ücret karşılığında özel bir kişiye kiralayarak toplar.¹³⁵

5.3.2. Aşar Vergisinin Tahsil Usulleri

Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası olan aşar Tanzimat'tan önce tımar sistemiyle tahsil edildi. Sipahilerin görevlerin karşılığında devlet aşar toplama vazifesini dirlik (maaş) ile sipahilere vermiştir. Para ekonomisinin zamanla gelişmesi ve devletin merkeziyetçi bir yapıya bürünmesi ile devlet araya bir aracı koymadan yani sipahilerden bu görevi alarak kendi memurlarıyla vergi toplama işine gitmiştir. Bu sisteme ise iltizam yöntemi adı verilmiştir.¹³⁶

İltizam yönteminde vergi toplama işini mültezim denilen kişiler üstlenmiştir. Açık arttırma ile devlete en fazla parayı vermeyi vaat eden mültezim kazanmış olur ve görev ona verilirdi. Devletin borçları artması sonucunda vergi çok alınmaya başlanmıştır. Mültezimlerin devlete ödedikleri paranın zamanla artması üzerine mültezimler devlete ödedikleri paranın daha fazlasını kısa bir sürede tahsil etmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine çiftçi üzerinde bir baskı kurmaya başlamışlardır. 1839'da tazimatın ilanı ile ülkenin ve çiftçinin üzerinde baskı olan aşar konusuna değinilmiştir. Ve iltizam yöntemi kaldırılmıştır.¹³⁷

Bu kötü gidişi önlemek için, 1840 yılında emanet usulüne geçilmiştir, bölgelere gönderilen memurlara muhassıl denilirdi. Bu memurlar beklenen fayda sağlanmayınca, toplanan aşar miktarının günden güne düşmesi üzerine 1842de toplanma yöntemleri

¹³⁴ İsmail Özsoy, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Toplama Usulleri: Bir Değerlendirme", Verginin Dünü Bugünü, Yarın Paneli, Ed. Mustafa Uçar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1994, s. 87.

¹³⁵ Giray, a.g.e., s. 152.

¹³⁶ Cüneyt Binatlı, "Aşar Üzerine Bir Deneme", *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, C. 5, S. 1, 1969, s. 308.

¹³⁷ Hilal Ortaç Gürpınarlı, "İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 2002, s. 16.

tekrar tartışılmaya başlanmıştır ve bu yöntemden vazgeçilmiştir. Emanet yönteminin başarısız olmasının en büyük sebebi güvenilir ve bilgili memur eksikliğidir.¹³⁸

1843-1847 yılları arasında emanet yönteminin açtığı zararları telafi etmek için verginin tahsili ikişer yıl olmak üzere mültezimlere ihale ile verilmiştir. Çünkü daha uzun yıllar verilirse mültezimlerin çiftçiye baskı yapacağı düşünülmüştür. 1848 yılında mültezimlere verilme süresi değişerek 5 yıla çıkarılmıştır. Kırım savaşının başlamasıyla iltizam yönteminden vazgeçilmiştir. Hem iki yıl hem de beş yıllık iltizam yöntemi başarı sağlayamamıştır.¹³⁹

6. 1887 – 1911 YILLARI ARASINDA AŞAR VERGİSİNİN GELİŞİMİ VE DİĞER VERGİLER ARASINDAKİ YERİ

Şer'i vergiler grubu içinde yer alan aşar vergisinin yıllar itibariyle gelişimi ve toplam vergiler içindeki yeri Tablo 3'de yer almaktadır

Tablo 3: 1887 – 1911 Yılları Arasında Aşar Vergisinin Diğer Vergiler Arasındaki Yeri ve Artışı (Milyon Kuruş, %)

YILLAR	TEMETTÜ VERGİSİ	AŞAR VERGİSİ	TOPLAM VERGİLER	TEMETTÜ VERGİSİ	AŞAR VERGİSİ	TOPLAM VERGİLER
1887	46	430	1556	-	-	-
1888	55	439	1571	19,6	2,1	1,0
1889	57	423	1618	23,9	-1,6	4,0
1890	55	427	1588	19,6	-0,7	2,1
1891	62	504	1667	34,8	17,2	7,1
1892	64	517	1705	39,1	20,2	9,6
1893	60	502	1698	30,4	16,7	9,1
1894	57	430	1650	23,9	-	6,0
1895	55	424	1597	19,6	-1,4	2,6
1896	50	428	1605	8,7	-0,5	3,1
1897	34	463	1744	-26,1	7,7	12,1
1898	31	502	1763	-32,6	16,7	133
1899	32	571	1809	- 30,4	32,8	163
1900	33	532	1766	-283	23,7	133
1901	32	546	1816	- 30,4	27,0	16,7
1902	33	524	1853	-283	21,9	19,1
1903	31	558	1970	-32,6	29,8	26,6
1904	31	540	1904	-32,6	25,6	22,4
1905	31	596	2031	-32,6	38,6	303
1906	32	650	2165	- 30,4	51,2	39,1
1907	31	668	2454	-32,6	55,3	57,7
1908	41	676	2583	-10,9	57,2	66,0

¹³⁸ Palamut, a.g.e., s. 70.

¹³⁹ Giray, a.g.e., s. 119.

1909	47	778	2769	2,2	80,9	78,0
1910	38	778	2908	-17,4	80,9	86,9
1911	38	816	3116	-17,4	89,8	1003
1913	30	721	2920	- 34,8	67,7	87,7

Kaynak: Nurullah KARTA,“ 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Vergilendirme Çalışmaları ve Mali Yapıya Etkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.17, s.3, 2013, s.233.

Tablo üç’e de bakıldığında aşar devlet gelirinin önemli bir bölümünü temsil etmekte ve bu niteliğini her zaman korumuştur. Aşar vergisi yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte artış seyri göstermiştir. Buna karşın örfi vergiler içinde önemli bir paya sahip olan temettü vergisi ise giderek azalmıştır. Tüm Osmanlı Devleti dönemi boyunca aşarın toplam vergiler içindeki payı ortalama olarak % 50-60 oranında olmuştur. Aşar vergisi, endüstriyel gelişmenin ilk dönemlerinde ve tarımın milli hasıladaki oranının baya yüksek bulunduğu dönemde ziraat sektörüne uygulanan en mühim vergidir. Dünyadaki diğer çalışmalara baktığımızda sermaye birikiminin ilk dönemlerinde tarım sektörünün mühim rol oynadığını görüyoruz. Ticari-tarımsal sermaye birikimi sanayi devriminin önünü açan ana unsurlardan biriydi. Bu incelendiğinde ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan ve daha sanayileşmemiş olan Osmanlının ve Türkiye Cumhuriyeti içinde aşarın önemi anlaşılır.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Karta, a.g.m., s. 234.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIM POLİTİKALARI VE TARIMIN VERGİLENDİRİLMESİ

Tarım, çoğu kişinin düşündüğü gibi sadece tarımsal üretimi ifade etmiyor. Tarımsal üretimin yanı sıra hayvancılık, ormancılık, balıkçılık gibi sektörleri de içine alır. Belki de tarımı en doğru anlatacak cümle Lamartine'in şu sözüdür: “ Buğday değildir yalnızca, tüm bir uygarlıktır topraktan yükselen ” Bu bağlamda tarım, antik çağlardan günümüze kadar insanların en temel mesleği ve gelir kaynağı olmuştur.¹⁴¹ Bu yüzden tezinin ikinci bölümünden Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar tarım sektörünün durumu incelenecektir.

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İZLENEN TARIM POLİTİKALARI

Osmanlı İmparatorluğunun tarih sahnesindeki görevi son bulurken, kurtuluş mücadelesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'dan sorunlu toprak yapısını devralmıştır. Uzun süren savaş yılları zirai üretim önemli düzeyde azaltmış, nüfusun demografik özellikleri değişmiştir. Ayrıca savaş, tarımda kullanılan hayvanları da etkilemiştir. Tarım araçlarının çoğu tahrip olmuştur. Bu dönemde her alanda olduğu gibi geri kalmış ilkel tarım teknikleri Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır.¹⁴²

Cumhuriyetin ilk dönemlerine ilişkin sayısal veriler 1927'de yapılan tarım sayımı sonucunda belgelenmiştir. Nüfus sayımı sonucu ülkenin nüfusu 13,4 milyon olup, insanların yüzde 85'i köylerde yaşamaktadır. Göstergeler ülkemizin tarım ülkesi olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Fakat bazı verimkar bölgelerin dışında oldukça ilkel

¹⁴¹ Hacer Karabağ, “Osmanlı'nın Tarımsal Mirası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimin Kalkınmasına Yönelik Çalışmalar (Bursa Örneğinde)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, 2017, s. 227.

¹⁴² B. Ali Eşiyok, *Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, 2004, C.2, s. 6. (<https://docplayer.biz.tr/9143374-B-ali-esiyok-ga-04-7-20.html> (Erişim tarihi: 08.02.2024))

tarım yöntemleri kullanılıyordu. Üretim iç tüketime yöneliktir ve köylülerin pazarla çok az bağlantısı vardır. Köylülerin güvenliği devletin değil, ağaların tasarrufundadır.¹⁴³

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Türkiye yüzünü Batıya çevirmiştir. Batılılaşma eylemi ekonomik ve sosyal hayata modern yaklaşımların oluşmasına yol açmıştır. İktisat politikasının esas hedefi çağdaş uygarlık düzeyine yükselmektir. Batının sanayi devrimiyle sağladığı ilerlemeyi emsal kılarak, sanayiye dayanmış bir yapıya dönüştürerek ülkeyi tarıma dayalı ekonomik yapıdan çıkarmayı hedeflemiştir. Cumhuriyetin ilk yılları ekonomik varoluş savaşı ve model arayışlarının yaşandığı bir zamandır.¹⁴⁴

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının akabinde Mustafa Kemal ve arkadaşları ülkenin gelişmesi için çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmalarda ekonomik alanın düzenlenmesi son derece önem arz etmekte ve askeri zaferlerin ekonomik zaferlerle güçlenmesi istenmiştir. Bu sebeple Türk İktisat Kongresi, 17.02.1923-04.03.1923 günleri arasında, yani İzmir'in kurtuluşunun beş ayını takiben , Cumhuriyetin ilanından sekiz ay evvel ve Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada İzmir'de toplanmıştır.¹⁴⁵

İzmir İktisat Kongresi, yeni bağımsızlığını ilan etmiş ülkeyi dışa bağımlı ve yarı sömürge durumundan kurtarmak, siyasi bağımsızlığın yanı sıra ekonomik bağımsızlığın da zaruri bir milli hedef olduğunu belirtmek ve ülke temsilcilerinin görüş ve önerilerini almak amacıyla bir araya gelinmiştir. Kongreye; her bölgeden bir tüccar, sanatçı, işçi, banka temsilcisi, işletme temsilcisi ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere sekiz delegenin gelmesi kararlaştırıldı. Kongreye yaklaşık 3 bin delegenin katılacağı tahmin edilirken, yalnızca 1135 delege toplanmıştır. Bunun sebebi ise illerde sosyal grupların bulunmaması ve ulaşım sorunu olarak gösterilebilir.¹⁴⁶

Açılış konuşması yapan Mustafa Kemal “ Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir. ” Sözüyle ekonomiye verdiği önemi açıkça belli etmiştir. Bir de “ Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok

¹⁴³ İhsan Cemil Demir, Pınar Bengi Kaya, “Çiftçilerin Vergi Algısı ve Vergi Uyumu: Ampirik Bir Çalışma” *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2017, s. 129.

¹⁴⁴ Pınar Bengi Kaya, *Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Çiftçilerin Vergi Algısı: Antalya İli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 29.

¹⁴⁵ Gülay Sarıçoban, “Atatürk Döneminde (1923-1929) Türkiye Ekonomisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, 2020, s. 225.

¹⁴⁶ Erdinç Tokgöz, “ “Türkiye İktisat Kongresi” mi? “İzmir İktisat Kongresi” mi? Hangisi Doğru?”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 18, S. 1, 2000, s. 340.

kuvvetlenir ve her gün daha çok güce sahip olur. ” Tarımın ülke için önemini belirtmiştir.¹⁴⁷

İzmir İktisat Kongresi'nin ardından uygulanacak iktisat politikalarının yönünü belirlemek amacıyla 12 maddeden meydana gelen " Misak-ı İktisadi " kabul edilmiştir. Kongrede alınan kararları takiben 7 yıl içinde kullanılacak iktisat ve maliye politikalarının kaynağını oluşturdu ve ülkemizin mali ve ziraat geleceğinde etkin rol oynamıştır.¹⁴⁸

2. 1923-1950 DÖNEMİNDE TARIM KESİMİNDEN ALINAN VERGİLER

1923 yılından düzenlenen İzmir İktisat Kongresinde özel sektörü destekleyecek politikalar tavsiye edilmiştir. Ancak özel sektörde yeterli sermayenin bulunmaması gibi şartlar sebebiyle bu politika yerine getirilememiştir. Daha sonra 1927 yılında yeni bir “*Teşvik-i Sanayi Kanunu*” hazırlanmıştır. Kanun 1942 senesine değin uygulanmış, aynı yıl kaldırıldı. Yabancı yatırımın ülkeye çekilmesi ve özel sektörün sermaye birikimini artırmasını ve kalkınmayı hızlandırmak niyetiyle 1954 senesinde “*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*” çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra aynı devirde tarımsal eğitime önemsenmiş ve 1927’de eğitim faaliyetlerine dair yönetmelikler çıkarılmıştır. Mevcut ziraat eğitim okullarının yeniden düzenlenmesi ve yenilerinin oluşturulmasına karar verilmiştir.¹⁴⁹

1929 ekonomik krizi tüm ekonomileri etkilediği gibi Türkiye’deki tüm sektörleri de kötü derecede etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde 1929’da yaşanan mali kriz sonucu zirai ürünlerin fiyatları düşürülmüştür. Bu yüzden tarım sektörüne yönelik korumacı yöntemler uygulanmıştır. Genel olarak uygulanan yöntemler; Taban fiyat, destek alımlarının beraberinde girdi destekleri ile düşük maliyetli kredilerden oluşmaktadır. Ürün grupları yıldan yıla farklılık gösterse de birçok ürüne "piyasa fiyat desteği" sağlanmıştır. Piyasa fiyatı desteği genellikle politika tartışmalarının merkezinde yer aldı ve bu devirde diğer destek yöntemlerinden daha da önemliydi.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Kaya, a.g.t., s. 30.

¹⁴⁸ Cem Dışbudak, “Atatürk’ün İktisadi Görüşlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İlke)*, Özel Sayı, 2016, s. 145.

¹⁴⁹ Mevlüt Karabıçak, “Türkiye’de Uygulanan Ekonomik Teşvik Politikalarının Boyutu, Ulusal, Bölgesel ve Yerel Kalkınma Üzerine Olası Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 3, 2013, s. 265.

¹⁵⁰ Neslihan Yalçınkaya, “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2006, s. 103.

1945'te 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” yayınlanmış, kanunla belediyelere, vakıf ve özel idarelere ait arazilerin ve 5000 metre kareyi aşan mülk arazilerin toprak sahibi olmayan halka verilmesi öngörülmüştür. Bu hedefle hazine toprakları dağıtılmış, ancak istenilen hedefe ulaşılamamıştır.¹⁵¹

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'lere kadar tarım sektöründen alınan dolaylı vergiler dışında toplanan vergiler; ağnam, aşar, toprak mahsulleri vergisi ve yol vergisinden oluşmaktadır.

2.1. Ağnam Vergisi

Birinci bölümde ağnam vergisinin ne olduğu, nelerden alındığını ve oranları anlatılmıştır. Bu başlıkta cumhuriyet döneminde ağnam vergisine değinilecektir. 23 Nisan 1920'de meclis ilk kez Ankara'da açıldığında kanun edilen ilk kanun ağnam vergisiyle ilgili olan vergi kanunudur. Bu durum başlıca üç nedene dayanmaktadır. Birinci neden bu verginin devlet için taşıdığı önemdir. Nüfusun büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıktan geçinmekteydi. Bu noktada Türkiye Büyük Millet Meclisi, halktan tepki almamak için ilk olarak toplanması ucuz ve kolay toplanan vergilere başvurdu. Ağnam vergisi devlet gelirindeki payı oldukça büyüktür. İkinci neden TBMM'nin öncelikli amacının bu vergiyi kendisi toplayarak kamuoyu nezdinde İstanbul hükümetinin varlığını ortadan kaldırmak ve kendi otoritesini ortaya koymak olduğu söylenebilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama yetkisini de elinde tutacaktır. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra diğer kanunların da önü açılacaktır. Çünkü halktan vergi toplamak siyasal iktidarın en önemli güçlerinden biridir.¹⁵² Üçüncü neden ise milli mücadeleye karşı olan İstanbul hükümetinin halkı galeyana getirmek için ağnam vergisini Ankara hükümetini 8 kat arttıracak yalanı olmuştur. Bu söylentilerin kurtuluş mücadelesine zarar vereceği düşüncesiyle meclis ağnam vergisini 4 kat şeklinde alacağını duyurmuştur.¹⁵³

Ağnam vergisi kanunu, 14.12.1920 ve seksen iki sayılı Karar çerçevesinde “kanunların numaralandırılmasına” ilişkin kararla 1 numara olmuştur. Kanun 7 Şubat 1921'de resmi

¹⁵¹ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 19, 2018, s. 653.

¹⁵² Elvan Demirel, “İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Özel Sayı, 2020, s. 26.

¹⁵³ Giray, a.g.e., s.260.

gazetede yayımlandı. Daha sonra 27 Kasım 1920'de Büyük Millet Meclisi, ağnam vergisinin 16 kuruştan 32 kuruşa çıkarılmasına ilişkin kanun tasarısını kabul edilmiştir.¹⁵⁴

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, vergiye ilişkin birçok kanun TBMM tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bunlardan üçü hayvanlardan alınan vergidir. İlki yukarıda anlatılan ağnam vergisidir. İkincisi ağnam vergisi 12.02.1924 tarihinde dört yüz on sayılı “Sayım Kanunu” ile sayım vergisine dönüştürülmesidir.¹⁵⁵ Üçüncüsü ise 1931 yılında sayım vergisi kaldırılarak yürürlüğe giren hayvan vergisidir. Bu kanunun sebebi Türkiye’de hayvan yetiştirenleri koruma altına almaktır. Bu nedenle bazı hayvanlardan alınan vergiler düşürülmüş, tarh ve tahakkuk yöntemleri düzenlenmiş ve cezalar indirilmiştir.¹⁵⁶

Bu vergi köylülere büyük bir yük haline gelmeye başlamıştır. Hayvan alım fiyatları düştükçe vergi katlanarak %50'ye ulaştı. Ayrıca verginin nakit olarak toplanması köylüler için birçok soruna neden olmuş ve vergiyi ödemek için tarım ürünlerini ederinden daha düşük fiyata satmalarına yol açmıştır. Bunun sonucunda köyün ekonomisi zarar gördü. Süreç içinde pek çok değişikliğe uğrayan hayvan vergisi, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bütçenin %35'ini kapsamaktaydı, 1955 yılında %1,1'e, 1956'dan sonra ise %1'in altına düşmüştür; sonunda 1962 yılında kaldırılmıştır. Hayvan vergisini makul gerekçesi olan ve ödeyemeyen kişilerin vergi borçları ertelendi. Ancak hayvanlarını saklayanlara cezai bir vergi uygulanmıştır.¹⁵⁷

2.2. Aşar Vergisi

Aşar vergisinin Osmanlı Devleti için olan önemi birinci bölümde anlatılmıştır. Osmanlı Devlet’inde tarım her zaman vergilendirilen bir alan olmuştur. Aşar, Osmanlı İmparatorluğunun en önemli gelir kaynağıdır. Tarım mahsullerinin ekilip biçilmesi sonucunda bir kısmının devlete devredilmesini güvence altına alan ve "aşar" olarak adlandırılan yükümlülük, genel olarak dini kökenli bir vergi olarak değerlendirilmektedir. Kelimenin manasından da anlaşılacağı üzere “Aşar”, ürünlerin onda biri üzerinden alınan bir vergidir. Ancak toplanan vergilerin miktarı zaman içinde ve bölgeler arasında

¹⁵⁴ Gönüllü, a.g.m., s. 75.

¹⁵⁵ Demirel, a.g.m., s. 31.

¹⁵⁶ Giray, a.g.e., s. 295.

¹⁵⁷ Gönüllü, a.g.m., s. 92.

değişiklik göstermiştir. Aşar Osmanlı Devleti'nde genellikle aynı olarak alınan bir vergidir.¹⁵⁸

Aşar vergisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde de varlığını göstermiştir. Konu itibariyle güncel gelir vergisini yansıtsa da geleneksel ve modern vergi anlayışından uzak birçok eleştirilere kalmış bir vergidir. Bu eleştirilerin başında verginin tahsilinde kullanılan iltizam yöntemi gelmektedir. Osmanlı'da yaygın olarak kullanılan iltizam yönteminde, farklı bölgelerdeki araziler farklı fiyatlarla açık artırmaya çıkarılıyordu. İhaleyi kazanmak için kendi aralarında anlaşarak talep ettikleri bölgede gelirlerini artıran mültezimler, devlete toplanan vergilerin verilme zamanı geldiğinde hem kârlarını arttırmak hem de vergi toplanırken yapılan masraflarını karşılamak için çiftçi üzerinde olağan üstü bir baskı kurmuşlardır.¹⁵⁹

Ondalık vergisine (aşar) karşı takınılan olumsuz tepki, sadece verginin toplanma yönteminden değil ayrıca tarımsal kalkınmayı engellediği yönündeki korkulardan da kaynaklanıyordu. Her ne kadar aşar vergisi brüt üretimde kullanılan sabit bir vergi olsa da yani ortalama vergi oranı sabit kalsa da net ürün üzerindeki marjinal vergi oranı üretim arttıkça kademeli olarak artmaktaydı. Bu durum özellikle aşar vergisiyle birlikte üretimin genişlemesini engelledi. Parasal rantlarda bir değişiklik olmamasına rağmen net ürün üzerindeki mali baskının artması nedeniyle kâr oranı düştüğü için sermayenin en verimli kısmı geri çekilmiş oluyordu. Ayrıca üretim artışı yoluyla üretken sınıflara atfedilebilecek ilave payın nispi değeri giderek azalmış, dolayısıyla fiyatlar artmasına rağmen üretim hızlı bir şekilde artmamıştır. Artan maliyetler nedeniyle fiyat artışlarının tamamı vergi geliri olarak devlete yansıtılamıyordu.¹⁶⁰

Aşar vergisinin köylülerin vergi ahlakını bozduğu, hatta köylülerin "samandan ayrılan tahılı yeniden samanla karıştırıp gizleyerek daha az görünür hale getirmesine" neden olduğu iddia ediliyor. harman yerini kazıp bir çukura gömerek veya gizlice başka bir yere taşıyarak hasatı "kendi mallarının hırsız haline" getiriyorlar.¹⁶¹

¹⁵⁸ a.g.m., s. 114.

¹⁵⁹ Gülsevin Okçuoğlu, İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 45, S. 1-4, 2011, s. 262.

¹⁶⁰ Gökbnar, Aybarç Bursalıoğlu, a.g.e., s. 75.

¹⁶¹ Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 1992, s. 112.

Aşar vergisinin yol açtığı tüm bu olumsuzlukların yanı sıra cumhuriyet yönetiminin, her siyasi iktidar gibi dayandığı toplumsal katmanlara belirli fırsatlar sunma ve bu toplumsal katmanları çeşitli yükümlülüklerden kurtarma eğilimi, aşar vergisinin kaldırılması sürecini süratlandırmıştır. Öyle ki ekonomik faaliyetlerin neredeyse ziraat merkezli olduğu bir ülkede, ziraat sektöründe çalışan insanların ücret ve refah düzeyleri oldukça az olup, tarım kesiminden toplanan vergilerin düşürülmesi sosyal bir önlem olarak alınmıştır.¹⁶²

2.2.1. Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri

Aşarın kaldırılmasında tarihsel, ideolojik ve siyasi unsurlar etkili olmuştur. Bu nedenle aşar vergisinin kaldırılma nedenleri bu unsurlar çerçevesinde açıklanacaktır.

a) Tarihsel Unsurlar:

Geçmişte vergi kültürü uygulamasının hiçbir zaman anlayışa, iyi niyete ve ahlaka dayalı bir uygulama olmadığı, kötü ahlakın ve kötü zihniyetin zorluklarına açık olduğu görülmüştür. İltizam tarımı üzerinde uygulanan kontrole rağmen dezavantajlarının giderilemediği ve ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı pratikte görülmüştür. Aşar ve iltizamı birbirinde ayıramayacağı düşüncesi vardı. İltizam olmadan aşar toplanamayacağına dair yaygın bir inanç vardı ve iltizam, acımasız bir sömürü aracı olarak görülüyordu. Kırsaldan ve kentlerden alınan vergiler aynı değildi. Köylünün ödediği vergi bir şehirliden alınan verginin yedi katı şeklindeydi. Buna bağlı olarak köylünün kamu harcamalarına katılımı daha yüksek olmuştur. 1903’de oran %84 civarındayken zamanla yükseltilmiştir. Bu oran 1910’da %87,2’e yükselmiştir. Bunun yanı sıra köylü katkıda bulunduğundan çok az şekilde kamu hizmeti görmüştür. Vergi yükünün en ağırlı köylüde olması; çiftçinin mültezime karşı korumasız olması, vergi mükellefinin eziyetler karşısında yalnız kalması ve devletin mültezimlere destek vermesi tarihsel bir kısır döngü haline gelmiştir. Tanzimat reformlarının temel hedefi vergi yükünün ekili arazilerden şehirli üreticilere kaydırılması olmasına rağmen bu anlamda beklenen başarı sağlanamadı. Bu nedenle "tarihi birikimden kaynaklanan problem ve başarılı olmayan geçmişten kaçınma arzusu, aşar vergisinin kaldırılmasında etkisi

¹⁶² Gökbnar, Aybarç Bursalıoğlu, a.g.e., s. 76.

olmuştur" şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak kırsal alandaki vergi yükünün azaldığı ve vergilerin kentsel alanlara aktarılması zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁶³

b) İdeolojik Unsurlar:

Bazıları aşarın şeriat kuralı olduğu ve bu sebeple kaldırılamayacağı gerçeğini savunmuştur. Aşarın şeriat vergisi olması, şeriatın ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi anlamına gelmiş ve bu iki kelime arasında bir demagoji doğmuştur. O dönemde şeriat bir din olarak tanıtılıyor, aşar vergisinin dini bir vergi olması sebebiyle yürürlükten çıkarılması dinin kaldırılması olarak eleştirilmiştir.¹⁶⁴

Aşarın kaldırılması, ekonominin laikleştirilmesi ve modern hukuk normları temelinde ekonomik yapılanmanın uygulanmasına yönelik altyapının hazırlanması anlamına gelir ve bu aynı zamanda ekonominin millileştirilmesinin bir unsuru olarak da değerlendirilebilir. Örneğin; Berkes'e göre bu, “ aşar şeriat kuralıdır kaldırılamaz demek, Müslüman halkı gavurlarla çifttarların sömürüsü altında yaşatmak için din buyruğudur. ” manasına gelmektedir.¹⁶⁵

c) İktisadi Unsurlar:

Aşar nedeniyle harap olan tarımsal üretim, savaşın etkisiyle ciddi bir düşüş yaşadı. Aşar vergisinin tarımın artışı ve verimini düşürdüğü yönünde görüşler vardı. Çiftçilerin çalışmaktan kaçınması ve yalnızca kendi tüketimleri için ekip-biçmediği için birçok arazi işlenmez hale geldi. Aşarın tarh ve tahsil olarak bakıldığında birçok sorun barındırdığı savunuluyordu. Verginin matrahı gayri safi ürün olduğundan safi ürüne göre hesaplanan vergiden daha ağır olmaktaydı. Aşarda bir girdi maliyeti dikkate alınmaması aşarı ağırlaştırmaktaydı. Hem de kırsal kesimde aşarla ilgili kredi mekanizması köylüleri zor durumda bırakmaktaydı. Büyük bir çiftçiden kredi alan köylü, krediyi ödeyemediği için arazisini alacaklıya teslim etmek zorunda kaldı. Cumhuriyetin en büyük hedefi tarımın artırılması olmuştur. Bu hedefin önündeki engelin ise aşar olduğu görülmektedir.¹⁶⁶

¹⁶³ Nevin coşar, “Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 35, 1996, s. 24.

¹⁶⁴ a.g.m., s. 27.

¹⁶⁵ Gökbnar, Aybarç Bursalıoğlu, a.g.e., s. 77.

¹⁶⁶ Coşar, a.g.m., s. 26.

d) Siyasi Unsurlar:

Şeyh Sait isyanının olduğu dönemde aşar vergisinin kaldırılmasına ilişkin hukuki sürecin tamamlanması, söz konusu devrimin Doğu'nun ağalarını ve aşiret liderlerini rahatlatma amaçlı olduğunu teyit etmektedir. Söz konusu verginin kaldırılmasında toprak sahiplerinin hükümete siyasi desteği önemli bir faktör olsa da yeterli değildir. Bunun sadece toprak sahiplerine değil, Kurtuluş Savaşı'na verdikleri destek karşılığında tüm köy sakinlerine yönelik bir jest olduğunu söylemek daha doğru olur.¹⁶⁷

2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Aşarın Tartışılması

Kurtuluş savaşı'nın en ağır döneminde devlet ek gelir elde etmeye çalışırken, meclis tartışmalarında aşar vergiyle ilgili şikâyetler sıklıkla dile getiriliyordu. Savaş dönemlerinde verginin kaç taksit olacağı, işgal altında olan yerlerde aşarın toplanması gibi hususlarda çok sayıda düzenleme yapılmıştır. 07.08.1920'de "Aşarın Teslise Raptı Hakkında Kanun Lahiyası" müzakereleri sırasında Maliye Bakanı Ferit Bey, "aşar vergisinin ağır bir yük olduğunu beyan ederek, aşarla ilgili sık sık gelen şikâyet ve eleştirilere yanıt verdi. İnsanlara dayatılan vergiler nedeniyle vergiye ilişkin yeni bir düzenleme yapılması gerekiyor. Ancak finansal ihtiyaçlar vergilerle oynamaya uygun olmadığı için bugün vergilerde radikal değişiklik yapmamaya karar verdiklerini söyledi. Bu nedenle aşarın belirlenmesinde, tahmininde veya arazi vergisine dönüştürülmesinde değişiklik yapılması uzun saatler süren çalışma ve tartışma gerektiren konulardır. Etkimizi karşımızdaki düşmanla paylaşıp geleceğimizi güvence altına aldıktan sonra bununla baş edebileceğimizi umuyoruz. Çünkü bugün peşinde olduğumuz hedefte başarılı olmamız ordumuzun gücüne bağlıdır. Ordumuzun başarısı her şeyden önce mali teşkilatımızın gücüne bağlıdır" dedi.¹⁶⁸

Savaş döneminde para basma, borç verme vb. araçları kullanmak istemeyen hükümetin en ivedi sorunu ordunun finansmanıydı. Önemli bir kaynak ise vergilerin önemli bir kısmını oluşturan vergiler ve aşar gelirleridir. Bu nedenle ondalık vergisini hem mali hem de siyasi açıdan radikal bir şekilde düzenlemek mümkün değildi. Savaş sırasında alınan

¹⁶⁷ Gökbunar, Aybarç Bursalıoğlu, a.g.e., s. 78.

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.8.1920, C. 2, İ. 44.

şikâyetler konusunda çok az şey yapılabilirdi. Kurtuluş savaşı'ndan sonra biriken sorun ve mağduriyetler, aşar meselesinin gündeme gelmesinde büyük etki yarattı.¹⁶⁹

2.2.2.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Aşar Vergisinin Kaldırılmasına Taraftar Olan Görüşler

Atatürk 1 Kasım 1924 tarihinde meclisin açılış konuşmasında şunları söylemiştir: “Ortaçağın en insafsız belası aşarın kaldırılmasını yüce Meclise teklif edilebilecek mali güce, Cumhuriyet Yönetiminin bir yılda ulaşmış olması gerçekten çok memnuniyet verici bir sonuçtur”.¹⁷⁰

Aşar kanunun görüşüldüğü Mecliste konuşanlar Başvekil “Ali Fethi Bey”, “Besim Bey”, “Ahmet Hamdi Bey” e “Ahmet Remzi Bey” tasarının lehinde konuştu. Aşarın kaldırılmasını savunan milletvekillerinden Başvekil Ali Fethi Bey, Meclis'te yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Ülkenin gelişebilmesi için öncelikle köylüyü zenginleştirmemiz gerekiyor. Ancak bu vergi köylülerin geçinmelerine olanak sağlamıyor. Lakin köylü geçinememiştir ve köylülere tohum dağıtmak zorunda olunmuştur. Bunun en büyük nedeni ise aşar vergidir. Bu vergisi kaldırılırsa çiftçi geçimini sağlayabilecek ve ülkemiz refah düzeyine ulaşacaktır. Bu verginin kaldırılmasından sonraki ilk yapılacak, aşar vergisinin yerine arazi vergisinin getirilmesi olacaktır” demiştir.¹⁷¹

Aksaray Milletvekili Besim Atalay aşar kanununun müzakeresi sırasında söz alarak, iltizam sisteminden sonra mültezim denilen kişilerin kan emici bir topluluk olduklarını söyledikten sonra bu grubun devlete sahtekarlık yaptıklarını hatta çiftçiye eziyet ettiğini söylemiştir. Kısacası mültezimler devlete olan borçlarını ödemedikleri halde çiftçiye de eziyet etmektedir. Mültezimlik ihalelerine de yolsuzluk karışmıştır. Besim Atalay aşarın kaldırılması gerektiğini söylemiş, kaldırıldığı günün milli bayram olmasını önermiştir.¹⁷²

Bozok Milletvekili “Ahmet Hamdi Bey” de, Anadolu'da aşar toplama yöntemi sebebi ile büyük bir baskının yaşandığını ve bu baskıyı ilk hisseden kesimin köylüler olduğundan bahsetmiştir. Üstelik sunulan ilkelerden bir tanesi de aşar toplama yönteminde düzenlemeler yapmak zorunda olunduğunu söylemiştir. Ancak iki veya üç yıl boyunca

¹⁶⁹ Coşar, a.g.m., s. 22.

¹⁷⁰ Mutlu, a.g.e., s. 73.

¹⁷¹ 2 TBMM Zabıt Ceridesi, 15.2.1925, C. 1, İ. 56, s. 11.

¹⁷² Mutlu, a.g.e., s. 73.

uygulayamadıklarını ve geç kaldıklarını açıklamıştır. Bu verginin kaldırılması köylü için büyük bir devrimdir.¹⁷³

Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey, "Aşar vergisinin kaldırılmasına karşı çıkanlar, müzakereleri ileri bir tarihe ertelemek istemeyenler, bu yükü bir yıl daha köylülerin sırtına yüklemeye hazırlar. Şu ana kadar verginin kaldırılması yönünde önemli bir adım atılmadı. Bunun bir nedeni, önemli bir gelir kaynağının kaldırılmasıyla devletin bütçesinde oluşacak açık korkusudur. Diğer bir neden ise devletin vergilerin nüfus üzerindeki etkisiyle pek ilgilenmemesidir. Aşar vergisinin çiftçiler üzerinde ekonomik açıdan yıkıcı etkisi olduğu gibi, toplumsal açıdan da aynı derecede yıkıcı etkisi vardır. Bu nedenle verginin uygulanmasının herhangi bir nedenle ertelenmesi ve yeni bir düzenlemeye tabi tutulması, gerek köylülerin gerekse aşar vergisinden zarar görenlerin çıkarları dikkate alındığında doğru değildir" demiştir.¹⁷⁴

Katılımcıların ortak fikri; bu verginin mükellefler arasında adil dağılmadığı, aşarın ticaret ve tarımın üzerinde oldukça olumsuz etki yarattığı, verginin toplanmasının çok maliyetli olmasıdır. Aşar vergisinin aynı olarak toplanması paranın dolaşım hızını düşürmesi, özel mülkiyeti olumsuz etkilemesidir. Bu yüzden aşarın kaldırılmasının Cumhuriyet için önemli bir adım olduğunu savunmuşlardır.

Bu verginin kaldırılması için 1923 İzmir İktisat Kongresinde de karar alınmıştır.

Kongrede bulunan temsilcilerden verginin kaldırılmasıyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çiftçiler ve işçiler verginin kaldırılmasını savunurken, sanayi ve ticaretle uğraşanlar kaldırılmasından ziyade düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁷⁵

2.2.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Aşar Vergisinin Kaldırılmasına Karşı Olan Görüşler

Aşar vergisinin derhal yürürlükten çıkarılması tepki gösterenler arasında Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar Bey de vardı. Muhtar Bey konuya denk bütçe perspektifinden yaklaşmıştır. Gelir açısından önemli bir meblağ oluşturan aşarın derhal kaldırılmasına karşı konuşmalar yapmıştır. Sayın Ahmet Muhtar'ın aşar vergisinin güvenli olduğuna inanmadığını öncelikle belirtmek gerekiyor. Ancak bu verginin hemen kaldırılmasının

¹⁷³ Ulu, a.g.t., s. 55.

¹⁷⁴ a.g.t., s. 55.

¹⁷⁵ Giray, a.g.e., s. 270.

hem bütçe açısından hem de ekonomi tarıma dayalı olduğu için mümkün olmadığını vurgulamıştır. Yani ne yapacağını bilmeden yıkımdan yana değildir.¹⁷⁶

Ahmet Muhtar Bey konuşmasında “aşarın tamamen kaldırılmasına karşı çıkmış ve tahsilat usulünün değiştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Ağnam vergisinde beyanname yönteminin kullanıldığı gibi aşar vergisinde de beyanname yöntemine geçilmelidir” demiştir. Beyanname usulüne geçildiğinde aşar kazancında yüzde 5 ile yüzde 10 arasında bir azalma yaşanabileceğine işaret ettikten sonra, bunun ciddi bir mesele olmadığını belirterek, devletin gerekirse bu açığı affedeceğini umduğunu belirtmiştir. Ahmet Muhtar Bey, tarım sektöründe çalışan kişilerin beyannamelerini tam olarak vereceklerinden emin. Konuşmasında, eğer insanlar aşarın tamamını öderlerse Tanrı'nın onlara daha iyi hasatlar vereceğine inandığını söylemiştir. Nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olan Türk halkı bu vergiyi devlet görevi, dini bir yükümlülük şeklinde ödemekteydi. Ahmet Muhtar Bey bu fırsatın kaçırılmamasını istiyordu. Aşar vergisi kaldırıldığında bunun yerine uygulanacak dolaylı vergiler ihracatı kötü etkileyerek ödemeler dengesini zorlamıştır.¹⁷⁷

Ahmet Muhtar Bey, her alanda vergi indirimi mümkün olduğunu savunmuştur. Bunun ülke ekonomisi için iyi olacağını söylemiştir. Ancak bir alandaki vergileri kaldırıp diğer alanlara yönlendirilmesinin haksızlık olacağını iddia etmiştir. Vergi indirimi yapılacaksa bunun tüm vergiler nezdinde yapılması gerektiğini savunmuştur.¹⁷⁸

Aşar vergisinin kaldırılmasına karşı duran kişilerin ortak noktaları yapılan toplantının yetersiz olduğu ve aşar vergisinin muhakeme yapılmadan hızlıca kaldırılmasının sağlıklı değil fikridir. Zira ülke çetin zamanlar atlatmış ve ivedi ihtiyaç olmuştur. Bu nedenle, aşar vergisini kaldırmaktansa düzenlemeler yapılması gerektiğini ve verginin miktarının değiştirilmesi gerekliliğine değinilmiştir.¹⁷⁹

Aşarın kaldırılması konusunda farklı görüşler olmakla birlikte sonuç olarak aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Mutlu, a.g.e., s. 74.

¹⁷⁷ Ulu, a.g.t., s. 56.

¹⁷⁸ Mutlu, a.g.e., s. 74.

¹⁷⁹ Ulu, a.g.t., s. 56.

¹⁸⁰ Giray, a.g.e., s. 271.

2.2.3. Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Ekonomik ve Sosyal Sonuçları

Kurtuluş Savaşı bitene değin Türkiye bir savaş alanı olarak karşımıza çıktı. Bu yüzden ülke genelinde üretim hızla çöktü. O dönem üretim için erkek nüfus oldukça önemliydi. Savaş sebebiyle erkek işgücünde büyük kayıplar yaşanmıştır. Üretici olmayanlar tüketici haline geldi, ekili alanlar savaş alanına dönüştü. Yaşanan kayıplar sebebiyle Türk tarımı savaş döneminde büyük bir yıkıma uğradı. 1925 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra tarım işçilerine kolaylık sağlamak amacıyla aşar vergisi kaldırılmış ve kaldırılması ülke genelinde büyük yankı yaratmıştır.¹⁸¹

Aşarın yürürlükten kaldırılmasıyla meydana gelen en büyük sorun, gelir açığı olmuştur. Bu verginin kaldırılmasıyla hem devlet büyük bir gelir açığına düşerken, hem de ekonominin ana kaynağını ve sermaye birikimini önemli ölçüde kaybetmiştir. Bu durumun daha sonraki aşamalarda ekonomiye olumsuz etkileri olmuştur.¹⁸²

17.02.1925'te "Aşar vergisi" yürürlükten çıkarılmıştır. Devlet için son derece önemli olan bir kazanç kaynağı olan aşarın kaldırılması bütçe dengesini bozmuş ve (Tablo 5)'de gösterildiği gibi, 31,1 milyon TL ile o yılın bütçesinin yüzde 15,4'ünde denk bir bütçe açığı oluşmuştur. Gösterildiği gibi bir zirai hasat vergisi olan aşarın kaldırılması vergi gelirlerinde ciddi şekilde bir azalmaya sebep olmuştur. Azalmanın etkisini ortadan kaldırmak adına daha ziyade tüketim mallarına uygulanan dolaylı vergiler yükseltilmiştir.¹⁸³

Tablo 4: 1923-1927 Dönemi Gelir / Gider Dengesi (Cari Fiyatlarla- Milyon Lira)

Yıllar	Gelir	Gider	Açık
1923	111.271.945	105.926.111	- 5.345.034
1924	138.416.828	131.628.038	- 6.788.790
1925	170.391.263	201.449.722	31.058.459
1926	180.363.257	172.186.885	- 8.176.372
1927	202.239.236	198.951.159	- 3.288.077

Kaynak: Kaya ve Durgun, a.g.m., s. 237.

¹⁸¹ Kenan Kırkpınar, "Aşarın Kaldırılması Ege Bölgesindeki Sonuçları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1987, s. 77.

¹⁸² Okçuoğlu, Önder, a.g.m., s. 267.

¹⁸³ Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2009, s. 237.

Aşar vergisinin kaldırılması ve bunun yerine gerçek üretimi artıracak bir verginin konulmaması sayesinde, kamu hizmetlerinin ve sanayileşmenin finansmanı büyük oranda tarımsal alanlardan şehir alanına yönelmiştir.¹⁸⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde vergi yükü ciddi ölçüde ziraat sektörünün üzerindeydi ve şehirler çok düşük oranda vergilendiriliyordu. Çiftçi vergi ödedi, orduya katıldı, kendisini tarıma adadı ve mültezimlerin zulmüne karşı mücadele etti. Ancak bu durum aşarın kaldırılmasıyla sona ermiştir.¹⁸⁵

Parlamentoda, hükümette ve basında çoğunluğa göre aşar vergisinin kaldırılmasının tamamen doğru olduğu söylenmiştir. Ancak Türkiye nüfusunun yüzde 80'den fazlası tarım sektörüyle uğraşıyor ve GSMH'nin yüzde 50'den fazlası tarım sektöründen geliyor. Ekonomik gelişmenin başlangıcında tarım sektörünün doğrudan vergilendirme alanından çıkarılması, vergilerin başlangıçta kent ekonomisinin temel faktörünü olan hizmet ve sanayi sektörlerinde toplanmasına yol açmıştır. Sanayi sektörünün eksik olması ve ekonominin kurumsal yapısının ve mali yönetiminin gelişmemiş olması nedeniyle dolaylı vergilere ve çalışanlar üzerinden doğrudan vergilere yönelme söz konusuydu. Üstelik yurt içi tasarruflar ve tasarruflar yeterli olmayınca da dış tasarruflar devreye girmeye başladı. Mültezim sistemi ile vergi toplama bitmiş olsa da kısa dönemde çiftçide bir rahatlama görülse de uzun vadede köylüler açısından hiçbir şey düzelmemiştir. Çünkü üretim ilişkileri değişmemiştir. Aşarın kaldırılmasına inanmayan bir takım çiftçi aşar verilmediği için mahsulünü toplamayı reddetmiştir. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla çiftçinin çalışmaları artmıştır. Bu verginin kaldırılması görüldüğü gibi sadece mali alanları değil sosyal hayatı da son derece etkilemiştir ve devlet ile köylüler arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Ancak kötü iklim koşulları ve küresel krizin etkisi nedeniyle tarım fiyatları sanayi fiyatlarından daha fazla düşerek çiftçilerin gelirlerinin azalmasına neden oldu. Hayvanlar, arazi ve yollara ilişkin sabit vergilerin ödenmesinde zorluklar yaşandı ve çiftçilerden gelen şikâyetler arttı. 1930'lu yılların ortalarına kadar küresel mali kriz nedeniyle bütçe gelirlerinden mahrum kalan devlet, vergi oranlarını düşüremedi.¹⁸⁶

Aşar vergisinin kaldırılmasının ardından denk bütçe politikası yönünde ekonomik otorite sağlanmış, hükümet giderlerini tanzim edilen “Muhasebeyi Umumiye kanunu” ve hazine

¹⁸⁴ İzzettin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, *Toplum ve Bilim*, S. 13, 1981, s. 86.

¹⁸⁵ Coşar, a.g.m., s. 9.

¹⁸⁶ a.g.m., 1996, s. 9.

birliğini sağlayan kurallar kabul edilmiştir. İltizam yöntemi ve aynı vergiler kaldırılmıştır. Yerel finans kuruluşları oluşturulmuş ve vergi düzenlemeleri geliştirilmişti. Ancak tüm bu kurallar idare-vergi mükellefi ilişkisini iyileştirmede başarısız oldu. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla tarım ürünlerinin %10 ila 12'si, ayrıca daha fazlası köylünün elinde kalmıştır ve böylece pazarlanabilir ürünlerin yüzdesi artacaktır. “Keyder” “aşar vergisinin kaldırılmasıyla birlikte piyasa ilişkilerinin genişlediğini, ticari tarımın genişlediğini, tarımsal fazlaların para ekonomisine girdiğini belirtti.” Tarımsal fazla mutlak olarak artmasa bile vergilerin kaldırılmasıyla üretimin teşvik edileceği varsayımının geçerliliğinin kabul edilebilir olduğunu belirtilmiştir.¹⁸⁷

Aşarı yürürlükten çıkaran “552 sayılı Kanun”, çiftçilerin kendinin geçindirdikleri mahsuller vergiden muaf edilmiş ve sadece sattıkları mahsullerin fiyatı üzerinden %8-%10 şeklinde vergilendirilmiştir. İş bu kanun, bilhassa köylünün kendisi için yetiştirdiği mahsulü yemesi ile bu ürünleri pazarda satması halinde çeşitli vergilendirme uygulamalar kullanılması sebebiyle eleştirilerek 1926’da kaldırılmıştır.¹⁸⁸

2.3. Aşar Vergisinden Sonra Tarımdan Alınan Vergiler

Osmanlı’da son zamanlarında dışa bağımlı hale gelen ülke maliyesinin içine düştüğü çöküntüden çıkarmak ve ülkeyi Batı gibi refah düzeyine getirmek, her şeyden önce ekonomik ve ekonomik bağımsızlığı gerektiriyordu. Mustafa Kemal Atatürk ve onun liderliğindeki halk, Kurtuluş Savaşı da dahil olmak üzere hiç bir zaman bağımsızlıklarından taviz vermeden savaşmışlardır. Mali sistemimiz şimdiki durumuna göre oldukça ilkel durumdaydı. Osmanlı’dan devralınan sistem ihtiyaçları karşılayamadığı için bütün sektörlerdeki gibi ekonomik yapının düzenlenmesinde de reform yapılması gerekmiş ve bunun sonucunda vergi reformları yapılmıştır.¹⁸⁹

Aşar vergisinin kaldırılışı ile Türk vergi sisteminde önemli bir mali açık oluşmuştu. Aşar devlet bütçe içinde yaklaşık % 25'ini kapsıyordu. Bu husus dönemin yöneticilerini ve

¹⁸⁷ Mustafa Adem Demir, *20. Yüzyıl Boyunca Türkiye’de Zirai Kazançların Vergilendirilmesinin Hâsılat Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: T. C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 53.

¹⁸⁸ Gökbnar, Bursalıoğlu, a.g.m., s. 82.

¹⁸⁹ Onur Eroğlu, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, (Özel Sayı: Special Edition), 2010, s. 57.

vergi yetkililerini yeni vergi kaynakları aramaya itmiştir. Bunlardan en önemlisi temettü vergisinin değiştirilerek kazanç vergisine dönüştürülmesiydi.¹⁹⁰

Aşarın kaldırılmasından sonra meydana gelen kazanç kaybının, 1926'dan sonra dolaylı vergilerdeki yükselişlerle, özellikle de şeker-gazyağı vergileri yoluyla telafi edildiğini görüyoruz. Bu durum, pazara bağlı şehir ve kırsal bölgelerdeki büyük tüketici gruplarına bir önceki döneme göre ek vergi uygulanmasına neden oldu. Elbette aşar vergisi tüm çiftçileri içine alan bir vergi olduğu için hiç bir şeker-gazyağı vergi aşar gibi bütçede büyük bir yer kaplayamaz. Tüketici olarak ödediğiniz vergi, aşar olarak üstlendiğiniz mali yükü aşamaz. Buradan yola çıkarak aşar vergisinin kaldırılması ve kimi dolaylı vergilerin getirilmesinin, gelirin şehirli işçilerden köylülere aktarılması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu durum gelirin o devirde toplumun çoğunluk sektörü olan ziraat sektörüne kaydırılması manasına geliyordu. Kısacası amaç, dünyanın oldukça eski hanedanının tarım sektörü tarafından ortadan kaldırılmasının ardından kurulan rejimi desteklemektir.¹⁹¹

2.3.1. Kazanç Vergisi

Cumhuriyetin kuruluşunda Osmanlı Devleti'nden devralınan tarımın yanı sıra bir diğer önemli doğrudan vergi, temettü vergisiydi. Ağırlıklı olarak sanayi ve ticaret sektörlerini etkileyen temettü vergisinin, bu sektörün yetersizliği ve etkin şekilde vergilendirilememesi sebebiyle bütçe gelirleri içindeki payı %5 ile oldukça düşük düzeydeydi. Temettü vergisinde mükellefler farklı gruplara ayrılmış ve her grup için farklı yöntemler uygulanmıştır. Karmaşık yapısı nedeniyle başarısız bir vergi türü olmuştur. Cumhuriyet kurulduğu ilk senelerde gelir vergisinin ilk göstergesi sayılabilecek vergi sisteminin reform faaliyetleri çerçevesinde hayata geçirilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Temettü vergisi kurum kârlarından alınırken, reform çabalarının ardından yürürlükten çıkarılan temettü vergisine karşın 1926 senesinde “*kazanç vergisi*” getirildi. Batılı ülkelerin uygulamalarından ilham alınarak hazırlanan bu vergi, temettü vergisinden daha iyi bir yöntemi vardır ve daha yüksek gelir elde edebiliyordu. Kazanç vergisi bugünkü gelir vergisine benzeyen yapıdaydı. Kazanç vergisi konusunda vergi mükellefleri ikiye ayrılmıştır. *Birinci grup*, fiili gelir vergisine tabi beyan edilen vergi

¹⁹⁰ Mutlu, a.g.e., s. 77.

¹⁹¹ a.g.e., s. 77.

mükelleflerinden oluşmuştur. *İkinci grupta* ise beyanname vermeyen ve ikinci sınıf vergi mükellefi olarak adlandırılanlar yer alıyordu.¹⁹²

“1926 yılında kabul edilen kazanç vergisinin unsurları şunlardır:

- Şahıs ve sermaye şirketlerinin kazançları,
- Genel, katma ve özerk bütçeli idarelerin ticari gaye güden kamu yararına çalışan derneklerin kazançları,
- Gerçek kişilerin ticari ve sınai kazançları,
- Serbest meslek kazançları,
- Ücretler,
- Arazi kazançları.”¹⁹³

Kazanç vergisi, bu döneme ilişkin gelir üzerinden alınan kısmi bir vergidir. Kazanç vergisinin amacı gerçek geliri elde etmektir. Ancak kanundaki bazı noksanlıklar ve verimsizlikler ile vergi idaresinin olgunlaşmamış olması sebebiyle vergi umulduğu kadar başarılı olamadı. Özellikle beyanname sisteminin tam olarak uygulanamaması nedeniyle 1927’de “Kazanç Vergisi Kanunu”nda bazı düzenlemeler yapılmıştır ve bu arada mükellef raporlamasının kapsamı da sınırlandırılmıştır. Yalnızca işletmelerin beyanname vermesi gerekmektedir. Diğer vergi mükellefleri ise götürü ödeme yöntemi kullanılarak vergilendiriliyordu. Vergide sonra yeniden değişikliğe gidildi ve 2395sayılı yeni Kazanç Vergisi Kanunu ile yeniden değiştirildi. 1934 senesinde yerli ve yabancı gerçek kişiler ile anonim şirketlerin gelirleri, sedüler gelir vergisi haline gelen vergi ile vergilendirildi. Bu kanun, gelir ve kurumlar vergisi kanunlarının uygulamaya konulduğu 1950 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁹⁴

2.3.2. Yol Vergisi

Kurtuluş savaşı zamanında yürürlüğe giren önemli vergi kanunu 21 Şubat 1921’de “102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun”, 1925 yılının 19 ocağında “542 sayılı Yol Mükellefiyeti Kanunu’na” dönüştürülmüştür. Aşar vergisinin yürürlükten çıkmasının hemen önce yürürlüğe giren bu yasayla 18-60 yaşları arasındaki erkeklerin tercihen yol

¹⁹² Eroğlu, a.g.m., s. 74.

¹⁹³ Mutlu, a.g.e., s. 77.

¹⁹⁴ Eroğlu, a.g.m., s. 75.

inşaatında çalışarak veya bedelini vergi şeklinde ödemesi gerekliliği getirilmiştir. Bedenen çalışma gün sayısı ya da nakdi ödeme ne kadar olacağı zamanla değişikliğe uğramıştır. Bir günün bedeli başta 8 TL olarak belirlense de 1931 senesinde 4 TL'ye düşürülmüştür. Vergi düşürülmeden önce 424.625; düşürüldüğünde ise 310.750 mükellef verginin ödemesini yapmıştır. Bedenen çalışmayı tercih edenler ise belirlenen günlerde yükümlülüklerini yerine getirmiştir. 1952 yılında Demokrat Parti hükümeti aracılığıyla 10.06.1929'da "1525 sayılı "Şose Ve Köprüler Kanunu"" ile kaldırılana kadar "yol vergisi" yürürlükte kaldırılmıştır.¹⁹⁵

Yol vergisini diğer vergilerinden ayıran iki önemli özelliği vardır:

1. Diğer vergilerin usulüne bakıldığında belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmemesi (ayrılmaması) şeklindedir. Yol vergisinde toplanan vergiler sadece yol köprü inşaatında kullanılır.

2. Diğer vergiler kişinin gelirine, durumuna göre belirlenirken yol vergisinde böyle bir koşullar söz konusu değildir.¹⁹⁶

Ülkede ikamet eden 18-60 yaşlarındaki tüm erkeklere uygulanan vergiden, engellilikler, yoksullar, askerler, imamlar ile köy ve mahalle muhtarları muaf tutulmuştur. Vergi dört iş günü çalışarak ya da işçinin yevmiyesini ödeyerek ödenir. Nakit yol vergisi yükümlülüğünü yerine getiremeyenler, köy veya kasabalarına en az üç saat uzaklıktaki yerlerde yol yapım ve onarım işlerinde fiziki olarak çalışarak (dört gün çalışarak) bu yükümlülüğü yerine getiriyorlardı. Yol vergisi de memurlardan ve yabancı vatandaşlardan da toplanıyordu. Yabancı devletlerin büyükelçiliklerinde çalışan memurlar da yol vergisine tabi tutulmuştur.¹⁹⁷

Aşar vergisinin kaldırılmasının yarattığı olumsuz etkileri telafi etmek amacıyla getirilen mali tedbirlerden bir tanesi halindeki yol vergisi, çiftçiden alınan önemli bir vergi olmuştur. Uzun dönem çiftçinin üzerinde bir yük olan aşar kaldırılırken, şikâyetler yol vergisi üzerinde yoğunlaştı. Alınan yol vergisi genellikle vatandaşların ödeme gücünden çok daha yüksekti. Vergi ödemeyenlere uygulanan el koyma, hapis gibi cezalar nedeniyle dar gelirli insanlar sahip oldukları her şeyi satıp vergi ödemek zorunda kalmıştır. Hatta

¹⁹⁵ Hasan Türkal, "Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.44, S. 3, 2011, s. 97.

¹⁹⁶ Giray, a.g.e., s. 274.

¹⁹⁷ Ulu, a.g.t., s. 63.

tefeciyeye başvuranlar bile olmuştur. Gerekli yol ağının oluşturulmaması, vergilerin toplanmasında kullanılan usul ve vergiye ilave maarif vergisi de tahsil edilmesi vb. yöntemler milletin hoşnutsuzluğunu git gide arttırmıştır. Yol vergisi 1930'lu dönemin fazla eleştirilen konusuydu. Cumhuriyet gazetesi, 1930 yılında uygulanan vergilerle ilgili araştırmayla okurlarına şu bilgileri verdi: “Hangi vergiler ağırdır?” ve “Toplanma şekli nedeniyle hangi vergilerden şikâyetçisiniz?” soruları sordu. Kırsal halkın rahatsız olduğu vergiler içinde arazi vergisi, ağnam vergisi ve hepsinden önemlisi “yol vergisi” vardı.¹⁹⁸

Yol vergisi, tarım merkezlerinin uluslararası ve ulusal pazarlara çıkmasında, sermaye birikiminin de önemli rol oynayan otoyol inşaat faaliyetlerinin hızlandırılması bakımından artı bir gelişim sunsa da modern vergi uygulaması niteliğini taşımamaktadır. Çünkü bu vergi, tüm yetişkin erkeklerin yol yapımında birkaç gün çalışmasını veya emeğinin karşılığını nakit olarak ödemesini gerektiriyordu. Cumhuriyet'in karayolu ağının genişlemesine katkı sağlayan yol vergisinin olumsuz etkisi, özellikle nakit ödeyemedikleri için çalışan köylüler tarafından hissedildi.¹⁹⁹

2.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

Cumhuriyet döneminde yürürlüğe giren tarım kesimine yönelik bir vergi de toprak mahsulleri vergidir. Bu başlık kapsamında bu verginin amacı, gerekçe ve kapsamı açıklanmaktadır.

2.3.3.1. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunun Amacı ve Kapsamı

1925 yılında aşar vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. İkinci dünya savaşı ülkemizi son derecede ekonomik olarak etkilemiştir. Savaşın olumsuz etkilerini kırmak için hükümet yeni vergi arayışına girmiştir.²⁰⁰ II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi savaşmaması karşın ekonomik alanda başarı sergilenemedi. Türkiye savaşa fiili olarak katılmamış olsa da her an savaşa katılma riski askeri harcamaları artırmıştır. Savaş aslında ordu savaşmasa dahi neredeyse bir milyon kişilik ordunun yiyecek sorunu birçok sıkıntıya neden olmuştur. Ahmet Hamdi Başar, durumun vahametini şöyle ifade etmiştir: “1939'da Avrupa savaşının çıkmasından sonra, yaklaşık bir buçuk yıl boyunca ülkedeki üretim ile tüketim

¹⁹⁸ Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, 2013, ss. 219-229.

¹⁹⁹ Ulu, a.g.t., s. 64.

²⁰⁰ Erdem Yavuz, “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 12., 2015, s. 174.

arasındaki baş döndürücü uçurumu fark edememe talihsizliğini yaşadık. Tüketim dağdan yuvarlanan çığ gibi arttı, koşullar zorlaştıkça mal üretme ve ithal etme imkânları da azaldı.”²⁰¹

Bu koşullar altında 1942 yılına kadar devletin para basımı yoluyla ödeme yapması enflasyonun kaçınılmaz olarak artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda yaşam pahalılığı endeksleri de yükselmiştir. Piyasadaki talep artmasına rağmen arz yetersizliği durumu daha da kötüleştirdi. İhracat imkânlarının azalması nedeniyle iç pazarın mevcut talebi karşılanmaya çalışılıyor. Ancak savaş koşullarının yarattığı kaygı nedeniyle insanlar her türlü malı biriktirmeye başlamış, bu nedenle mallar piyasadan çekilmiş ve buna bağlı ücretler önemli oranda yükselmiştir. Hal böyle olunca fırsatçı tüccarlar gizledikleri ürünlerini yüksek fiyatlara satarak karaborsanın oluşmasına neden olmuşlardır.²⁰²

Tablo 5: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Kamu Giderlerinin Seyri (Milyon Lira)

Yıllar	Genel Harcamalar	Askeri Harcamalar
1939	387.2	144.6
1940	535.9	285.1
1941	574.6	322.1
1942	885.1	497.0
1943	1,019	540.8
1944	987.0	526.4
1945	547.0	254.9

Kaynak: Suad Başar, “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.7, S.1-4, 2015, s.89.

Bu tarihlerde ordunun giderlerindeki yükseliş ülkelerin kamu giderlerinde artış olmasına sebep olmuştur. tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de bu dönemde ordunun giderlerin artması kamu harcamalarında oldukça büyük bir artışa sebep olmuştur. Tablo 5’te bu rakamlar görülmektedir.²⁰³

²⁰¹ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5, 2011, s. 216.

²⁰² Özer, a.g.m., s. 216.

²⁰³ a.g.m., s. 89.

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), devletin savaş sırasında uygulayacağı tarım politikalarını koordine edecekti. TMO, hububat piyasasına yardımcı olmak için 24 Haziran 1938'de kurulmuştur. Kurumun faaliyet kapsamına çavdar, mısır arpa, patates, yulaf, pirinç ve çeltik gibi zirai ürünlerin yanı sıra zamanla; fasulye, mercimek, nohut vb. bakliyat ve yağlı tohumlar da yer alıyor. TMO bu ürünlerin satın alınmasından, satın alınan ürünlerin depolanması için gerekli depo ve antrepoların inşasından ve satın alınan tahılın taşınmasından sorumludur. Ofis, bu adet ve örflere dayanan işlevlerin yanı sıra savaş yıllarında tarım politikalarının koordinasyonunda, kamulaştırmalarda ve zirai ürünleri vergisinin uygulanmasında da merkezi bir rol oynamıştır.²⁰⁴

Tarım ürünleri vergisinin konulduğu 1943 senesine kadar tek partili devletin kullandığı tarım ürünlerine el koyma yöntemi, zorunlu satın alma ve %25 kuralıydı. 1939-1941 arası, stoklardaki tahılın tüketilmesiyle atlatılmıştır. 1941'de eldeki zirai ürünler bitince hükümet yeni bir sistem uygulamaya koyulmuştur. Köylüler, gerekli yiyecek, tohum ve hayvan yemini kendileri için ayırdıktan sonra, kalan tüm mahsulleri önceden belirlenen ücretlere göre TMO'sine vermeleri gerekmektedir. Belirlenen ücretler 1941 koşullarında pazar fiyatlarından düşüktür. 1942'de yükselen enflasyonun sebebiyle pazar bedelleriyle hükümetin belirlediği bedeller arasındaki fark yükselmiştir. 1942'nin yazında pazar fiyatları 50 kuruş iken, hükümet tahıl ürünlerini kilosu 20 kuruştan alması bekleniyordu. Devletin ucuz ürün elde etme isteği, köylülerin ürünlerini devlete teslim etmekten kaçınmalarına ve üretimden vazgeçmelerine yol açmıştır. Devletin zorlu alımları ve yüzde 25 uygulaması askeriye ve şehirlerin iâşesi problemine çözüm olamamıştı. Böylelikle devletin uyguladığı yöntem, yüzde yirmi beş yöntemi belirli tüm ürünler üzerine konulan yeni bir ayni yöntemine gidilmiştir. Bu vergi Toprak Mahsulleri Vergisi'dir.²⁰⁵

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte çoğalan kamu açıklarını yeni vergiler ile kapatmaktadır. Bu vergiler; varlık vergisi ve toprak mahsulleri vergisidir. Bu bağlamda yürürlüğe giren vergisinin mali hedefi, II. Dünya Savaşı sırasında kamuya kazanç sağlamaktır. 1942'de tarım dışı sektörlerde uygulamaya konulan ve sert tepkilere neden olan varlık vergisinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu vergi ile köylüleri vergilendirerek toplumsal

²⁰⁴ Mehmet Ertan, "Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı?", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 2, 2018, s. 241.

²⁰⁵ a.g.m., s. 241.

hedefi bir ölçüde olan tepkileri azaltmaktır. Henüz varlık vergisi büyüklüğüne ulaşmamış olsa da toprak mahsulleri vergisi, aşarın kaldırılmasından bu yana ilk defa büyük ölçekli ziraate uygulanan doğrudan vergi olması ve oldukça ağır bir yük oluşturması nedeniyle önemli sayılabilir. Pazar için üretim yapmayan yoksul küçük çiftçilere yöneliktir. Verginin amacı aşar vergisine benzese de, ürün vergisi pratikte aşar vergisinden farklıdır. Öncelikle bu vergi doğrudan devlet tarafından toplanıyordu ve mültezim sistemine izin verilmiyordu.²⁰⁶

Toprak mahsulleri vergisinin konusu üç kalemde toplanmaktadır: tahıllar, baklagiller ve diğer ürünler. Bir de ipek kozası da toprak mahsulleri vergisine dahil edilmiştir. (4429 sayılı Kanun, madde 1). Tahıllar grubunda yer alan ürünler; “darı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kum darı, mısır, kuş yemi, buğday, kaplıca, yulaf;” Baklagil grubundan ürünler; “Fasulye, mercimek, börülce, barbunya fasulyesi, bezelye, nohut, diğer mahsuller afyon (sakız), antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kenevir (tohumlar), keten, kuru incir, kuru üzüm, turuncgiller, pamuk, pancardır. patates, susam, tütün ve zeytin.” Vergi kapsamına girmeyen ürünler aynı kanunun aşağıdaki maddesinde yer almaktadır. Böylece ihtiyacı karşılamak amacıyla bağ ve sebze bahçelerine dikilen mahsuller, belediyelere ve özel bütçelerle yönetilen kurum ve kuruluşlara ait alanlarda yetiştirilen ürünler, kamu yararına çalışan şirketler, okullar ve hastanelerin gereksinimleri finanse etmek için ekip-biçtikleri mahsuller, mahkûmların yetiştirdiği mahsuller Cezaevlerinde ve ıslahevlerinde çalışmak vergiden muaftır.²⁰⁷

2.3.3.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nun Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

İhtiyaç vergisi olarak ilan edilen toprak mahsullerinden alınan verginin, en azından kapsam ve teknik olarak aşar vergisine benzememesi ve uygulanması sırasında aşar ‘da görülen aksaklıkların düzeltilmesine önem verilmiştir. Yasanın TBMM’de görüşülmesi sırasında konuşan konuşmacılar bu noktanın özellikle altını çizdiler. Bu bakımdan arazi vergisi tekniğini aşar tekniği ile karşılaştırmak ve bu iki verginin birbirinden nasıl farklılaştığını ve hangi noktalarda buluştuğunu incelemek gerekir. Öncelikle toprak ürünlerine uygulanan verginin uygulanmasında, biri 6504 sayılı Kanunla kabul edilen iki

²⁰⁶ Ş. Ertan Çomaklı, Fatih Koç, Kürşad Emrah Yıldırım, “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2012, s. 64.

²⁰⁷ Rana Dayıoğlu Erul, Funda Buz, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikaları”, *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 4, 2019, s. 398.

farklı teknikle karşılaştığımızın altını çiziyoruz. 4429 sayılı Kanun ve 1943 tarım seferi sırasında, diğeri ise 1944 ve 1945 yıllarında uygulanmıştır. Bu iki yöntem birbirinden o kadar farklıdır ki verginin kimliğini dahi etkilemektedir.²⁰⁸

Toprak Mahsulleri Vergisi Tasarısı, Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve 14 Mayıs 1943'te İcra Vekilleri Konseyi tarafından kabul edilmiştir; Şükrü Saracoğlu imzasıyla 15.05.1943'de TBMM'ye sunulmuş olup, TBMM bünyesinde oluşturulan geçici komisyon tarafından hazırlanan rapor ve belge, 1 Haziran'da Meclis Başkanlığı'na iletilmiştir. 04.06.1943'te Meclis toplantısında tartışılmaya başlanmıştır. Başvekil Saracoğlu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısını Meclis'e tanıtırken; “Değerli arkadaşlar, geçen yıl bütçe hazırlandığında 140 milyon lira açık vardı. Bütçenin uygulanması sırasında ortaya çıkan büyük ihtiyaçlar, özellikle askeri harcamaları artırdı ve olağanüstü bütçe açığımızı o kadar artırdı ki, bunu ancak servet vergileriyle elde ettiğimiz 250 milyon lirayla kapatabildik. Çünkü olağanüstü bütçemizin harcama payı 400 milyonu aştı. Bu açığı sadece 250 milyon lirayla doldurmayı başardık. Bu yılki olağanüstü bütçemize gelince, Maliye Bakanımızın size defalarca açıkladığı gibi, bu bütçe açığının büyük bir kısmını başka gelir kaynaklarıyla kapatmak mümkündü. Geriye kalan açık ise 150 milyon lira. Şimdi ele alacağınız vergiyle bu boşluğu doldurmaya çalışacağız. Bu vergiyle birlikte 110-130 milyona ulaşmayı umuyoruz, varlık vergisinden de 30 -50 milyon alacağız. Yeni bir ihtiyaç yeni bir masraf yaratmadığı sürece Olağanüstü bütçemizi de aynı mütevazı bütçeyle kapatma imkânımız olacak”. Konuşmasında bu uygulamanın gerekliliğinin altını çizmiştir.²⁰⁹

TBMM'de toprak mahsulleri vergisine ilişkin kanunun maddeleri görüşülürken, ciddi tartışmalar çıkmıştır. Kanun koyucular, yasayla ilgili kaygılarını dile getirerek, verginin yıllardır çiftçilerin sırtına yük olan aşar vergisine benzer olmasına özellikle karşı çıkmışlardır. Her ne kadar aşar'ın yürürlükten çıkarılması Cumhuriyet'in en güzel reformu şeklinde söylense de verginin artık farklı ad ile tartışılıyor olmasından korkuluyor. Özellikle bazı noktaların tartışılması sırasında hararetli tartışmalar çıkmıştır.

²⁰⁸ Suad, a.g.m., s. 92.

²⁰⁹ Mehmet Korkud Aydın, “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 12/26, 2017, s. 5.

Görüşmeler sırasında devlet, yasanın savaş koşullarının gerekliliği nedeniyle konulan geçici bir vergi olduğunu öne sürerek kendisini korumuştur.²¹⁰

Konuşmasının devamında bu verginin aşar vergisine benzediği yönündeki eleştirilere yanıt veren Saracoğlu, arazi ürünlerine uygulanan verginin aşar vergisine benzememesi için ellerinden geleni yapacaklarını söyledi. Saracoğlu, verginin aşar vergisine benzer olmayacağını vurgulasa da, arazi ürün vergisinin çoğu unsurunun aynı olarak toplanacağı ve bazı ürünlerin nakit şeklinde tahsil edileceği için aşar vergisinin yeniden getirileceği eleştirilerinin önüne geçememiştir. Nitekim vergi tasarısı Meclis'e sunulmadan önce basındaki tartışmalar kamuoyunda tartışılmaya başlanmış ve sakıncaları vurgulanmıştır. Hatta “Tasviri Efkâr gazetesinde yer alan bir yazıda, tam bir saygı ve hatırayla atını, kırsağını, öküzünü, arabasını, tahılını, yemini ve hatta ertesi yılın tohumlarını bile bağışlamak zorunda kalan köylünün, bu parayı bağışladığı belirtiliyordu. Mücadele ettiği zor koşullarda toprağın ürünlerine uygulanan vergiyle karşı karşıya kaldı denilmiştir.”²¹¹

Vergi kanunu görüşmeleri sırasında arazi ürünlerine uygulanan vergiye ilişkin tartışmalar devam ederken, 170 civarında milletvekili oylamaya katılmazken, katılımcıların bir kısmı vergi lehine oy kullandı; aşar vergisinin yeniden uygulamaya konduğunu ve uygulamada pek çok soruna yol açacağını öne sürerek vergiyi eleştirdiler. Konuyla ilgili farklı dönemlerde araştırma yapanların görüşleri de bu yöndedir. Osmanlı döneminde önemli bir gelir kaynağı olan ve bilhassa küçük çiftçi için ağır bir yük oluşturan aşar vergisinin, vergi oranının %10 olarak belirlenmesi esasına göre yeniden uygulamaya konulduğunu söyledi. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, TBMM'de müzakerelerin ardından 4 Haziran 1943'te milletvekillerinin oylamasına sunuldu. Kabul edilerek 1943'te Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²¹²

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu dokuz bölümden oluşmuştur.

Birinci bölüm: Kanunun birinci maddesi ve ikinci maddesi bu bölümde yer almaktadır. Bu bölüm verginin mevzuu ve istisnaları kapsamaktadır. Yukarıda da anlatılan ürünler üzerinden alınan vergi bu bölümde bazı muafiyetleri kapsamaktadır. Bunlar: bina vergisi verilen yerlerin bahçesinde yetiştirilen ürünler, insanlar kendi ihtiyaçlarının finansmanı

²¹⁰ Sibel Aloğlu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi), Bolu: T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 51.

²¹¹ Aydın, a.g.m., s. 6.

²¹² a.g.m., s. 6.

amacıyla ekilen araziler, özel bütçe ile idare edilen kuruluşlarla, belediyelerin bünyesindeki yerlerde üretilen mahsuller, kamunun yararı amaçlı vakıf, hastane, okul gereksinimleri doğrultusunda yetiştirdikleri mahsuller, ıslahevlerinde ve cezaevleri çalıştırılan mahkûmların yetiştirdikleri ürünlerdir.²¹³

İkinci bölüm: Mükellef ve teklif yeri hakkında bilgi verilmiştir. Mahsullerin yetiştirme zamanında çiftçiden toplanacak olan vergi, şayet toprak kirada ise kiracılar; iştiraki icarlarda ise toprak sahipleri- kiracılar mahsulden aldıkları hisseler oranında vergiye tabidir.²¹⁴

Üçüncü bölüm: Matrahın tayini ve verginin tarhı hakkında bilgi verilmiştir. Toprak mahsulleri Vergisi Kanunu uyarınca; il ve köy belediyelerinin yanı sıra köy ihtiyar meclisleri, muhtar da hatırı sayılır şekilde rol oynadı. Bütün mahsul üretim dönemlerinde, Maliye Bakanlığınca belirlenen dönemlerde, mahsul alanları ve satın alınacak tahmini ürün miktarlarına ilişkin bilgiler, mükellef beyanlarına uygun hazırlık tablolarına işlenecek. Belediyeler, muhtarlar ve belediye meclisi de bu açıklamaların doğruluğunu teyit etmekle yükümlüydü. Üzerinden vergi alınacak mahsul oranları; çeltik, darı, mısır ve dışındaki tahıllar ölçülerek belirlenecek, diğer emtialar ise vergi mükelleflerinin beyanlarına göre belirlenecek. Mükelleflerin beyanları ile kontrol edilecek ürünlerin miktarlarının ölçülmesi zorunluluğu getirilmiş; her yıl hasattan önce hasat tarihinin ve harman yerlerinin mahalli ihtiyar meclisleri tarafından bildirilmesi kararlaştırıldı. Vergi mükelleflerinin bu yerler dışında herhangi bir yerde harman ve stok yapmaları yasaklandı. Ölçme bölümleri, belirlenen bölgelerde meydana getirilen harmanları ölçmek şartıyla vergiyi belirleyecekti. Ölçme bölümleri; illerde valinin, kazalarda kaymakamın belirlediği ölçme memuru ile bunun yanı sıra şehir ve kasabalarda belediyenin mahalle işleri ile görevlendirilenler ve köylerde de muhtar veya ihtiyar meclisi azasından belirlenen kişinin katılımıyla meydana getirilmiştir. Tahmin bölümü de buna benzeyen bir sistemle meydana getirilmiştir. Ölçme ve tahmin bölümlerinde çalışacak olan memurların adeti, kazanın yüz ölçümü ve köyün mahalle oranı göz önünde tutularak belirlenmiştir.²¹⁵

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Haziran 1943: Devre:7. C.3. İçtima:1. İnikat: 33, ss. 20-38.

²¹⁴ a.g.e., ss. 20-38.

²¹⁵ Aydın, a.g.m., s. 7.

Dördüncü bölüm: Devletin oluşturduğu milli koruma kanununa göre, belirli miktarda ve belirli fiyatla satın alınan mahsullerde bu oran %8, diğerleri için ise %12 olup, hükümet gerekli görmesi halinde bu oranı %8'e kadar düşürebilecek. Uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle 28.04.1944 yılında ve “4553 sayılı Toprak mahsulleri Vergisi Hakkında Kanun ”da yapılan bazı değişikliklerle vergi oranı %10 olmuştur.²¹⁶

Beşinci bölüm: Toprak mahsulleri vergisinin tarhı ve tahsiline ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Aynı verginin alınacağı mahsuller burada dikkat çekilmiştir. Bunlar arasında tahıl grubuna ait olanlar; mısır, darı, arpa, buğday, çeltik tarlası, kaplıca, çavdar, yulaf; baklagiller arasında fasulye, bezelye, börülce, mercimek, nohut ve bakla; diğer ürün grubunda yer alan ürünler ise antep fıstığı, zeytindir, fındık, kuru incir, pamuk ve kuru üzumdür. Vergi mükellefleri aynı vergi ödemek zorundaydı. Mükellefler, ölçümle belirlenen vergi tutarı kadar tahılı, ölçümün ertesi günü köy depolarına geçici olarak teslim etmek zorunda kaldı. Tutarı beyanname ile belirlenen ürüne ilişkin aynı vergiler, idari komisyonların belirleyeceği tarihlerde üreticinin kanalıyla bildirdiği yerlere ulaştırılacaktı. Üreticilerin belirli bir süre köy depolarına verdikleri aynı vergileri, bu depolara verilmiş tarihini takip eden 2 ay içerisinde sahip oldukları araçlarıyla teslimat alanlarına taşımaları gerekiyordu. Teslimat yerinin köy depolarına uzaklığı yirmi beş km'den uzaksa km başına 2 adet nakliye bedeli alınır.²¹⁷

Altıncı bölüm: Uygulanacak yaptırımlara ilişkindir. Ekilen alanların ve mahsullerin yanlış veya eksik beyanda bulunan vergi mükelleflerinden, bildirilmeyen üretim vergilerinde %20 oranında artış tahsil edilecek. Belirlenen yerler dışında harmanlanan ve istiflenen ürünlerden alınan vergiler %50, harman ve istif alanlarından ölçümü yapılmadan çıkarılan ürünlerden alınan vergiler ise %100 şeklinde vergi alınacaktır. Belirlenen tarihlerde alınamayan aynı vergiler %25 oranında, zamanında ödenmeyen nakdi vergi borçları ise %10 oranında ilave ücretle tahsil edilecek. Tahsil İ Emvâl Kanunu, zamanında ödenmeyen vergi borçları için geçerli olacaktır.²¹⁸

Yedinci bölüm: Mükelleflerle memurlar arasında çıkabilecek uyuşmazlıklarda çiftçilerin itiraz hakkı saklı kalarak, mükelleflerin yararlanabileceği itiraz yolları belirtildi. Vergi mükellefleri, tarhiyat sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, tarhiyat tarihinden itibaren

²¹⁶ Çomaklı, Koç, Yıldırım, a.g.m., s. 67.

²¹⁷ Aydın, a.g.m., s. 8.

²¹⁸ Özer, a.g.m., s.223.

5 gün içinde il ve köy belediyeleri ile köy ihtiyar meclislerine yazılı olarak itiraz edebilirler. Mükellefin talebine göre bu görev, en fazla 15 gün içinde yeni bir tahmin hazırlamaya davet edilecek başka bir tahmin servisine devredilecek. Ancak bu ikinci hipotezde alınan karar nihai olacaktır. İtiraz halinde aynı olarak ödenecek vergi artışları, itiraz çözümleninceye kadar köy ihtiyar meclisine yatırılacak. Ölçüm kolları ile belirlenen ürünlerde, ölçüm işlemi ile son ödeme tarihi arasındaki sürede ürünün en az dörtte birinin yangın, dolu, kuraklık, sel ve bulaşıcı hastalıklar vb. sebeplerden kaynaklı zarar gördüğünün tespiti halinde hasarın büyüklüğüne göre kısmen veya tamamen ürün vergisinden vazgeçilecektir.²¹⁹

Sekizinci bölüm: Tahsil edilecek verginin tamamlandığı tarihi izleyen mali dönemi takiben beş sene içinde alınamayacak vergilerin asılları, zamlarının belirleneceği belirtiliyor.²²⁰

Dokuzuncu bölümde: Vergisinin uygulanmasında çalışacak kişilerin özelliklerini anlatan hükümlere belirtilmiştir.²²¹

2.3.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisine Kamuoyunun Yaklaşımı

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu oluşturulma ve uygulama aşamalarında çeşitli kesimler tarafından değişik açılardan yorumlanmıştır.

2.3.3.3.1. Kırsal Kesim ve Basının Toprak Mahsulleri Vergisine Bakışı

Halkın "yeşil ürün vergisi" de olarak adlandırdığı toprak mahsulleri vergisi, köylüleri zorladığı gibi uygulamada yapılan hatalar da çiftçileri son derece sinirlendiriyordu. Bu konu basında sıklıkla tartışıldı. Konuyla ilgili Tasviri Efkâr gazetesinde yayımlanan yazıda; geleceğin ihtiyaçlarını tam bir saygı ve teslimiyetle karşılamak için toprağını işlemek için gerekli hayvanlarını, hayvan yemlerini, hayatlarını ikame ettirmek için tahıllarını ve hatta tohumu veren köylüye bu vergiyi ödemek zorunda kalmanın dezavantajları bahsedilmiştir. Çiftçilerin çoğu, vergi miktarını tanımlayan yetkililerin kendi menfaatleri için yaptıklarından rahatsızlık duymuşlardır. Bazen rüşvet kabul ederek vergi miktarını düşük tutabilen yetkililerin, bazen de çiftçilerin kendi toprağında ürettiğinden daha yüksek vergi tutarı belirlediği gözlemlendi. Bu durumda çiftçi vergi

²¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Haziran 1943: Devre:7. C. 3. İçtima:1. İnikat: 33, ss. 20-38.

²²⁰ Özer, a.g.m., s. 224.

²²¹ Aydın, a.g.m., s. 8.

ödemek için öküzünü ve tarlasını satması gerekiyordu. Ayrıca hasat edilen tahılların depolanacağı depo ve silo da yetersiz kaldığı için tahıllar istasyonun çevresindeki sokaklara yığılıyordu. Zamanında düzenli sevkiyatı garanti etmek mümkün olmadı. Hatta yağmurlardan dolayı çürüdükleri bile fark edildi. Bir yandan ekmek bulamayan köylü, diğer yandan kötü uygulamalar nedeniyle kullanılamayan tahıllar, köylülerin yönetime karşı sert tepkisine neden olmuştur. Bu dönemde yaşayanlar bahar geldiğinde çiftçilerin topraklarında çalıştığını, ot toplayıp yemek hazırladıklarını, o kadar ki tahıllar toplanmaya hazır hale gelmeden başakların yenilmeye başlandığını söylenmiştir.²²²

Ege bölgesinde 2 ay geçirdikten sonra gözlemlerini yazan Tan gazetesi yazı işlerinde çalışan Ali Rauf, büro görevlilerinin aceleyle ve rastgele seçildiğinden şikâyetçi olup, çiftçinin geliriyle oynamamak için hasadı olduğundan az aldıklarını iddia etmiştir. Ayrıca vergi tahsilatı ile ilgili sorunlar, tahsilat sonrasında ortaya çıkan karmaşık hesapları idare edecek yetkin mali personelin bulunmaması nedeniyle tahsilat sonrasında da devam etmiştir.²²³

2.3.3.3.2. Vergi Borcuyla İlgili İtiraz ve Şikâyetler

Vergi toplama sürecinde başta jandarma olmak üzere yetkililerin baskısı ve kötü davranışları köylü için sıkıntı olmuştur. Kırsal nüfusun, adaletsiz vergi oranları veya yerel otoritelerden gelen talepler olarak gördükleri dirençle karşı karşıya kalan devlet yetkilileri bazen güce başvurdu. Birçok çiftçi haksız şekilde hapse atılmıştır. Devlet memurlarının kötü davranışları çiftçide hoşnutsuzluğa ve devlete karşı tepkilere sebep olmuştur. Bu vergi bazı ürünlerden yüzde %12 vergi alınması, vergi oranının yüksek olması ve çiftçilerin kâr edememesi nedeniyle eleştirilmiştir.²²⁴

2.3.3.4. Toprak Mahsulleri Vergisi Uygulamalarının Sosyal ve İktisadi Hayata Etkileri

Aşar vergisine benzeyen toprak mahsulleri vergisi yürürlüğe girmesinin temel nedeni, daha öncede belirtildiği üzere savaşın ekonomik sıkıntılar olarak gösterilmektedir. O zamanın ekonomik şartlar bakıldığında; bu vergi bilhassa küçük çiftçiler üstünde büyük bir baskı oluşturmuştur. Bu vergi savaş dönemlerinde askeriye ve büyük illerin

²²² Özer, a.g.m., s. 229.

²²³ Ertan, a.g.m., s. 244.

²²⁴ Aloğlu, a.g.t., s. 79.

yiyecek teminini sağlarken önemli de bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Fakat mahsul yetiştiriciliğindeki keskin düşüşün ve krizin sebebi de toprak mahsulleri vergisi olduğu kanatlanmıştır. Hakikaten verginin yürürlükte kaldığı dönemlere bakıldığında birçok mahsulde önemli derecede düşüşler olmuştur. Ancak savaş sonrası yıllarda normal üretim seviyelerine çıkabilmiştir.²²⁵

Toprak mahsulleri vergisine gösterilen olumsuz tepki, verginin istenilen sonuca ulaşmasını engelleyen faktörlerden olmuştur. Tablo 6’da toprak mahsulleri vergisi gelirleri gösterilmektedir.

Tablo 6: Toprak Mahsulleri Vergisi Tahmin ve Tahsil Durumu (Milyon TL)

Yıl	Tahmini Vergi Geliri	Tahsil Edilen Vergi Geliri
1943	120.000.000	59.600.000
1944	124.000.000	47.200.000
1945	75.000.000	66.700.000
Toplam	319.000.000	173.500.000

Kaynak: Ertan, a.g.e., s. 246.

Hükümetin bu vergi ile 1943 tarım dönemi için yüz yirmi milyon TL., 1944 tarım dönemi için yüz yirmi dört milyon TL. ve 1945 tarım sezonu için yetmiş beş milyon TL şeklinde toplam üç yüz otuz dokuz milyon TL gelir toplanması hedeflenmiştir. Lakin devletin tahsil edebildiği tutar 1943 senesi için 59,6 milyon TL, 1944 senesi için “47,2 milyon TL” ve 1945 tarım dönemi için 66,7 milyon TL olmak üzere toplam 173,5 milyon TL şeklindedir. Yani devlet, toprak mahsulleri vergisini tahsil etmek için hedeflediği gelirin yaklaşık % 50’sini toplamayı başarmıştır. Ayrıca 1943 yılında verginin toplanması için 44.200 kadastrocu, 9.800 tahmin personeli ve 49.500 harmanıcı çalıştırılmış ve 20,7 milyon lira harcanmıştır. Tahmin yönteminin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte vergi tahsilatının maliyeti 1944’te 11,2 milyon TL’ye, 1945’te ise yedi milyon TL’ye inmiştir. Vergi gelirlerinin 1/6’sı vergi tahsilatına harcandığından, toprak ürünlerinden alınan vergi, pahalı bir vergi olarak tasarruf ilkesinin uygulanmamasına neden olmuştur.²²⁶

Sosyo-ekonomik açıdan önemli etkileri olan ve açıkça haraç teşkil eden arazinin ürününden alınan vergi yoksul çiftçilerden toplanırken, pazar için üretim yapamayan yoksul küçük çiftçilerin uğradığı açlık ve zulüm, toprağın işlenmesine uygulanan vergi

²²⁵ Hakan Ay, Latif Haydanlı, “Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Vergi Yüğü ve Gelir Dağılımının Analizi”, *Sosyoekonomi*, C. 26, S. 38, 2018, s. 61.

²²⁶ Ertan, a.g.m., s. 246.

önemli bir başarıydı. Yoksul köylülerin 1941 ile 1944 yılları arasında yalnızca toprak, hayvan ve ürünler üzerinden ödediği vergi tutarı 368 milyon liraydı; bu, İstanbul'daki azınlıklardan toplanan (180 milyon lira, genel vergi yükünün %3'ü) varlık vergisinin 2 katından fazladır.²²⁷

Toprak mahsulleri vergisiyle hükümet, tahıl ve baklagillerden ek vergi toplamaya başladı. Devlet bu vergiden 1943-1946 döneminde yaklaşık 233 milyon lira vergi geliri toplamıştır. Üç hasat döneminde uygulanan bu vergiden bütçe gelirinin yaklaşık %8'i kapsamıştır. Uygulamada istenilen hedeflerin tutturulmamasıyla bu vergi, 4840sayılı kanunla ile 23 Ocak 1946 kaldırılmıştır.²²⁸

Kaldırılmasına rağmen toprak mahsulleri vergisinden dolayı meydana gelen borçlar bir süre daha takip edilmeye devam edilmiştir. Fakat vergi ödeyemediği için borçlanan köylüler yasanın yürürlükten kalkmasına rağmen kalan borçlarını ödeyemedi. Bu durum TBMM gündemine taşınarak, uygulamasında ciddi sorunlar yaratan bu verginin kalan borçlarının da silinerek köylülerin rahatlatılması talep edilmiştir. Bunun üzerine 21.05.1947'de şart olan tedbirler alınarak toprak mahsulleri vergisinden kaynaklanan bütün borçların silinmesine karar verilmiştir.²²⁹

1923'den 1950'li yıllara kadar olan dönemde tarım kesiminde alınan vergilerin dağılımı Tablo 7'de gösterilmektedir. 1924 bütçesinde arazi vergileri, aşar ve ağnam devletin bütçesinde gelir kalemi olarak yüzde 35'inden meydana geliyordu.

Tablo 7:Tarım Sektöründeki Yükümlülerce Ödenen Doğrudan Vergilerin Toplam Bütçe Gelirlerindeki Payı ve Çiftçilik Katma Değerine Oranı (%)

Hükümetin ve il özel idarelerinin bütçe gelirlerinin toplamının % olarak						Çiftçilik katma değerinin % olarak	
Yıllar	Arazi Vergisi	Hayvan Vergisi	Aşar ve Toprak Mahsulleri Vergisi	Nakden Ödenen Yol vergisi	Toplam	%	%
1924	2	3	24	—	29	8	
1926	3	7	—	4	14	4	
1929	2	6	—	4	12	3	
1938	4	5	—	2	11	5	
1944	1	3	5	2	11	4	
1950	1	2	—	1	4	1	
1956	1	2	—	—	3	—	

Kaynak: İnci a.g.m., s. 113.

²²⁷ Güngör Özcan, “Savaş Ekonomisinde Vergileme Anlayışı Örneği “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yılları”, *Yönetim ve Ekonomi*, C. 27, S. 2, 2020, s. 303.

²²⁸ Sefer Şener, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 2004, s. 90.

²²⁹ Aydın, a.g.m., s. 17.

1925 yılında aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan mali kaybı telafi etmek için ağnam oranı yükseltilmiş ve vergi büyük baş hayvancılık üzerinden de toplanmaya başlandı. Cumhuriyetin başlangıcında konulan yüksek hayvan vergileri, hayvancılığın gelişmesini sınırlı ölçüde etkilemiştir. 1938'e değin bütçe gelirleri içerisinde %7-%5 değişen çok büyük bir orana sahip olan hayvan vergisi, bu dönemden sonra her geçen zaman değerini kaybetmiş ve 1950-1960 Yıllarında yüzde 1,1'e düşmüştür.²³⁰

3. 1950 SONRASI DÖNEMİNDE TARIM KESİMİNDEN ALINAN VERGİLER

II. Dünya Savaşı'ndan sonra vergi düzeninde esaslı değişiklikler yapacak vergi reformlarının hayata geçirilmesi için “kazanç vergisinin kaldırılarak gelir vergisi, kurumlar vergisi, esnaf vergisinin ve vergi usul kanunlarının” getirilmesi için tasarı çalışmaları yapılmıştır. 1949'da kazanç vergisi, mali buhran, denge ve hava kuvvetleri yardım vergisi yürürlükten kaldırılarak yerine “Gelir Vergisi , Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergisi” kanunları getirildi. Bu kanunların yanı sıra o dönemde “Vergi Usul Kanunu” da çıkarılarak, 1950 senesinde kabul edilmiştir. Bu gelir vergisi reformlarının en büyük sebebi, başta kazanç vergisi geliri olmak üzere gelirden alınan bütün vergilerde yaşanan olumsuzluklardır. Bu olumsuzluklar gelir ve kurumlar vergisinin getirilmesini haklı kılmaktadır.²³¹

3.1. Vergi Reform Komisyonu ve DPT'nin Tarımsal Kazançların Vergilendirilmesine Yönelik Görüşleri

Reform kavramı, biçim değiştirme, yeni bir biçim anlamına gelmektedir. Genel kullanımıyla reform, var olan bir vizyonu veya anlayışı doğru ve yararlı olacak bir anlayışla değiştirmek demektir. Bu anlama göre vergi reformu kelimesi, halihazırdaki vergi kanunlarının çağa, koşullara, teknik yeniliklere ve halkın gereksinimin için revize edilmesi ve uyarlanmasını ifade etmektedir. Vergi reformu içermeyen değişiklikler, siyasi görüşün önemine bakılmaksızın, tüm devletler, idare giderlerini azaltacak veya milli geliri artıracak, vergilerin payını arttırmaksızın iyileştirmeleri benimsemekten çekinmemektedir. Öte yandan, mali açıdan bakıldığında vergi reformunun içeriği, çıkar çatışmasını, yani vergi yükünün bir kısmının bir gruptan diğerine aktarılmasını temsil

²³⁰ İnci, a.g.m., s. 113.

²³¹ Giray, a.g.m., s. 317.

etmesi nedeniyle hassas konulardan biridir. Dolayısıyla bu hiç şüphesiz siyasi eylem ve uzlaşmayı gerektiriyor.²³²

1960 senesinde Milli Birlik Hükümeti'nin getirdiği vergiler sert eleştirilere yol açmıştır. 1961 yılında komitenin iktidarı sivil idareyle paylaştığı Kurucu Meclis'in kurulmasıyla yeni mali hükümler gevşetildi. Türk vergi sistemini iyileştirme çalışmaları 1960 döneminin ardından yapılmıştır, 1961'de çalışmaya başlayan ve 1972'ye kadar çalışmalar yapan Vergi Reform Komisyonu'nun beraberinde 1960 senesinde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) da vergi sistemine yapılan katkılara destek vermiştir. Ayrıca devlet yabancı uzmanları da Türkiye'ye çağırılmıştır.²³³

Komisyonun kabul ettiği yaklaşımlar şu şekildedir;

- Alınacak vergi ile olabilecek en fazla hasılayı sağlayabilmek,
- Vergi düzenini “sosyal” ve “ekonomik” işlevlerini düzenli işleyecek hale getirmek,
- Kanunların mükellef ve uygulayıcı açısından basit, akılcı ve açık şekilde düzenlenmesi,
- Vergiyi demokratik ilkeler temeline oturtmaktır.²³⁴

Vergi Reformu Komisyonu, tarımsal gelir vergisinin kapsamının sınırlandırılması ve bu tür gelirlerin gelir vergisi kapsamında vergilendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Tarımsal gelirlerin gelir vergisi kapsamına alınmaması durumunda vergi sisteminin bozulacağından korkuluyordu. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal koşullarının tarım sektöründen yüksek vergi geliri beklemenin adil olmayacağını, gelişmiş ülkelerde bile bu sektörden büyük gelir elde etmenin mümkün olmadığını gösterdiği belirtiliyor. İsmet İnönü liderliğindeki koalisyon hükümeti, Vergi Reform Komisyonu'nun tavsiyelerini benimsedi ve bu tavsiyeler doğrultusunda vergi kurallarını uyguladı.²³⁵

DPT ise komisyonun şekil unsuruna büyük önem vermiştir. Tarım sektöründen elde edilen vergi gelirlerinin az olduğuna, bu sektörde önemli bir mali rezervin bulunduğu ve bu

²³² Sami Kükrer, “ Türkiye’de Siyasal Süreçte Vergi Reformuna Genel Bir Bakış”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 1999, s. 3.

²³³ Demir, a.g.t., s. 102.

²³⁴ Giray, a.g.e., s. 333.

²³⁵ Demir, a.g.t., s. 102.

nedenle tarım gelirlerinin vergilendirilmesi gerektiğine inanıyor. Şekil unsuruna uymasa da, gelir vergisi dışında başka bir yöntemle vergilendirilmelidir. Diğer taraftan Komisyon, sabit oranlı vergilendirmenin çerçevesi kısıtlanarak gerçek gelir ilkesinin uygulanmasını tavsiye ederken, DPT. uzun yıllardır ülke genelinde sabit oranlı vergilendirmenin uygulanmasını savunmuştur.²³⁶

Diğer taraftan Komisyon'un bazı üyeleri, tarımsal gelirin vergilendirilmesi yöntemi olarak, ürünlerin üreticiler tarafından satıldığı zaman vergilendirilmesi gerektiği fikrini savundu. 1966'da verdiği tavsiye stopaj usulünün benzer bir uygulamadır. Tarımsal satış vergisi olarak bilinen bu yöntem, 1925'te aşar vergisinin kaldırılmasından sonra bir yıl boyunca uygulandı ancak başarılı olamadı. Ancak bu vergi 1926 şartlarını karşılamadı ve Tarım mahsulleri Ofisi (TMO), Tekel idaresi gibi kamu satın alma kurumları aracılığıyla uygulanabilmiştir.²³⁷

3.2. Gelir Vergisi Kanunun 'da Zirai kazançlar

Üretim unsurlarının üretim sürecine girmesiyle Gelir Vergisi Kanununun 2. maddesinde bulunan gelir öğelerinin elde edilmesiyle vergiyi doğuran olay meydana gelir ve gelir vergisi mükellefiyeti oluşmuş olur.²³⁸ Bu unsurlardan en önemlisi zirai kazançlardır. Bu başlıkta zirai kazanç incelenecektir. zirai kazanç kavramı, tarım, çiftçi, zirai işletme, mahsul kavramlarının tanımı, zirai kazançta mükellef açıklanacaktır.

Tablo 8: Gelir Vergisi Unsurları

Ticari Kazançlar	Teşebbüs Geliri	KAZANÇ	Sermaye bizzat sahibi tarafından kullanılır.	Devamlı Gelir Unsurları
Zirai Kazançlar			Emek bizzat sahibi tarafından kullanılır.	
Ücretler	Emek Geliri	İRAT	Sermaye başkasına kullandırılır.	Arzı Gelir Unsurları
Serbest Meslek Kazançları				
Gayrimenkul Sermaye İratları	Servet Geliri	Neve şahsına münhasır(kendine özgü)		
Menkul Sermaye İratları				
Diğer Kazanç ve İratlar	Sui Generis			

Kaynak: Umman ERDOĞAN, “Gelir Vergisi Kanununa Göre Vergilendirilebilir Gelir Kavramı; Gelirin Unsurları ve Mükellefiyet”, Vergi Raporu, S. 186, 2015, s. 16.

²³⁶ Giray, a.g.e., s. 334.

²³⁷ Demir, a.g.t., s. 103.

²³⁸ Erdoğan, a.g.m., s. 16.

Tablo 8’de açıklandığı gibi GVK. gelirin unsurları 2. maddesi; “gelire giren kazanç ve iratlar; serbest meslek kazançları, menkul sermaye iratları ,ziraî kazançlar, ticarî kazançlar, gayrimenkul sermaye iratları, ücretler, ve diğer kazanç ve iratlar” şeklinde 7 tanedir.

GVK’da, ziraî kazançların vergilendirilmesi organize ederken ““mahsul”, “ziraî faaliyet”, “ziraî kazanç”, “ziraî işletme”, “çiftçi”” gibi olguları açıklanmıştır. Tarımsal faaliyetten elde edilen gelirler, ziraî kazançtır. Ziraî faaliyet; “arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılar ve yetiştiricileri tarafından satılmasını muhafazasını, taşınmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade etmektedir.”

Yukarıda bahsedilen etkinlikler içerisinde gerçekleştirildiği işletmelere “ziraî işletme” ve bunları yöneten gerçek kişilere (adî şirketler dâhil), vergi mükellefi olup olmaması fark etmeksizin, çiftçi ve bu etkinlikler sonucunda yetişen maddelere de mahsul denilmektedir. Ziraî faaliyetin yapıldığı işletmeye “ziraî işletme” denilmektedir.²³⁹

Bazı bitki ve hayvan türlerinin doğrudan toprakta üretilmemesi tarımsal faaliyetin doğasını değiştirmez. Erkek damızlık hayvanların üreme amaçlı beslenmesi ve çiftçinin sahip olduğu tüm çeşitli tarım alet ve makinelerin diğer halkın tarımsal yetiştiricilik işlerinde kullanılması da tarımsal faaliyet kabul edilir. Tarımsal üretimin yanı sıra, ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla işlem görmesi de bir tarımsal faaliyet oluşturmaktadır. Lakin faaliyetin aynı işletmeye ait bir işletmede gerçekleşmesi halinde, bu işletmenin tarımsal faaliyet sayılabilmesi için işletme bir sanayi tesisi önemi ve büyüklüğünde olmaması ve faaliyetini işletme ürünleri üzerinde yoğunlaştırması gerekmektedir.²⁴⁰

Satışların mağaza ve satış noktası açılması yoluyla yapılması halinde, ürünün mağazaya veya markete ulaşana kadar geçtiği aşamalar tarımsal faaliyet alanı içerisinde kalmaktadır. Çiftçilerin tarımsal faaliyetleriyle doğrudan bağlantılı alım satım işlemlerinin yönetimi amacıyla açtıkları ofisler, faaliyetleri bu mevzuat kapsamı dışında

²³⁹ Aziz Taşdelen, “Hukukî açıdan zirai kazançların vergilendirilmesi”, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2, 2010, s. 138.

²⁴⁰ Demir, a.g.t., s. 125.

kalmak kaydıyla işyeri ve mağaza sayılmaz. Yukarıda belirtilen faaliyetlerin yürütüldüğü şirketlere *tarım şirketi*, vergiye tabi olsun veya olmasın bu faaliyetleri yürüten gerçek kişilere (adi şirketler dahil) *çiftçi* ve bunların ürettiği maddelere *mahsul* denir. Kolektif şirketler ile basit veya komandit ortaklıklar, tarımsal faaliyette bulunsalar dahi çiftçi sayılmazlar. Tarımsal faaliyet gösteren kolektif ortaklık üyelerinin ve limited şirketlerin genel ortaklarının şirket kârlarından aldıkları paylar şahsi işletme kazancı sayılır. Bir çiftçiye veya bir ortaklığa ait olan ve o belediye içinde veya yapışık veya birbirine bağlı, üretim koşullarına göre birleşmiş araziler üzerinde yer alan işletmeler tek işletme sayılır.²⁴¹

Mahsul, tarımsal etkinlik neticesinde üretilen bir maddedir. Mahsuller aynı zamanda tabiattan , canlıdan ya da başka bir yerden de gelebilir. Mahsullere örnek olarak; bitkiler, ormanlar, hayvanlar, balıklar, bunların mamulleri verilebilir. Danıştay, deri- bağırsakların tarım ürünü sayılmaması nedeniyle, bu ürünlerle uğraşan kişinin mal alımında stopaj yapmasının gerekli olmadığı görüşündedir.²⁴²

3.3. Zirai Kazançların Vergilendirilmesi

1961'e kadar zirai gelirleri bazen vergi kanunlarının içine dahil edilmiş, bazen dışında bırakılmıştır. Yapılan en büyük değişiklik 193 Gelir Vergisi Kanununun çıkarılması olmuştur. Bu yenilik zirai kazançların vergilendirilmesi olmuştur. Tarımın vergilendirilmesinin ana sebebi, kaynakların tarım sektöründen kamu sektörüne aktarılmasını sağlamak ve verginin önemli bir bölümünü oluşturan tarım sektörünün vergi kapsamı dışında kalmasının mümkün olmamasıdır.²⁴³

Zirai kazançların vergilendirilmesinin temeli olan Gelir Vergisi Kanununda 52. ve 60. maddelerini kapsamaktadır. 1998'de yürürlüğe konulan "4369 Sayılı Kanun ile 53. ve 54. Maddeler" ile bütün olarak değişikliğe uğramıştır. 57. ve 59. maddelerle de revize edilmiş ve 60'ncı madde ise tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.²⁴⁴

²⁴¹ Taşdelen, a.g.m., s. 139.

²⁴² Taşdelen, a.g.m., s. 139.

²⁴³ Kaya, a.g.t., s. 44.

²⁴⁴ İbrahim Ensen, "4369 Sayılı Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Yapılan Değişiklikler", *Vergi Raporu*, S. 37, 1998, s. 43.

Zirai kazançların vergilendirilmesi esası daha iyi özümsemesi için zirai kazançların vergilendirilmesi “4369 Sayılı Kanun öncesi ve 4369 Sayılı Kanun sonrası” şeklinde başlıklandırılarak incelenecektir.

3.3.1. 4369 Sayılı Kanun Öncesi Zirai Kazancın Vergilendirilmesi

1961’de yürürlüğe konulan ve “193 sayılı Kanun” da bulunan kazancın tanımı konusunda 1998 senesinde yürürlüğe konulan “4369 sayılı Kanun”a değin epey bir dönem hiçbir revize yapılmamıştır. Revize edilmeden önce gelir kanunu, yani 1961’de yürürlüğe konulan “193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun ilk maddesinde gelir; “bir gerçek kişinin bir takvim yılı içerisinde elde ettiği kazanç ve iratların safı tutarı”” şeklinde tarif edilmiştir. Gelir Vergisi Kanununun ikinci maddesinde gelirin 7 unsurdan oluştuğu belirtilmiştir. Bunlar;

- ❖ “Ticari kazançlar ,
- ❖ Zirai kazançlar ,
- ❖ Ücretler ,
- ❖ Serbest meslek kazançları ,
- ❖ Gayrimenkul sermaye iratları ,
- ❖ Menkul sermaye iratları ,
- ❖ Sair kazanç ve iratlar.”²⁴⁵

“4369 sayılı Kanun” öncesi Türkiye’de zirai kazanç elde eden mükellefler 3 yöntem ile vergilendirilmiştir. Bunlar; ““küçük çiftçi muafılığı”, “götürü gider usulü” ve “gerçek gider usulü”” dür.²⁴⁶

3.3.1.1. Küçük Çiftçi Muafiyeti

Tarımsal faaliyetlerde bulunan kişilerin çoğu, ekonomik ve sosyal olarak korunmak için kanun gelir vergisinden muaf tutmuştur. Tarımdan elde edilen kazancın saptanmasındaki zorluklar, küçük çiftçilerin sürekli para sıkıntısı çekmesi, zirai gelirler dışında GVK’de sayılan diğer gelir unsurlarında çeşitli muaflık ve istisnaların olmuştur. Bu muafiyete küçük çiftçi muafiyeti adı verilmektedir. Küçük çiftçilere yönelik muafiyet yalnızca

²⁴⁵ Baki Yegen, “Türk Vergi Sisteminde Gelirin Tanımı Konusunda Yaşanan Gelişmeler”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 3, 2019, s. 240.

²⁴⁶ GVK 1960, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=193&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>, (Erişim Tarihi: 17.03.2024)

tarımsal gelire özeldir. Özetle bu muafiyetten faydalanan küçük çiftçiler, diğer gelir unsurlarından kazandıkları kazanç ve iratları “GVK” kapsamında vergilendirilecektir. Çiftçinin bu muafiyetten yararlanması için kanunda belirtilen işletme büyüklüğü ölçütüne girmesi gerekmektedir. Bu şartlardan herhangi birini taşımayanlar bu muafiyetten yararlanamaz. Hem de Gelir Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinde işletme büyüklüğünün ölçümü, tarım ürünleri türlerine göre yirmi dört maddede gruplandırılmıştır. Yirmi dört maddede bahsedilen işletme büyüklüğünden daha ufak araziye veya daha az hayvanı olan çiftçiler, küçük çiftçi olarak kabul edilir ve vergiden muaftır.²⁴⁷

Tablo 9: İşletme Büyüklüğü Ölçüleri

Gruplar	İşletme büyüklüğü Ölçüleri
Arazi Üzerinde Yapılan Zirai Faaliyetlerde	
1. Grup	Hububat ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı; taban arazide 600, kıraç arazide 1200 dönüm
2. Grup	Bakliyat, afyon, susam, keten, kendir ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 300 dönüm
3. Grup	Ayçiçeği ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 600 dönüm
4. Grup	Pamuk ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 300 dönüm
5. Grup	Çeltik ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 200 dönüm
6. Grup	Pancar ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 200 dönüm
7. Grup	Patates, soğan, sanınsak ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 200 dönüm
8. Grup	Çay ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 40 dönüm (Mahsul verebilecek hale gelenler hariç)
9. Grup	Tütün ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 200 dönüm
10. Grup	Sebze ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 200 dönüm
11. Grup	Sera ve çiçekçilik ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 8 dönüm
12. Grup	Kavun ve karpuz ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 300 dönüm
13. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş fındık ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 250 dönüm
14. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş bağ ve incir ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 250 dönüm
15. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş Antep fıstığında 1500 ağaç
16. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş zeytinliklerde 2500 ağaç
17. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş zeytinliklerde 1250 ağaç
18. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş elmada 1000 ağaç
19. Grup	Muz ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 20 dönüm
20. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş kayısıda 1000 ağaç
21. Grup	Meyve verebilecek hale gelmiş armut, kiraz, vişne ve şeftalide 1000 ağaç
22. Grup	Diğer meyve ve ürün ziraatında ekili arazinin yüz ölçüm toplamı 100 dönüm (yer fıstığı 350 dönüm), (Meyve ve ürün verebilecek hale gelmeyenler ile palamut hariç)
23. Grup	Büyükbaş hayvan sayısı 150 adet (iki yaşından küçük büyükbaş hayvanlar ile iş hayvanlar hariç)
24. Grup	Küçükbaş hayvan sayısı 500 adet (bir yaşından küçük küçükbaş hayvanlar ile kümes hayvanlar hariç)
Arazi Üzerinde Yapılmayan Zirai Faaliyetleri ile Kara ve Su avcılığı	
1. Grup	Deniz ve iç su balıkları yetiştiriciliği; a) Denizlerdeki sınırlan belirlenebilen üretim alanlarında yapılan balık yetiştiriciliğinde (ağ, kafes vb.) 500 metrekare b) İç su balıkları yetiştiriciliğinde sınırlan belirlenebilen havuz (beton, toprak vb.), göl, gölet ve baraj göllen gibi üretim alanlarında 600 metrekare
2. Grup	Denizlerde yapılan balık avcılığında toplam tekne boyu 20 metre
3. Grup	Arıcılıkta toplam kovan sayısı 500 adet
4. Grup	İpek böcekçiliği ziraatında toplam kutu sayısı 500 adet

Kaynak: Zirai Kazanç Elde Eden Mükellefler İçin Vergi Rehberi, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı Şubat /2022 Yayın No: 422, s.13. (www.gib.gov.tr)

²⁴⁷ Kaya, a.g.t., s. 47.

3.3.1.2. Götürü Gider Usulü

GVK'nın elli üçüncü maddesinde bir senede kazanılan zirai gelirin ölçüsü belirtilmiştir. Bu miktar senelere göre değişiklik göstermektedir. Gelirin hasılat miktarı altında kalan çiftçiler götürü gider usulüne göre vergilendirilirler. Bu usulün hususu vergi matrahını oluşturacak safi zirai gelirin vergi dairesince saptanmaktadır. Götürü gider usulü iki yöntemle yürürlüğe girmiştir²⁴⁸:

A) Hasılat Emsal Götürü Giderin İndirilmesi Usulü

İşbu sistemde vergi dairesi, çiftçinin kazanç kazanırken yaptığı harcamalar için sabit bir oran üstlenir. Oran, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ve hayvanlardan elde edilen ürünler, suda ve karadaki avlarda %80, diğer zirai mahsullerden, tarım alet ve makineleri ile tarımsal üretim çalışmaları karşılığında alınan gayri maddi haklar için %70 oranında geçerlidir. Çiftçinin vergi dairesine beyan ettiği gelirden vergi dairesince belirlenen giderlerin %80 veya %70'i düşülmekte, kalan kısım vergi matrahı kabul edilmektedir. Ayrıca zirai faaliyet için arazi ve binalara ilişkin kira, ücret ve harçlar ile faaliyet için alınan ve harcanan borçların faizleri de gelirden düşülmektedir. Bu sistem köylü açısından hasılat gerçekte giderlerin indirilmesi yöntemine göre basit ve kârlıdır. Gerçek giderlerin indirilmesi sisteminde köylü harcamalarını belgelendirmesi gerekmektedir. Üstelik istediği kadar belgelendirse de %70'lik bir harcamayı her daim tutturamazdı.²⁴⁹

B) Hasılat Gerçek Giderlerin İndirilmesi Usulü

Bu sistemde tarımsal gelirin tespiti, mükelleflerin beyan ettiği gelirden beyan edilen ve belgeyle ispat edilen harcamaların indirilmesiyle oluşmaktadır. Bu sistem ile gerçek usulde vergilendirme arasındaki en büyük fark, vergi mükelleflerinin bu yönteme göre defter tutma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bu sistem çok fazla tercih edilen bir sistem olmamıştır. Genellikle emsal götürü sistemi kullanılmaktadır. Sebebi çiftçi gelirinin %70 ile %80'ini giderlerden kesme seçeneğine sahip olmasıdır. Çiftçiler ekim ve hasat dönemlerinde yüksek düzeyde belgelenmiş harcamalar yapsalar da, genel olarak gerek

²⁴⁸ 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, S. 10700, C. 1, Kabul Tarihi: 31/12/1960

²⁴⁹ Eda Birinci, *Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi ve Vergi Bilinci: Tekirdağ İli Merkez İlçe Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010, s. 52.

diğer aylarda, gerekse yıl içinde harcamalarının %70'ini yapma ve belgeleme kapasitesinden yoksundurlar.²⁵⁰

3.3.1.3. Gerçek Usul

Çiftçilerin doğru bir şekilde vergilendirilebilmesi için yıllık gelirlerinin, Gelir Vergisi Kanunu ile belirlenen mal satış tutarından yüksek olması gerekmektedir. Çiftçiler bu prosedüre tabi olduklarında defterlerini “zirai işletme hesabına” ya da “bilançoya esasına göre” tutmak zorundadır. Bilanço esasına göre tercih edildiğinde yargılar zirai kazançların bilanço esasına göre tespiti esnasında aynen uygulanır. Bu belirleme, dönem sonundaki net değer ile dönem başındaki net değer karşılaştırılarak yapılır. Bu yöntemde tarımsal gelir, tarımsal işletmelerin açılış bilançoları ile yıl sonu bilançoları dikkate alınarak hesaplanan net varlıkları arasındaki pozitif farktır. İlaveten varsa dönem içinde bu farka eklenen değerler çıkarılarak çıkarılan değerler eklenir. Uygulama zorluklarından dolayı sınırlı bir alanda çalışır. Bu yöntemi tercih eden mükelleflerin yazılı talep göndererek yetkili vergi dairesine başvurmaları gerekmektedir. Başvuruyu takip eden vergi döneminde çalışmaya yeni başlayanlar, başlangıç tarihinden itibaren bu prosedüre tabidir. Bilanço esasını yöntemini gönüllü olarak seçen mükellefler iki yıl süreyle bu yöntemden vazgeçemezler. Tarımsal gelirlerini bilanço yöntemiyle belirlemek isteyen çiftçilerin envanter ve bilanço, defteri kebir, günlük muhasebe, günlük yazar kasa gibi defter tutmaları gerekmektedir.²⁵¹

“Zirai işletme esasına göre” tarımsal gelir, nakit olarak alınan veya borç olarak biriktirilen gelir ile hesap yılı içinde ödenen veya borçlanılan harcamalar ilişkisindeki pozitif farktır. Mahsullerin hesap dönemi başındaki değeri harcamalara, hesap dönemi bitimindeki ürünlerin bedeli ise gelire ilave edilir. Tarımsal işletme hesabı prosedüründe çiftçilerin “Çiftçi İşletme Defteri” tutması gerekmektedir. Beyanname verilirken “İşletme Hesap Özet Tablosu” tutularak vergi dairesine sunulur. Basit bir yöntem gibi görünse de bu yöntemde gerçek ölçüler kolaylıkla gizlenebilmektedir. Bilhassa başlangıç ve bitiş stoklarının yeterince kontrol edilmesi gerekmektedir.²⁵²

²⁵⁰ Burak Sarı, Türkiye’de Tarım Kesiminde Vergi Uyum, Vergi Bilinci ve Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi: Malatya Merkez İlçe Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 58.

²⁵¹ Kaya, a.g.t., s. 46.

²⁵² Birinci, a.g.t., s. 56.

3.3.2. Günümüzde Zirai Kazançların Vergilendirilmesi

Bir vergi reformu kanununu olan 4369 sayılı Kanunundan önce tarımsal gelir tespiti, çiftliğin büyüklüğü ve yıllık gelir miktarına göre yapılıyordu. Çiftlik büyüklüğü ve yıllık satış miktarı Gelir Vergisi Kanunu'nun ilgili maddelerini aşmayan çiftçiler vergiden muaf tutuldu. Vergiye tabi çiftçilerin gelirlerinin tespit yönteminin satış miktarına dayanması, çiftçilerin satışlarının kaydını tutmamalarına ve bu şekilde gelirlerini gizlemeye çalışmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla belgesi olmayan ticare aktarılan zirai mahsulleri kayıt dışı ekonominin mühim bir hazinesi haline gelmiştir.²⁵³

“4369 sayılı Vergi Reform Kanunu”, 29 temmuz 1998 tarihinde ve “23417 Mükerrer sayılı Resmi Gazete'de” yayımlanarak uygulamaya konulmuştur. “GVK”, “VUK”, “KDV Kanunu” gibi birçok kanunda düzenleme yapan bu kanunun ana hedefi;

- “Sistemin basit-anlaşılır-açık hale getirilmesi,
- Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması,
- Vergi tabanının genişletilmesi,
- Vergisini düzenli ödeyen mevcut vergi mükelleflerinin vergi yükünü arttırmadan vergi gelirlerinin artırılmasını,” şeklindedir.²⁵⁴

Yukarıda belirtilen hedefler için GVK'nın 34. ve 35. Maddeleri yeniden revize edilmiştir. GVK'nın zirai kazançlarla ilgili maddelerinde köklü değişikliklere gidilmiştir. 4369 sayılı Kanun'la, GVK 'nda mevcut olan;

- “Küçük çiftçi muaflığı. (Md. '1 O),
- Küçük çiftçi muaflığının hududu. (Md. 11),
- İşletme büyüklüğü ölçüsü. (Md. 12),
- Satış tutarı ölçüsü. (Md. '13) ,
- Muaflıktan mükellefliğe, mükelleflikten muaflığa geçiş .(Md. 14),
- Götürü gider usulünden gerçek kazanç esasına veya bu usulden diğerine intikali.(Md.60),

²⁵³ Gelir Vergisi Genel Tebliği, Seri No: 219, <https://www.alomaliye.com/1998/12/31/gvk-219/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2024.)

²⁵⁴ Ensen , a.g.m., s. 42.

- Asgari zirai kazanç esası.(Md.112),
- Asgari zirai vergi. (Mük. Md. 112)” ile ilgili hükümler 29.07.1998 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.²⁵⁵

Şekil 1: Zirai Kazançların Vergilendirme Yöntemleri

Kaynak: Kadir Can Şentürk, Mahmut Yardımcıoğlu, “Türkiye’de Tarımsal Faaliyetlerin Vergi ve Muhasebe Uygulamalarındaki Durumu”, *Social Sciences Studies Journal*, C. 4, S. 13, 2018, s. 21.

Yapılan reformlardan sonra zirai kazançların vergilendirilmesi yukarıdaki şekilde ifade edilen hale gelmiştir. Vergiye tabi zirai kazançların vergilendirilme yöntemleri Şekil 2’de almaktadır. İlki *gerçek usul* ikincisi *tevkifat yöntemi* ile vergilendirilmedir. Gerçek usul vergilendirme ise kendi arasında bilanço hesabı esası ve zirai işletme hesabı esasına göre vergilendirilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tezin bu bölümünde bu yöntemler başlıklar halinde anlatılacaktır.

3.3.2.1. Zirai Kazançların Tevkifat Yoluyla Vergilendirilmesi

GVK’nın 53. maddesi uyarınca çiftçilerin kazandığı tarımsal kazançlar, GVK’nın 94. maddesi uyarınca gelir stopajı yoluyla vergilendirilmektedir. İşletme büyüklüğü ölçülerini geçmeyen ve gerçek usulde vergilendirme şartlarını taşımayan çiftçiler, gelirleri üzerinden stopaj yoluyla vergilendirilecek ve çiftçilerin stopaj yoluyla ödediği vergiler nihai vergiyi oluşturacaktır.²⁵⁶

Verginin kaynakta kesilmesi; vergi tahsilat usulü olarak hem idare hem de mükellef bakımından oldukça pratik bir uygulamayı temsil etmektedir. Stopaj vergisinin uygulanmasıyla ilgili iş yükü ve maliyetler öncelikle vergi yetkilileri tarafından karşılanır.

²⁵⁵ a.g.m., s. 42.

²⁵⁶ Ali Serkan Erdoğan, Bilal Düzkaya, “Zirai Kazancın Vergilendirilmesi”, *Vergi Raporu*, S. 186, 2015, s. 99.

Uygulamanın işlevsel olabilmesi için personel, ofis malzemesi, işçilik ve genel yönetim giderleri gibi girdiler stopaj yükümlülüğü bulunanlar tarafından karşılanıyor. Bu yöntemin sağlıklı vergi tahsilatına büyük ölçüde katkı sağlamasının yanı sıra avantajlarından birinin de mükellefin vergi formalitelerine tabi olmaması olduğu değerlendirilmektedir.²⁵⁷

GVK. Madde doksan dört'de sayılan tevkifat uygulama zorunluluğu bulunan gerçek-tüzel kişileri şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Kamu idare ve müesseseleri, vesair kurumlar,
- Dernekler, vakıflar, yatırım fonu yönetenler,
- Kurumlar vergisi Mükellefleri; dernek ve vakıfların iktisadî işletmeleri, ticaret şirketler, iş ortaklıkları, kooperatifler ve iktisadî kamu müesseseleri,
- Gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı,
- Zirai kazançlarını bilanço veya ziraî işletme hesabı esasına göre tespit eden çiftçiler Nihai tüketiciye yapılan zirai ürün satışlarında tevkifat söz konusu olmaz.

Çiftçi ve üreticilerden tarım ürünü alımında alım bedeli üzerinden tevkifat yapılacaktır. Bu yüzden tarım ürünlerinin tacir veya kurumlarca satılması durumunda herhangi bir vergi kesintisi uygulanmayacaktır. Stopaj vergisine tabi çiftçiler defter tutmayacak veya beyanname vermeyecektir. Fakat bu çiftçilerin satış ve sunulan hizmetlere ilişkin müstahsil makbuzu almaları ve saklamaları gerekmektedir. Tarımsal gelirinin tamamı stopaj yoluyla vergilendirilen çiftçiler yıllık vergi beyannamesi doldurmamaktadır. İlaveten bu çiftçiler diğer gelirler için beyanname verdiklerinde tarımsal gelirlerini beyannameye katmak zorunda değillerdir.²⁵⁸

²⁵⁷ Seyit Hayran, “Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Tarım İşletmeciliği Açısından Bir Değerlendirme”, *Ziraat Mühendisliği*, S. 358, 2012, s. 12.

²⁵⁸ a.g.m., s. 12.

Tablo 10: Zirai Ürün ve Hizmetlerde Tevkifat Oranları

ZİRAİ ÜRÜN ve HİZMETLERDE TEVKİFAT ORANLARI	
a) Ticaret Borsalarında tescil <u>ettirilerek</u> satın alınan; i- Hayvanlar ve bunların mahsulleri ile kara ve su avcılığı mahsulleri için %1, ii- Diğer zirai mahsuller için %2, nispetinde tevkifat yapılacaktır.	b) Ticaret borsalarına <u>tescil ettirilmeden</u> satın alınan; i- Hayvanlar ve bunların mahsulleri ile kara ve su avcılığı mahsulleri için %2, ii- Diğer zirai mahsuller için %4, nispetinde tevkifat yapılacaktır.
c) Ziraî faaliyet kapsamında ifa edilen <u>hizmetler</u> için, i- Orman idaresine veya orman idaresine karşı taahhütte bulunan kurumlara yapılan ormanların ağaçlandırılması, bakımı, kesimi, ürünlerin toplanması, taşınması ve benzeri hizmetler için %2 ii- Diğer hizmetler için %4	
d) Çiftçilere yapılan doğrudan gelir desteği ve alternatif ürün ödemeleri için, %0	

Kaynak: Aktay, a.g.m., s. 90.

Bilhassa düşük gelir grubuna mensup çiftçilerin stopaj yoluyla vergilendirilmesi, mükellefler açısından vergi maliyetlerini azaltan olumlu bir revize olmuştur. Fakat orta gelir grubundaki çiftçiler gerçek usulde vergilendirilebilirken, işletme büyüklükleri %40-50 oranında artırılarak kaynağında vergilendirilmektedir. Bu durum vergi yükünün dağılımında adaletsizliğe yol açmaktadır. Mali genellik ilkesine göre tarım sektörünün tüm kesimlerinin stopaj yoluyla ve gelir kazandıkları sırada vergilendirilmesi vergi kayıpları için tedbir açısından avantajlıdır. Lakin bu yöntemin hedefine ulaşması için satış literatürünün çok iyi denetlenmesi gerekiyor.²⁵⁹

Tarım ürünleri alım bedeli üzerinden yapılan stopaj, kesintiyi yapan kişi tarafından muhtasar beyannamesi aracılığıyla izleyen ayın yirmi üçü akşamı bitimine mükellefin kayıtlı olduğu vergi dairesine beyan edilir ve bir sonraki ayın 26'sı akşamına dek ödemesi gerekir. Tarım ürünleri fiyatlarında stopaj yapanların muhtasar beyanla yapacakları bu bildirimin diğer stopaj bildirimlerinden farkı, bildirim süresinin hiçbir şekilde uzatılmamasıdır. Zira GVK'nın 98. maddesinde stopaj beyannamelerinin verilme süreleri düzenlenmiş olup, maddenin son paragrafında: Tarım ürünleri fiyatları üzerinden stopaj yapanlar hariç olmak üzere, 10 hizmet personeli olsun veya olmasın, 94 üncü madde uyarınca yapılacak kesintilere ilişkin stopaj beyanını önceden bağlı bulundukları vergi dairesine vermeleri gerekmektedir. Bütün aylar yerine Ocak-Nisan-Temmuz-Ekim dönemlerinin yirmi üçü akşamına kadar verebilirler. Diğer bir ifadeyle tarımsal gelir

²⁵⁹ Birinci, a.g.t., s. 60.

stopajına ilişkin özet beyanın takibindeki ayın yirmi üçü akşamına kadar verilmesi ve takip eden ayın yirmi altısı akşamına kadar ödenmesi gerekmektedir.²⁶⁰

Stopaj usulü uygulanan çiftçiler, zirai ürünlerin satışından kaynaklı müstahsil makbuzu almak ve saklamak durumundadır. “213 sayılı VUK”ya göre müstahsil makbuzlarını, düzenlendiği yılı takip ederek beş yıl saklanması gerekmektedir. Makbuz VUK' nın 235. maddesinde tasvir edilmiştir. I. ve II. sınıf tüccarlar, kazancı basit usulde tespit edilenler ve defter tutma zorunluluğu bulunan çiftçiler, gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçilerden satın aldıkları ürünlerin ödemesini yaptıkları esnada 2 nüsha makbuz düzenlemek zorundadır ve bir tanesini imzalayıp çiftçiye vermesi, öbür nüshayı çiftçiye imzalatarak kendi alması zorunludur. Müstahsil makbuzunda şu bilgiler bulunması gerekir;

- “Makbuzun tarihi,
- Malı satın alan tacir veya çiftçinin ismi, soy ismi, unvanı ve adresi,
- Satın alanın kayıtlı bulunduğu vergi dairesi ve hesap numarası,
- Mahsulü satan çiftçinin ismi, soy ismi ve ikamet adresi,
- Satın alınan ürünün cinsi, adeti ve ücreti.”²⁶¹

Zirai ürünlerin tevkiyat yoluyla vergilendirilmesinin birçok avantajı bulunmaktadır:

- Gelir vergisine konu olan zirai kazancın vergilendirilmesinde gelirin doğumu ile vergilendirilmesindeki süreç çok kısa olmakta ve vergi tahsili hızlı olmaktadır.
- Vergi denetimine olan ihtiyaç ortadan kalkar, vergi kaçakçılığı önler.
- Vergi idaresinde işlemleri basitleştirerek bürokrasiyi düşürür.
- Vergi dairelerinin harcamaları azaltarak vergi toplamının maliyetini indirir.
- Birçok mükellef beyanname yükünden kurtarmış olmaktadır.
- Verginin ödenmesi sırasında mükellefler üzerindeki vergi yükünü azaltmıştır.
- Vergi borcunun kolaylıkla ödenmesini sağlar. 262

²⁶⁰ Aktay, a.g.m., s. 90.

²⁶¹ Birinci, a.g.t., s. 61.

²⁶² Ahmed Celaleddin Ekinci ,“Kaynakta Vergilendirme Uygulamasının Vergi Yapısına Etkisi”, *Vergi Raporu*, S. 179, 2014, s. 31.

3.3.2.2. Zirai Kazançların Gerçek Usulde Vergilendirilmesi

Çiftçilerin GVK'nın 54. Md. bahsedilen işletme büyüklüğü kriterlerini ve belirli kriterleri aşan gelirleri etkin bir şekilde vergilendirilmektedir. Bu standartları karşılayamayanlar stopaj yöntemiyle vergilendirilmektedir. GVK md. 54. maddede çiftçilerin fiilen vergilendirileceği esaslar şu şekilde düzenlenmiştir:

- “Tarım grupları bazında belirlenen işletme büyüklüğü sınırının aşılması,
- Biçerdöver veya benzeri motorlu taşıt sahibi olmak,
- 10 yaşına kadar 2 fazla traktörünün bulunması,
- Birden fazla tarım grubuna ait tarımsal faaliyetlerin bir arada yürütülmesi halinde, en fazla 2 gruba ait işletme büyüklüğünde bu gruplar için belirlenen sınırların yarısını aşmak,
- Kendi işi ve dahil olduğu ortaklıklar şahıs şirketinin büyüklüğünden küçük olmasına rağmen, işlerinin toplamı ve ortaklıklardaki payları ortaklığın büyüklüğünün belirlenen ölçüsünü aşıyorsa,
- Gönüllü olarak gerçek usulde vergilendirilmek isteyen çiftçiler gerçek usulde vergilendirilir.”²⁶³

Tarımsal gelirin gerçek usulde tespitinde üzerinde durulan işletme büyüklüğü standardına ilişkin kullanım aşağıdaki gibidir:

- Ailenin başındaki kişi ile eş ve bakmakla yükümlü olunan çocuklar tarafından yönetilen işletmelerde, işletmenin büyüklüğü hepsini kapsar.
- Ortaklıklarda şirketin büyüklüğü toplu olarak dikkate alınır. Ortaklıklarda şirketin birden fazla işyeri içermesi veya işletmelerin ayrı yerlerde bulunması durumu etkilemez.
- GVK'nın elli ikinci maddesinde sayılan şahıs şirketlerinde, şirket birden fazla ortaklığa ait olsa bile, bu şirketlerin işletme büyüklükleri eklenerek dikkate alınır.
- Birden fazla tarımsal işletmede birden fazla kişiyle ortaklık yapanlar için, işletmenin büyüklüğünün ölçüsünün belirlenmesinde ortaklığın toplam payı esas

²⁶³ Erdoğan, Düzkaya, a.g.m., s. 101.

alınacaktır. Sonuç olarak, şirketteki toplam payı şirket büyüklüğünü aşan üyeler mevcut yöntemle vergilendirilecek.

- 54. maddede belirtilen birkaç tarım grubuna giren tarımsal faaliyetlerin bir arada yürütülmesi halinde, en fazla iki gruba ait işletmelerin büyüklüğünün bu gruplar için belirlenen sınırların yarısını aşması halinde çiftçilerin gelirleri etkin bir şekilde vergilendirilecektir.
- Kendi işletmeleri ve katıldıkları ortaklıklar, işletme sahibi şahıs büyüklüğünden küçük olsa bile, genel işletme ve ortaklık payları 54. maddede bahsedilen işletme büyüklüğü sınırı geçen çiftçiler, doğru şekilde vergilendirilir.²⁶⁴

Gerçek usulde vergileme yöntemi iki farklı şekilde yapılmaktadır. Birincisi işletme hesabı esas, ikincisi bilanço esasıdır. Çiftçiler, bu iki yöntemden birini seçmekte kanunca serbest bırakılmıştır.²⁶⁵

A) İşletme Hesabı Esası

GVK'nın 55. Maddesi gereğince zirai işletme hesabına göre tarımsal gelir; nakden toplanan veya borç olarak biriktirilen gelirler ile hesap yılı içinde ödenen veya borçlanılan giderler arasındaki pozitif fark olarak kabul edilir. Zirai işletme hesabı esasına göre defter tutan çiftçiler, çiftçi işletme defteri tutmak zorundadır. Defterin sol kısmına gider, sağ kısmına gelirler yazılır (VUK'un 213. maddesi). “GVK'nın 56. Maddesine” göre zirai işletme hesabına göre gelir olarak görülen kalemler şunlardır:

- Önceki seneden devreden ürün stokları da dahil olmak üzere satılan bütün tarım ürününün satış fiyatları,
- Tarım makine ve aletlerinin diğer çiftçilerin tarımsal işlerinde kullanılması karşılığında alınan ücretler,
- Masraf konusu malın satılması halinde satış fiyatı,
- Mahsul hasarı nedeniyle alınan sigorta tazminatı,
- Amortisman tabi ekonomik varlıkların satışından elde edilen gelirler (tarımsal üretimde kullanılan gayrimenkuller hariç)

²⁶⁴ Sarı, a.g.t., s. 67.

²⁶⁵ Aktay, a.g.m., s. 99.

“GVK'nın 57. maddesine göre “zirai işletme hesabına”” göre gider kaydedilen kalemler şunlardır:

- “Şirketle ilgili tohum, gübre, bitki, hayvan yemi, ilaç vb. Malzeme temini için katlanılan masraflar,
- Satış amacıyla alınan hayvanların tarımsal ürün maliyetleri,
- Şirket çalışanlarına hizmetleri karşılığında ödenen maaş, ikramiye gibi ödemeler,
- İşçilerin yemek, tedavi ve ilaç giderleri ile sigorta primleri,
- Tarımsal tesis, makine, alet ve araçların işletme ve bakımında oluşan akaryakıt, yağ, elektrik ve tamir masrafları,
- VUK'a göre dağıtılan amortisman,
- Kiralar,
- İşletme için alınan borçların faizi,
- İşle ilgili olarak ödenen vergi, resim ve ayni tazminatlar,
- İşle ilgili seyahat ve konaklama masrafları,
- Amortisman tabi ekonomik varlıkların satışından kaynaklanan zararlar (tarımsal üretimde kullanılan gayrimenkuller hariç),
- Şirkete dahil olan ve aile ihtiyaçları için de kullanılan araçların amortisman giderlerinin tamamı ve giderlerin yarısı gider kaydedilmektedir.

GVK'nın 58'inci maddesi kapsamında gelirden indirilemeyen giderler şunlardır:

- Çiftçinin kendisi, eşi ve çocukları tarafından çiftlikten çekilen paralar ve ayni olarak aldıkları diğer değerler,
- Şirketten kendisine, eşine ve küçük çocuklarına ödenen maaş, ikramiye, komisyon ve ücretler,
- Kendisinin, eşinin ve küçük çocuklarının şirkete yatırdığı sermaye karşılığında alınacak faiz,
- Şirket sahibinin kusuru nedeniyle ödenen her türlü para cezası, vergi cezaları, gelir vergisi ve tazminatlar.
- Girişimci, eşi ve oğlu, şirket bünyesinde üretilen ürünlerden faydalanabilir ve tüketebilir. Bunlar gelirinizden düşülebilir. Ancak bu ürünlerin başka bir malla değiştirilmesi durumunda ürünün fiyatının gelir kaydedilmesi gerekmektedir.”

B) Bilanço Esasına Göre Vergilendirme

Zirai kazançtan vergilendirilenler, bilanço esasına göre defter tutmayı seçmekte özgürdür. Vergi dairesine verecekleri bir dilekçeyle önlerindeki yeni hesap döneminde bilanço esasına geçebilmektedirler. İşe yeni girenler ise başladıkları günden başlayarak vergilendirilerek bu usule uygun defter tutmak zorundadır. Bu yöntemi benimseyen çiftçiler en az iki sene bu şekilde vergilendirilir.²⁶⁶

Bilanço esas alınarak, çiftliğin hesap yılı sonu ve başındaki varlık değerleri karşılaştırılarak tarımsal gelir hesaplanır. Tarımsal gelir, dönem sonundaki net değer ile dönem başındaki net değer arasında pozitif bir fark olduğunda ortaya çıkar. Dönem sonu ve dönem başı net değeri arasında negatif bir fark olması durumunda tarımsal faaliyetten zarar oluşmuş sayılacaktır. Ancak tarımsal gelirin net değere göre belirlenmesinde, aradaki farktan dönem içinde işletme dışında oluşan katma değer ile net değerde meydana gelen artışın mahsup edilmesi gerekir; Bu farka şirketten çıkarılan değerleri ve net değerdeki azalmayı da eklemeliyiz. Ayrıca gelirin bütçe esasına göre belirlenmesinde GVK'nın tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirleri belirleyen 56'ncı maddesi, harcamaları belirleyen 57'nci maddesi ve kabul edilemeyecek giderleri belirleyen 58 inci maddesi hükümlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu konuda ticari kazançlara ilişkin hükümler dikkate alınır ve uygulanır.²⁶⁷

VUK'nın 213. maddesine göre bilanço esasını göre tutulacak defterler;

- “Yevmiye Defteri (Günlük Defter),
- Defter-i Kebir (Büyük Defter),
- Envanter ve Bilanço Defteri.”

Bilanço esasına göre defter tutan çiftçiler, gerçekte vergilendirilmeyen çiftçilerden yaptıkları alımlarda müstahsil makbuzu düzenlemek zorundadır. Tarım ürünlerinin satışına ilişkin fatura düzenlemeleri ve bu faturalarda KDV ve gelir vergisi stopajı yapmaları gerekmektedir. Bu faturalar tarih ve sırasına göre önce yevmiye defterine, sonra da defteri kebirde kaydedilir. Her ayın sonunda 360 vergi ve borç fonları hesabının toplam borç ve alacak tutarını defteri kebirde buluyoruz. Burada belirtilen stopaj vergileri için her ay stopaj beyannamesi düzenlenmektedir. Yine defteri kebirdeki ilgili KDV

²⁶⁶ Gelir Vergisi Kanunu Madde: 59.

²⁶⁷ Aktay, a.g.m., s. 100.

hesaplarına bakıyoruz. Ödenecek veya aktarılabacak KDV olup olmadığını belirleyen KDV beyannamesi hazırlanır. Muhtasar beyannamenin takip eden ayın yirmi üç akşamına kadar, KDV beyannamesinin ise takip eden ayın yirmi dört'ü akşamına kadar verilmesi ve her ikisinin de bir sonraki ayın yirmi altısı akşamına kadar ödenmesi gerekmektedir. Bir takvim dönemi içerisinde kazanılan gelirler, takip eden yılın 25 Mart akşamına kadar gelir vergisi beyanı ile beyan edilir.²⁶⁸

3.4. Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Güçlükler

Tarım sektörünün vergilendirilmesindeki zorluklar; ekonomik, politik ve sosyal koşullar, toprakların adaletsiz dağılımı, gelir belirsizliği ve iklim koşullarının yanı sıra kamu yönetimi ve mevzuat koşullarından kaynaklanmaktadır.

- “Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelir düşük olmasına rağmen tarım ve tarım dışı sektörler arasında tarım dışı sektör lehine ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Kişi başına düşen gelirin düşük olması tarım sektöründen elde edilen vergi gelirlerini de etkilemektedir.
- Arazi dağıtımında arazinin büyük kısmının az sayıda çiftçinin hakimiyetinde olması ya da ortalama arazi genişliğinin küçük olması vergilendirmeyi etkilemektedir.
- Gelir istikrarsızlığı, zirai üretimin iklim koşullarına bağlı olması ve mahsuller üzerindeki ağır vergi yükü, tarımsal vergilendirmede sorun yaratabilmektedir.
- Eğitim düzeyinin düşük olması, kayıt belgelerinin düzeni ve vergi bilinci için kötü bir yapıya yol açmaktadır.
- Büyük toprak sahipleri her daim gelişmekte olan ülkelerin siyasi kararların içinde bulunmuşlardır. Bu ülkelerde tarım sektörünün ekonomik ve demografik önemi, onu oyları en üst düzeye çıkarmak isteyen politikacıların hedefi haline getirdi. Siyasi unsurlar tarım sektörünü vergilerin dışında tutma eğilimindedir. Dağınık ve çok yönlü bir tarımsal yapıda vergi idaresinin iyi bir gelir elde etmesi beklenemez.

²⁶⁸ Şentürk, Yardımcıoğlu, a.g.m., s. 23.

➤ Küçük işletmelerde hesap tutma, çok sayıda işletmede ise vergi denetiminin uygulanmasındaki zorluklar yönetim açısından zorluk oluşturmaktadır. Başlıca idare ve vergi hukukunun niceliksel ve niteliksel yetersizlikleri ve gelirin anlaşılamaması tarım sektörünün vergilendirilmesinde zorluklara yol açmaktadır.”²⁶⁹

3.5. Tarım Sektörünün Vergilendirilmesine Yönelik Diğer Vergi Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler

Türk vergi hukukunda her türlü kazanç veya gelir tek başına gelir vergisine tabi değildir. Örneğin tarımsal gelir elde eden bir mükellefin tarımsal geliri gelir vergisi ile vergilendirilirken, varlık sayılan bina ve araziler emlak vergisi ile motorlu taşıtlar ise motorlu taşıtlar vergisine tabidir. Bu bölümde ziraat sektörü vergilendirmesi diğer vergi kanunlarıyla birlikte incelenecektir.

Bireylerin ödeme kapasitelerinden biri servettir. Binalar ve araziler varlık olarak kabul edilir ve tarımsal işletmelere dahil olup olmadıklarına bakılmaksızın vergiye tabi tutulurlar. Bu unsurlar tarımsal işletmelere dahil edildiğinde ziraat kesiminde çalışanların üzerindeki yükü artırmaktadır. “KDV. ise üretim-tüketim zincirinin her kademede malların el değiştirmesi durumunda tahsil edilen ve vergi indirimine imkan tanıyan değer artışlarına dayanan çok kademeli bir genel satış vergisidir.”²⁷⁰

3.5.1. Emlak Vergisi Kanunu

Vatandaşa göre emlak, mülkiyet, bina, arazi ve arazi şeklindeki gayrimenkullerden oluşan servet anlamına gelir. “Emlak vergisi”, servete uygulanan tarihi eskilere dayanan vergilerden biridir. Birçok ülkede uygulanmaktadır. İnsanların vergi ödeme gücünün göstergesi olan bina ve arazi gibi mülkleri vergilendirir. Varlık vergilerini aynı payda da buluşturan, bireylerin ekonomik eylemlerinden değil, edindikleri ekonomik varlıklardan sorumlu tutulmasıdır. Kişi veya kuruluşların gayrimenkulleri üzerinden alınan vergiler “emlak vergisi” olarak adlandırılır. Emlak vergisi, geliri ve yönetimi belediyelerin sorumluluğunda olan, mülkler ve araziler üzerinden alınan yerel bir vergidir. Emlak vergisi hem de belediyelerin gelir ihtiyacını da belli yönlerde karşılayabilecek bir vergi

²⁶⁹ Demir, a.g.t., s. 137.

²⁷⁰ Osman kılıç, Bülent çeşlebi, “Türkiye’de Tarımdan Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme”, *Yaklaşım*, C. 13, S. 149, 2005, s. 142.

çeşididir. Emlak vergisi bina ve arsa vergilerinden meydana gelmektedir. Emlak vergisi sürekli ve spesifik bir vergidir. Emlak vergisinin konusu gayrimenkuldür. Vergi matrahının belirlenmesinde temel kriter vergiye tabi olacak gayrimenkulün değeridir.²⁷¹

3.5.2. Katma Değer Vergisi Kanunu

“Katma değer vergisi (KDV)”, üretim tüketim ilişkisinin bütün basamaklarında, malların el değiştirmesi durumunda tahsil edilen, vergi indirimlerine izin verilerek değer artırılmasına dayanan çok aşamalı bir genel satış vergisidir. Gider vergisinin en gelişmiş ve modern türüdür. KDV mükellefi hizmet ya da mal elde eden kişi veya şirkettir. Vergi sorumlusu (vergilerin toplanmasından ve vergi dairesine sunulmasından sorumlu kişi), mal veya hizmeti satın alan şirkettir. İşletmeler, mal veya hizmet alımlarında ödedikleri KDV'yi sattıkları mal veya hizmet üzerinden aldıkları KDV'den (hesaplanan KDV) düşerek aradaki farkı vergi dairesine yatırırlar. Dolayısıyla verginin nihai mükellefi tüketici, yani mal veya hizmetin nihai kullanıcısıdır. Tarım sektöründe çalışan ziraatçı KDV konusunda önemli sorunlar bulunmaktadır. Son tüketici eliyle ödenen ve tarım dışındaki kesimlerde ödenmeyen “KDV” , ziraat kesimi çiftçi eliyle ödendiği için bir maliyet ögesi durumuna gelmektedir. Çoğunluğu tevkifat yöntemiyle vergilendirildiği için ziraatçı uygulamaya giren ürünler üzerinden KDV ödüyor fakat satışlarından KDV tahsil edemedikleri için kesinti yapamıyorlar. Bu sebeple KDV çiftçiler tarafından ödenir.²⁷²

3.5.3. Vergi Usul Kanunu

VUK "Ekim sayım beyanı" başlıklı iki yüz kırk üçüncü maddesi uyarınca tarımsal işletmeleri GVK'nin elli dördüncü maddesinde belirtilenden büyük olan çiftçiler, fidanlıkların bulunduğu köy muhtarları ve mahallelere başvuruda bulunur. Çiftlikler bir ekim sayım beyanı sunar. Ekim sayım beyanı her yılın Kasım ayında yapılır. Hazine ve Maliye Bakanlığı farklı iklim koşullarına sahip bölgelerde bu süreyi değiştirebilir. Ekim-sayımı beyanı sözlü ya da yazılı olarak yapılabilir. Beyannameler, beyan sahiplerinin imzası ve kaşesi ile tasdik edilir. Beyanname belgeleri iki nüsha olarak düzenlenir ve bir nüshası beyan süresinin bitiminden itibaren on beş gün içerisinde makbuz karşılığında

²⁷¹ Ceyda Şataf, Şerife Aygün, “Türkiye’de Emlak Vergisine Yönelik Genel Bir Değerlendirme”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 1, 2019, s. 92.

²⁷² Kılıç, Çelebi, a.g.m., s. 142.

yetkili vergi dairesine sunulur. Kayıt işlemini kendi başına tamamlayamayan muhtarlar valiliklerce gerekli yardım sağlanmaktadır.²⁷³

3.5.4. Kurumlar Vergisi Kanunu

Kurumlar vergisi Kanununun (KVK) I. maddesi uyarınca;

- “Sermaye şirketleri ,
- Kooperatifler ,
- İktisadi kamu kuruluşları ,
- Dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ,
- İş ortaklıklarının elde ettikleri her türlü ticari, zirai ve serbest meslek kazançları ile menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ve ücretler ile diğer kazanç ve iratları kurumlar vergisine tabidir.”²⁷⁴

“Türkiye’de elde edeceği kazançlar kurumlar vergisine tabidir. Kurumlar vergisi mükelleflerinin zirai faaliyetleri sonucunda elde edecekleri kurum kazançları, kurumlar vergisine tabidir. KVK’nın 4. maddesi hükmünde; kamu idare ve kuruluşları tarafından işletilen; Tarım ve hayvancılığı (...) öğretmek, yaymak, geliştirmek ve teşvik etmek amacıyla kurulan okullar, okul atölyeleri, (...), numune fidanlıkları, tohum ve hayvan üretme ve geliştirme istasyonları, Kesim, taşıma ve muhafaza işleriyle sınırlı olmak üzere mezbahalar, Köyler veya köy birlikleri tarafından köylünün genel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla işletilen (...) ve bağlı oldukları il sınırı içinde faaliyette bulunmaları şartıyla (...) köylere veya köy birliklerine ait tarım işletmeleri kurumlar vergisinden muaf tutulmuşlardır.”²⁷⁵

3.5.5. Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu

“Motorlu taşıtlar vergisi” bir servet vergisi olarak tanımlanır. Çünkü motorlu bir araç sahibi olmak ödeme gücü sembolü olarak değerlendirilir. Türkiye’de ilk kez 1957’de çıkarılan “Hususi Taşıtlar Vergisi Kanunu” ile 6936 sayılı kanunla kara taşıtlarına bir vergi getirildi. Bu kanun 1963 senesinde kaldırılmış yerine “Motorlu Kara Taşıtlar Vergisi Kanunu” getirilmiştir. 1980’de kabul edilen mevzuatla kara taşıtlarının yanı sıra deniz ve

²⁷³ Sarı, a.g.t., s. 80.

²⁷⁴ 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, S. 26205, C. 45, Kabul Tarihi: 13/6/2006.

²⁷⁵ 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, S. 26205, C.45, Kabul Tarihi: 13/6/2006.

hava taşıtları da vergi kapsamına alınmış ve verginin adı "Motorlu Taşıtlar Vergisi" olarak revize edilmiştir.²⁷⁶

"Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu" nun "istisnalar" başlıklı 4-a maddesi çiftçiler sahip oldukları araçları bu vergiden muaf tutmuştur. 1985-2009 yıllarında köylülerin sahip oldukları traktörler için motorlu taşıtlar vergisi ödememişlerdir. Fakat 2009'da yasanın değişmesi nedeniyle her türlü motorlu kara taşıtları vergiye tabi hale gelmiştir. Böylelikle motorlu taşıt olarak kabul edilen çiftçi traktörleri vergi konusuna girerken, deniz taşımacılığı ve balıkçılık amacıyla kullanılan çiftçi motorlu taşıtlar vergisinden muaftır (Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu Madde 1).

3.5.6. Özel Tüketim Vergisi Kanunu

Türkiye'de özel tüketim vergisine ekli listelerde bulunan mallar özel tüketim vergisine tabidir. Bunlar arasında II. Listede yer alan mallar motorlu kara taşıtlarından meydana gelmektedir. Listede "kamyon", "otomobil", "minibüs", "otobüs", "motosiklet", "uçak", "gemi", "yat" vb. araçlar yer almaktadır. Verginin konusu listenin kapsamı ile sınırlı olduğundan liste dışı araçlar listeye dahil edilmemiştir. Aslında motorlu taşıt olmasına rağmen traktörler listede yer almadığı için özel tüketim vergisine tabi değildir.²⁷⁷

3.5.7. Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun

"Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunun "haczedilemeyecek mallar"" başlıklı 70/4. Maddesi; borçlu kişi eğer çiftçi ise, çiftçinin ve ailesinin geçimi gerekli olan toprak, hayvan ve tarım aletlerine el konulamayacağı kararlaştırılmıştır.²⁷⁸

3.5.8. Banka ve Sigorta Muameleleri Kanunu

Tarım sigortasını teşvik etmek amacıyla, Harcama Vergisi Kanunu, çiftçilerin tarım ve hayvancılık ürünlerini sigortalarken ödediği Banka ve Sigorta Muameleleri vergisi kaldırdı.²⁷⁹

²⁷⁶ İbrahim Halil Sugözü, Hüseyin Yıldırım, Halil İbrahim Aydın, "Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2014, s. 117.

²⁷⁷ 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Resmî Gazete, S. 24783, Kabul Tarihi:12.06.2002.

²⁷⁸ 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, Resmi Gazete, S. 8469, C. 34, Kabul Tarihi: 21/7/1953.

²⁷⁹ 6802 Sayılı Gider Vergileri Kanunu, Resmi Gazete, S. 9362, C. 37. Kabul Tarihi: 13/7/1956

3.6. Zirai Faaliyetlerde Kayıt Dışılık

Devletin temel amacı, gelir düzeyleriyle birlikte ekonomik yaşamın tüm unsurlarını ve üretim faaliyetlerini vergilendirmek olmalıdır. Kimi kesimlerin denetlenmesi diğerlerine göre daha çetrefillidir ve kayıt dışı işletmeler diğerlerinden daha yaygındır. Tarım kesimi de bu kesimlerden biridir. Türkiye'de ziraatın büyük oranda ev halkı tarafından kullanılan arazilerden oluştuğu söylenebilir. Bu arazilerin üretimi ve çalışanları genellikle vergi amaçlı olarak kayıt altına alınamamaktadır.²⁸⁰

Ziraat kesimindeki yüksek kayıt dışılık düzeyi, tarımsal hammadde kullanan sektörlerde kayıt dışılığın büyümesi anlamına geliyor. Örneğin pamuk üretiminde çiftçilere yönelik satın alma desteği politikasının terk edilerek prim yönteminin tercih edilmesi, pamuk üretim aşamasının belgelenmesini mümkün kıldı. Böylelikle tarım, hammadde tedarikçisi ve kayıt dışı ekonominin önemli olduğu tekstil kesiminin kayıt altına alınmasını mümkün kılmıştır.²⁸¹

Çeşitli nedenler Türkiye'de tarımsal gelirin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu sebeplerden kaynaklı ziraat sektörü yeterli ve doğru biçimde vergilendirilememektedir. Bu durumun ilk nedeni tarımsal faaliyetle uğraşan kişilerin eğitim düzeylerinin başka kesimlere göre daha düşük olmasıdır. Çiftçiler kayıt tutmayı gerekli görmeseler de, faaliyetlerinin kaydını tutmak için yeterli eğitime hakim konumları yoktur. Küçük işletmelerde genellikle tarım muhasebesi olmadığından çiftliğin yıllık net tarımsal gelirin bilinmemesi normaldir. Başka sebep ise çiftliklerin küçük aile işletmelerinden oluşması nedeniyle işletme giderlerini tarımsal faaliyetle uğraşan ailelerin giderlerinden ayırmanın zor olmasıdır.²⁸²

Ziraat kesiminde kayıt dışılığın ciddi bir sebebi, yetişen mahsullerin direk nihai tüketiciye satılmasıdır. Bilhassa mahalle ve semt pazarlarının meşhur olduğu Türkiye'de bu pazarlarda satılan tarım mahsullerin büyük bir bölümü bizzat çiftçilerden veya belgesiz mal satan tüccarlardan gelmekte ve denetim eksikliği kayıt dışılığı artıran bir neden gibi görünmektedir.²⁸³

²⁸⁰ Cemil, kaya, a.g.m. s. 131.

²⁸¹ Mustafa Ali Sarılı, “ Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılık Dergisi*, S. 41, 2002, s. 47.

²⁸² Demir, Kaya, a.g.m., s. 31.

²⁸³ a.g.m., s. 131.

3.7. Zirai Kazançların Vergilendirilmesinin Tarım İşletmeciliği Açısından Değerlendirilmesi

Zirai kazancın vergilendirilmesinde seçilen usullerden verginin tahsili, vergi dairelerinde yapılan işlemler, idare hukuku ve anayasa hukuku bakımından bazı eleştirilere yol açsa da bu çalışmada tarımsal gelirin vergilendirilmesinde uygulanan usullerin işletme tarımı açısından değerlendirilmiştir. Stopaj açısından çiftçilerin beyanname vermeleri ve kayıt tutmaları gerekmemekte, sadece hizmetleri veya satışları nedeniyle stopaj yaptıklarını kanıtlayan belgeleri alıp saklamaları gerekmektedir. Çiftçilerin eğitim seviyesinin genel olarak düşük olduğu dikkate alındığında, stopaj vergisinin kayıt tutulmaması, çiftlik için son derece hayati önem taşıyan kayıtların tutulmaması ile sonuçlanmaktadır. Çiftliklerde muhasebenin olmayışı, tarım politikalarının zayıf belirlenmesine, uygulanan politikaların etkilerinin zayıf analiz edilmesine ve ziraat alanında yapılan ekonomik araştırmalarda veri toplama maliyetlerinin çoğalmasına sebep olmaktadır.²⁸⁴

Tarımsal işletmelerin çeşitli teşvik araçlarıyla gerçek usulde vergilendirmeyi teşvik ederek çiftçilerin kayıt tutmaları son derece önemlidir. Bu nedenle köylerde çiftçi grupları kurulması, gruba bağlı çiftçilerin kayıtlarının yetkili personel tarafından tutulması ve kayıtları tutan çiftçilerin gelirlerinin bir kısmının vergiden muaf tutulması, vergiyi gerçek usulde vergilendirmeyi büyük miktarda çoğaltacaktır. Görüldüğü gibi ülkemizde son dönemlerde TAR-GEL (Tarımsal Yayım Kalkınma) projesi, diğer manasıyla "her köye bir ziraat mühendisi" kapsamında çok sayıda ziraat mühendisi çalıştırılmaktadır. Mühendisler gereken görevler vermek suretiyle, devlete ek bir maliyet yüklemeyen, çalıştıkları köylerde bir çok kişinin kayıtlarını tutabilirler. Bu sayede vergi kayıpları en aza düşürecek ve ziraat sektörüne mühim bir hizmet sağlanacaktır.²⁸⁵

4. TARIM SEKTÖRÜNDEN ALINAN VERGİLERİN GELİŞİMİ

Türkiye'de 2000-2022 dönemi arasında tarımsal GSYH, tarım kesiminin GSYH içindeki payı ve yıllara göre değişim oranları Tablo 11'de sunulmaktadır. Tarım kesiminin GSYH içindeki nispi payı seneler geçtikçe bu oran düşüş gösterse de tarım her zaman Türkiye ekonomisi açısından önemini korumaktadır. Seneler bakıldığında tarımsal GSYH oranları bir artış göstermektedir. Buna karşın tarım sektörünün GSYH içindeki payında bir azalış

²⁸⁴ Hayran, a.g.m., s. 12.

²⁸⁵ a.g.m., s. 12.

meydana gelmektedir. 2000’de tarım kesiminin GSYH’deki payı yüzde 10,1’den 2022’de yüzde 6,5’e kadar gerilemiştir. Tabloda görülen rakamlardan yola çıkarak 2000-2022 arasında tarımsal GSYH’de genel bir artış varken en çok artışın 2022 senesinde olduğu gözlenmektedir.

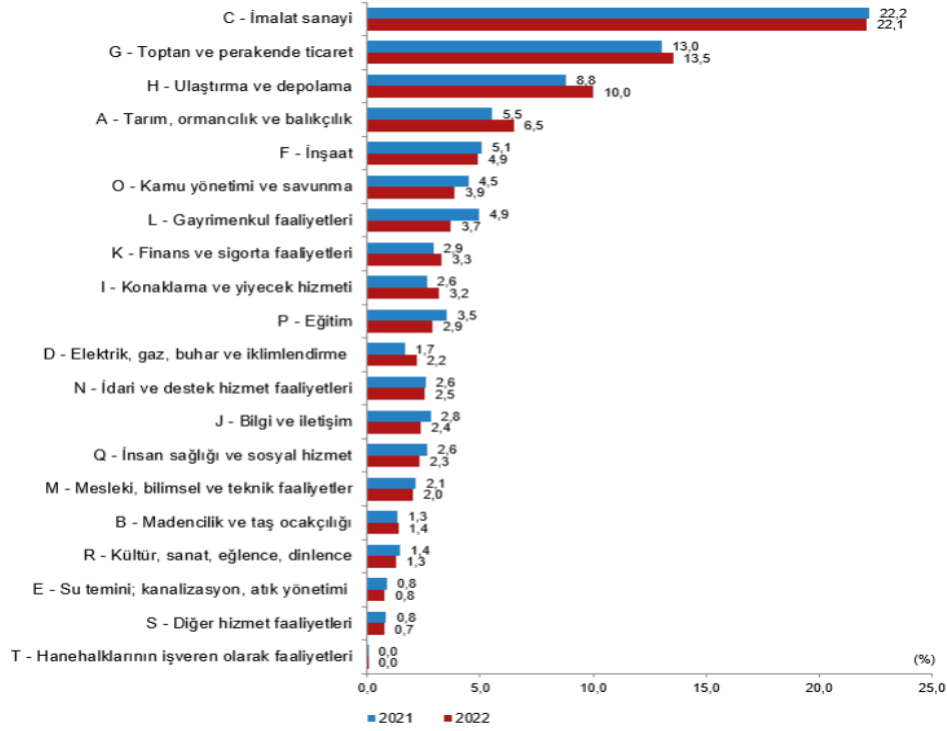
Tablo 11: Türkiye’de Seçilmiş Yıllar için Tarımsal GSYH (bin TL)

Yıllar	Tarımsal GSYİH	Değişim Oranı(%)	Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı(%)
2000	17 205 761	-	10.1
2001	21 729 848	26.3	8.9
2002	36 901 720	69.8	10.3
2003	46 249 933	25.3	9.9
2004	54 365 145	17.5	9.4
2005	62 349 598	14.7	9.3
2006	64 415 593	3.3	8.2
2007	66 197 107	2.8	7.5
2008	74 451 345	12.5	7.5
2009	81 234 274	9.1	8.1
2010	104 703 635	28.9	9.0
2011	114 838 169	9.7	8.2
2012	121 692 893	6.0	7.8
2013	121 709 079	0.0	6.7
2014	134 724 745	10.7	6,6
2015	161 447 917	19.8	6.9
2016	161 304 618	-0.1	6.2
2017	189 193 521	17.3	6.1
2018	216 666 387	14.5	5.8
2019	277 494 885	28.1	6.4
2020	336 623 534	17.6	6.7
2021	401 806 632	16.2	5.5
2022	969 494 321	58.6	6,5

Kaynak: Kurtuluş MERDAN, Türkiye’de Tarımsal Büyümeye Etki Eden Ekonomik Faktörler (Bir Regresyon Analizi), *Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s.45., c.25.,2003, s. 1131

Sektörlerin GSYH içindeki payı Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2: Üretim Yöntemine Göre GSYH Hesabında Sektörlerin Payları (Cari Fiyatlarla, 2021, 2022)

Kaynak: TÜİK (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742>) (erişim tarihi: 12.05.2024)

2021 ve 2022 yıllarında GSYH içinde en büyük payı imalat sanayi oluşturmaktadır. İmalat sanayini, toptan ve perakende ticaret, ulaşım ve depolama sektörleri oluştururken tarım sektörü 4. sırada yer almaktadır.

Tablo 12’ye baktığımızda 1983–2000 yıllarında gerçek usulde vergilendirilen mükellef gelir vergisi mükelleflerinde yüzde 13 yükselirken, zirai kazanç mükelleflerinde yüzde seksen bir düşmüştür. 1987 senesinde Bakanlar Kurulu kararıyla işletme büyüklüğü ölçüleri yükseltilerek zirai kazanç mükellefi sayısı azaltılmıştır. 1998 senesinde çıkartılan “4369 sayılı yasa” ile mükellef sayısı biraz daha azaltılmış, gerçek usulde vergilendirilen zirai kazanç mükelleflerinin gelir vergisi mükelleflerine oranı 1983 senesinde %10’a yakınken, 2000 senesinde yüzde 1,68’e gerilemiştir.

Tablo 12: Gerçek Usulde Vergilendirilen Mükelleflerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Ticari Kazanç mükellefleri	Zirai Kazanç Mükellefleri	Serbest Meslek Kazançları	Sermaye Şirketleri	Gelir Vergisi Mükellef Sayısı	Zirai Kazanç mükellefi/Gelir vergisi mükellefi %
1983	1.210.564	180.317	79.489	36.996	1.830.841	9.84
1984	1.267.336	182.018	84.537	39.864	1.918.816	9.84
1985	1.305.217	179.240	93.694	43.284	1.967.061	9.11
1986	1.382.175	179.720	94.626	45.626	2.048.761	8.74
1987	1.386.174	183.450	102.264	49.141	2.046.577	8.96
1988	1.294.645	112.356	76.256	73.640	1.746.500	6.43
1989	1.325.457	102.891	74.203	90.914	1.784.804	5.76
1990	1.376.568	98.906	78.123	100.576	1.859.324	5.31
1991	1.447.005	100.833	82.645	110.918	1.960.817	5.14
1992	1.475.766	91.323	91.354	157.448	1.919.447	4.75
1993	1.435.620	73.633	91.937	193.953	1.865.253	3.94
1994	1.419.471	74.714	91.153	237.801	1.859.082	4.01
1995	1.382.344	72.581	88.241	270.574	1.829.995	3.90
1996	1.357.005	64.055	79.521	350.081	1.766.314	3.62
1997	1.374.291	63.135	81.690	411.877	1.780.142	3.54
1998	1.404.567	85.023	88.397	462.081	1.882.489	4.51
1999	1.461.088	45.914	96.190	482.787	1.988.007	2.30
2000	1.525.309	35.051	103.685	416.832	2.080.877	1.68

Kaynak: Demir, a.g.t., s. 131.

Tablo 13’de beyanname özetleri verilmiştir. Maliye Bakanlığı beyanname özetlerinde ise 1998 senesinde 92.101 olan beyanname sayısı 2006’da 2.347’ye gerilemiştir. 1997’de ortalama 386 lira kar ve on iki lira zarar beyanı mevcutken, 2006 senesinde, ortalama 4.297 lira kar ve 714 lira zarar beyan edilmiştir.²⁸⁶

²⁸⁶ Demir, a.g.t., s. 130.

Tablo 13: Zirai Kazanç Beyanları Özeti

Yıl	Zirai Kazanç Beyanı Olan Beyanname Sayısı	Zirai Kazanç Kar Beyanı Tutarı	Zirai Kazanç Zarar Beyanı Tutarı
1997	92.741	35.875.771	1.126.367
1998	92.101	41.409.051	1.221.240
1999	15.508	11.352.852	2.916.649
2000	14.538	14.556.695	2.949.819
2001	9.828	28.488.408	4.280.585
2002	8.618	27.698.134	3.498.899
2003	10.219	41.476.660	4.333.046
2004	4.515	15.790.262	2.819.303
2005	3.381	12.248.735	3.166.106
2006	2.347	10.085.877	1.675.394

Kaynak: Demir, a.g.t., s. 132.

SONUÇ

Tarım geçmişten günümüze her ülkede temel sektörlerinden bir olarak kabul edilmektedir. Bu sektörün gelişimi üzerinde vergilerin etkileri olduğu gibi bu sektör aynı zamanda vergilerin temel kaynağıdır. Bu tarım kesiminde vergilenmenin incelenmesi tarihsel perspektiften izlenecek vergi politikaları açısından önem taşıyacaktır. Bu çalışmada; tarım sektör ve bu sektörde izlenen vergi politikaları Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si dönemi boyunca incelenmesi amaçlanmıştır.

Oğuzların Kayı boyuna mensup olan Osmanlı imparatorluğu uzun yıllar başarısıyla adından söz ettirmiştir. İmparatorluğun tarih sahnesinde altı yüz yıl varlığını sürdürmesinin en büyük sebebi şüphesiz ki uyguladığı toprak sistemi ve farklı dinlere mensup insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenlemesidir. Osmanlı Devleti'nin toprak sisteminin, İslam hukukundan ve fethedilen topraklardan ve eski Türk-İslam devletlerinden etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Oldukça büyük bir coğrafyada hüküm sürmeye çalışan Osmanlı insanların mutlu ve huzurlu yaşam sürmeleri için titiz davranmış ve istikrarlı politikalar uygulamıştır. Fakat geniş bir coğrafyada her bölgede aynı politikayı uygulamak kolay olmamıştır. Osmanlı imparatorluğu bu doğrultuda 1858 tarihinde "Arazi Kanunnamesi" ile toprak hukukunda bir bütünlük sağlanmış ve ülkenin her bölgesinde geçerli bir toprak hukuku yürürlüğe konulmuştur. Arazi Kanunnamesine göre Osmanlı Devleti toprakları beş bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; "*Miri arazi*", "*mülk arazi*", "*metruk arazi*", "*mevat arazi*", "*vakıf arazi*" topraklarıdır. Miri arazi Osmanlı Devleti'nin uyguladığı toprak sisteminin en önemli ve en yaygın kullanılan olanıdır. Toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğu, çiftçinin belli bir bedel karşılığında toprağı kullandığı bir sistemdir. Böylece Osmanlı Devleti, toprak rejimi ile birlikte bir vergi kaynağını kontrol altına almaya çalışmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, mali ve yönetsel olarak sorunlar yaşadığı bir dönemdi. Bu dönemde devleti ayakta tutmaya yönelik merkeziyetçi reformlar uygulanırken, iç savaşlar ve isyanlar da çıkmıştır. Osmanlı ekonomisinin en önemli unsuru olan tarım bu dönemde yeniden ele alınmış ve büyük reformlar hayata geçirilmiştir. Osmanlı'da 19. yüzyıl tarımına baktığımızda geçim ilkesi daha geçerliydi. En belirgin özelliği insanların kendi ürünlerini dış pazarlarda satmak yerine tüketmeleridir. Üstelik küçük üreticilerin çok olduğu bir sistemde çiftçilerin kendileri için

Üretim yapması ve üretimin verimsiz olması geçimlik ekonominin en önemli nedenidir. Bu dönemde tarımın gelişmemesi bazı faktörlere bağlanmıştır. Bunlar arasında; toprağın mülkiyet meselesi, adalet sisteminin boşluğu, tarım aletlerinin ilkel kalması, yol yokluğu, vergilerin ağırlığı sayılabilir.

Devlet tarımı geliştirmek için bazı politikalar uygulanmıştır. Devlet, tarımsal üretim aracı eksik veya olmayan, tohumluğu, hayvanları olmayan çiftçiye, 3-4 yıl vadeyle ve faizsiz olarak avans vermiştir. Bu Osmanlıda büyük bir ihtimal devletin verdiği ilk tarımsal kredidir. Bu politikalar ışığında memleket sandıkları kurulmuştur. Memleket sandıkları ilk kez Pırot kasabasında 1863 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, zirai hayatın canlandırılması ve çiftçilerin yüksek faizle kredi veren tefecilerin elinden kurtarılmasıdır. Memleket sandıkları ziraat bankasının temelini oluşturmıştır ve ziraat bankası tarımı geliştirme politikası olarak kurulmuş, günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemde pamuk ekimi desteklenmiş, tarım okulları da bu politikalar doğrultusunda kurulmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda vergi sistemi şeri vergiler ve örfi vergiler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Şeri vergilerin en önemlisi aşar'dır. Aşar vergisinin tarihinin çok eskilere dayandığını araştırmalar sonucu görülmektedir. Farklı dinlerin ve devletlerin aşar vergisi uyguladığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin mali sisteminde en büyük yeri aşar kapsamaktadır. Aşar vergisi toprak mahsullerinde 1/10 oranında alınan bir şeri vergidir. Aşar vergisi alındığı ürüne göre farklı isimlerde ve farklı oranlarda alınmıştır. Resm-i bağ, resm-i şıra, resm-i bağ, resm-i bostan gibi çeşitli isimlerde anılmıştır.

Aşar vergisi köylü üzerinde büyük baskılar oluşturmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan bazı isyanların sebebi olarak aşar vergisi gösterilmiştir. Aşar vergisi yükü altında ezilen, topraklarını kaybeden eski sipahiler, topraksız köylüler ve geçim sıkıntısı çeken halk tarafından çıkarılan, Anadolu'nun en büyük ayaklanması olarak kabul edilen celal isyanları en güzel örnek olarak gösterilebilir. Patrona Halil İsyanı ve Atçalı Kel Mehmet İsyanı'nın da sebebi olarak aşar vergisi kabul edilmiştir.

Bir diğeri şeri vergi ağnam vergisidir. Ağnam resmi Osmanlı İmparatorluğu'nda koyun ve keçiler üzerinden alınan bir vergi türüdür.

Örfi vergiler Osmanlı'da dini vergiler dışında belli zorunluluklardan doğan ve rflere dayalı bir vergi türüdür. Tekalif-i rfiyye olarak da bilinir. Osmanlı İmparatorluğu, kendisinden önceki diğeri devletlerin aksine, geleneksel vergileri önceden belirlemek ve

uygulamak zorunda değildi. Osmanlı Devleti'nde bu vergiler geleneklere göre alınan ve dini ne olursa olsun herkesin olağan ve olağanüstü harcamalarını karşılamak amacıyla alınan düzensiz vergilerdir. Örfi vergiler kapsamında da alınan tarımsal vergiler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerin büyük bir çoğunluğu tarımsal vergilerden oluşması vergi tahsil yöntemlerinin seçimini de etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca en yaygın uygulanan vergi tahsil yöntemi olarak iltizam usulünün kullanılmasının temel nedeni tarım vergileridir.

Osmanlı Devleti'nin tarihteki rolü sona erdiğinde, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlu toprak yapısını devralmıştır. Uzun yıllar süren savaşlar tarımı önemli ölçüde zedelemiş ve nüfusun demografik yapısı değişmiştir. Bu savaştan etkilenenler arasında tarımda kullanılan hayvanlar da vardı. Tarım aletlerinin çoğu yok olmuştur. O dönemde her alanda olduğu gibi ilkel ve geri tarım teknikleri Osmanlı'dan miras kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde Osmanlı'dan devraldığı sorunlu tarım sektörünü için yeni arayışlara girmiştir. Ülkede izlenecek iktisat, maliye politikalarını belirlemek üzere 17.02.1923-04.03.1923 tarihleri arasında yapılan Türk İktisat Kongresinde tarıma yönelik kararlar alınmıştır. Bu kararın başında aşar vergisinin kaldırılması gelmektedir. Aşar vergisi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında varlığını gösterse de halktan alınan tepkiler üzerine kaldırılması gündeme gelmiştir. Kırsal kesimde yaşayanlar ile şehirde yaşayanlardan alınan verginin oranının aynı olmaması, aşar vergisinin modern vergi hukukuna aykırı olması, yüksek vergi oranından kaynaklı çiftçinin ekip- biçmekten kaçması ve vergi toplama usulünden kaynaklı olarak köylü üzerindeki olumsuz etkilerinden kaynaklı aşar vergisi 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmıştır.

Cumhuriyetin başlangıcında birçok vergi kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bunlardan üçü hayvanlara uygulanan vergilerdir. Hayvanların vergilendirilmesi zaman zaman değişti ve gelişmiştir. İkinci ve üçüncü vergiler “Hayvan Vergisi Kanunu” olarak adlandırılan ve zaman içerisinde pek çok değişikliğe uğrayan kanunlardır. 24 Nisan 1920'de Osmanlı devletinden miras kalan Ağnam vergisi oranı dört katına yükselmiştir. İlk dönemlerde “Hayvan Sayım Vergisi” adı altında mevcuttur. 1924 bütçesinde aşarlar, arazi vergileri ve ağnam devlet gelirinin

%35'i şeklinde olmuştur. 1929'a gelindiğinde Ağnam vergisi köylüler için ağır bir yük olmaya başladı. Hayvan alım fiyatları düştüğünde vergi katlanarak yüzde 50'ye ulaştı. Ayrıca verginin nakit olarak tahsil edilmesi köylüler için pek çok sorun yaratıyordu ve onları vergiyi ödemek için tarım ürünlerini değerinden daha düşük fiyata satmak zorunda bırakıyordu. Süreç içerisinde birçok değişikliğe uğrayan ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bütçenin yüzde 35'ini oluşturan hayvan vergisi, 1955'te yüzde 1,1'e, 1956'dan sonra ise yüzde 1'in altına düşmüş; Nihayet 1962'de kaldırıldı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında orduya ve nüfusu bir milyondan fazla olan şehirlere yiyecek sağlama sorunu ekonominin temel sorunu haline gelmiştir. Devletin ordunun ve şehirlerin tahıl ihtiyacını karşılamak için uyguladığı tarım politikalarının başında toprak mahsulleri vergisi gelmektedir. Bu vergi, savaş yıllarında zorda olan devlet ekonomisine vergi geliri sağlamak için çiftçinin zirai mahsulünün %10'una uygulanan aynı bir vergidir. Yıllar süren vergi savaşı 1943-1946 dönemi için geçerli olan olağanüstü bir vergidir. Aşar vergisinden kurtulan köylünün toprak mahsulleri vergisiyle karşılaşması, savaşın verdiği olumsuzluklarla mücadele etmeye çalışan köylüyü zorlamıştır. Toprak mahsulleri vergisi aşara bazı yönleriyle benzemesi akıllara ikinci bir aşar mı? Sorularını akla getirmiştir.

Günümüzde ziraatın vergilendirilmesine bakacak olursak yapılan en büyük reformun 193 Gelir vergisi kanununun çıkarılması olmuştur. Günümüzde zirai kazançlar iki usulde vergilendirilmektedir. Gerçek usulde vergilendirme ve tevkifat (stopaj) yöntemi şeklindedir. Tevkifat usulüne göre; Tarım ürünlerinin çiftçi ve üreticilerden satın alınmasında alım bedeli üzerinden stopaj uygulanacaktır. Dolayısıyla tarım ürünlerinin tüccarlar veya kurumlar tarafından satılması durumunda herhangi bir vergi kesintisi yapılmayacaktır. Stopaj vergisine tabi çiftçiler defter tutmayacak veya beyanname vermeyecektir. Ancak bu çiftçilerin, satış ve verilen hizmetlere ilişkin üreticinin makbuzunu almaları ve saklamaları gerekmektedir. Çiftlik gelirinin tamamı stopaj yoluyla vergilendirilen çiftçiler yıllık vergi beyannamesi vermiyor. Ayrıca bu çiftçilerin diğer gelirler için beyanname verirken tarımsal gelirlerini beyannameye dahil etmeleri gerekmemektedir. Gerçek usulde vergileme yöntemi iki farklı şekilde yapılmaktadır. Birincisi işletme hesabı esası, ikincisi bilanço esasıdır. Çiftçiler, bu iki yöntemden birini seçmekte kanunca serbest bırakılmıştır.

Gerek Osmanlı Devleti dönemi gerekse Cumhuriyet dönemi izlenen tarım vergileme politikaları incelendiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Osmanlıdan günümüze her dönemde tarım oldukça önemli olmuştur. Osmanlı Devleti'nde gelirlerinin büyük bir kısmını tarım vergileri oluşturmaktadır. Ancak özellikle 16. yy'dan sonra artan ağır vergi yükü çiftçiyi toprağı ekmekten soğutmuş, vergiden kaçınmaya ya da kayıt dışılığa yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'nde vergi isyanlarının çoğunluğu tarım kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir.

- Cumhuriyet döneminde tarım vergilerinde yapılan aşarın kaldırılması şeklinde önlemler gerekli altyapı oluşturulmadığı tarım kesiminin refahında paralel bir artış yaratamamıştır. Tarım kesiminde kayıt dışılık oldukça fazladır. Türkiye'de tarımın büyük kısmı aile bireyleri tarafından işlenen topraktan oluştuğı söylenebilir. Bu arazilerin üretimi ve çalışanları genellikle vergi amaçlı olarak kayıt altına alınamamaktadır. Elde edilen mahsullerin direk olarak nihai tüketiciye satılması denetim eksikliğini arttırmaktadır.

- Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırıldığında, Türkiye'de tarım sektörünün Osmanlı Devletine göre daha azaldığını gözlemlemekteyiz. Tarımda çalışan kişi sayısı oldukça azaldığı görülmektedir. GSYİH içinde tarımın payı 1970'lerin başında yüzde 30'larda, 2000'de yüzde 10 civarında iken 2018 yılı itibarıyla yüzde 6'ya kadar gerilemiştir. 1970'lerde nüfusun yüzde 60'ı kırsal alanlarda yaşarken. 2019'da bu oran yüzde 10'un altına düşmüştür. Bu oranların yükseltilmesi için devletin bazı çalışmalar yapması gerekmektedir. Çiftçi tarım alanında bilinçlendirilmeli, tarım alanında modern teknikler çiftçiye öğretilmelidir.

- Tarım sektörünün vergilendirilmesi oldukça hassas bir konu olduğu bilinci ile devletin adil, anlaşılır, ödeme gücüne göre vergi sistemi benimsemesi gerekmektedir. Aksi takdirde hem tarımsal üretimin gelişimi engellenebilir hem de bir vergi kaynağından yeterli vergi geliri elde edilmeyebilir.

- Tarım sektörü ülkemiz için oldukça önem arz eden bir sektördür. Bu yüzden devlet tarım sektörüne yönelik teşviklerini arttırmalıdır. Amaç dışı kullanılan topraklar ekilmeye teşvik edilmeli, gerekirse tarım üzerinden alınan vergilerden vazgeçilmelidir. Tarım üzerinden alınan vergiler revize edilmelidir.

- Doğaya zarar vermeyen, sürdürülebilir tarım teknikleri seçilmeli, yenilenebilir enerji tarıma entegre edilerek verimi yüksek tekniklerle çiftçi desteklenmelidir. Organik tarım benimsenerek desteklenmelidir. Tarımda denetim artırılmalı, yapılan denetimler tarımı teşvik edici olmalıdır.

KAYNAKLAR

- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, S. 10700, C.1, Kabul Tarihi: 31/12/1960
- 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Resmî Gazete, S.24783, Kabul Tarihi:12.06.2002
- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmi Gazete, S. 26205, C.45, Kabul Tarihi: 13/6/2006.
- 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, Resmi Gazete, S. 8469, C. 34., Kabul Tarihi: 21/7/1953.
- 6802 Sayılı Gider Vergileri Kanunu, Resmi Gazete, S. 9362, C. 37. Kabul Tarihi: 13/7/1956
- AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453) 1*, 3.B, Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.
- AKÖZ Alaattin, “Ağnam Sayımlarında Hayvan Gizleme: Sirkat”, *History Studies*, C.12, S.4, 2020, ss. 1381-1392.
- ALOĞLU Sibel, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Uygulamaları (Yüksek Lisans Tezi), Bolu: T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010
- ALTUNDAL Gökhan, “ Bazı Yabancı Tarihçilerin Osmanlı Devleti Kuruluş Dönemi Hakkındaki İddiaları Ve Bu Tartışmaların Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ,C.3, S.1, 2020, ss.0-0
- ANBAR Adem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, Yıl:23, S. 84, 2009, ss. 17 – 37.
- AY Hakan, HAYDANLI Latif, “Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Vergi Yüğü ve Gelir Dağılımının Analizi ”, *Sosyoekonomi*, C.26, S.38, 2018, ss. 53-70.
- AYDIN Mehmet Korkud, “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , S.12/26, 2017, ss. 1-20.
- AYSU Abdullah, *Osmanlı’da Tarım Politikaları*, 1.b., İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020.
- BARKAN Ömer Lütfü, Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1980.
- BAŞAR Suad, “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2/1-4. ,ss. 88- 107.
- BAŞARAN Mehmet ve HAYKIRAN Aysun Sarıbey, “ Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S. 22, 2009, ss. .155-164.
- BAŞDEMİR Baykal, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, 1.b., Adana: Karahan Kitabevi, 2015.

- BECERMEN Cengiz, *Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri*, Ankara: Epamat Basım Yayın.
- BİLGE Sadık Müfit, *Osmanlı Klasik Çağı'nda (1300-1600) Tarımın Vergilendirilmesi ve Vergileme İlkeleri Bakımından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- BİNATLI Cüneyt, "Aşar Üzerine Bir Deneme", *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, C.5, S.1, 1969, ss. 304-315.
- BİRİNCİ Eda, *Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi ve Vergi Bilinci: Tekirdağ İli Merkez İlçe Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010
- CİN Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 4.b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- COŞAR Nevin, "Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri", *Toplumsal Tarih*, C.7,S.35, 1996, ss.21-29.
- ÇADIRCI Musa, "Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2, 1991, ss. 39-52.
- ÇAĞATAY Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1947, ss. 483-511.
- ÇEŞME Volkan, "Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.2, 2014, ss. 39-80.
- ÇETİN Hamit, "Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Vergi İsyanları", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.1, 2018, ss. 18-34.
- ÇETİN Menekşe, *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi ve Ziraat Bankası Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- ÇOMAKLI Ş. Ertan, KOÇ Fatih, YILDIRIM Kürşad Emrah, "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, 2012, ss. 61-70.
- DEMİR İhsan Cemil, KAYA Pınar Bengi, "Çiftçilerin Vergi Algısı ve Vergi Uyumı: Ampirik Bir Çalışma" *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.19, S.2, 2017, ss. 127-141.
- DEMİR Mustafa Adem, *20. Yüzyıl Boyunca Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesinin Hâsılat Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: T. C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008
- DEMİR Mustafa, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Zirai Üretimi Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 55, 2022, ss. 297-325.
- DEMİREL Elvan, "İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, Özel Sayı, 2020, ss. 19-37.

- DIŞBUDAK Cem, “Atatürk’ün İktisadi Görüşlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İlke)*, Özel Sayı, 2016, ss. 141-154.
- DİNLER Zeynel, "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Kökeni" ,*Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 1983, s. 1.,ss. 1-27.
- EKİNCİ Ahmed Celalettin ,“Kaynakta Vergilendirme Uygulamasının Vergi Yapısına Etkisi”, *Vergi Raporu*, S.179, 2014, ss. 29-53.
- ENSEN İbrahim, “4369 Sayılı Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Yapılan Değişiklikler”, *Vergi Raporu*, S.37, 1998, ss. 42-45.
- ERDOĞAN Ali Serkan, DÜZKAYA Bilal,“ Zirai Kazancın Vergilendirilmesi”, *Vergi Raporu*, S.186, 2015, ss. 93-111.
- ERDOĞAN Mert Can, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu bildirileri*, Ankara: 2019.
- ERDOĞAN Umman, “Gelir Vergisi Kanununa Göre Vergilendirilebilir Gelir Kavramı; Gelirin Unsurları ve Mükellefiyet”, *Vergi Raporu*, S.186, 2015, ss. 9- 25.
- ERLER Mehmet Yavuz, “ XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi ”, *Türk Tarihi Kültürü ve Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/xix-yuzyildaki-bazi-dogal-afetler-ve-osmanli-yonetimi.html>, (erişim tarihi: 27.12.2023).
- EROĞLU Onur, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, (Özel Sayı: Special Edition), 2010. ss. 57-89.
- ERTAN Mehmet, “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı?”, *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.14, S.2, 2018, ss. 239-255.
- ERUL Rana Dayıoğlu, BUZ Funda,“ İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikaları”, *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.4, 2019, ss. 391-406.
- EŞİYOK B. Ali, Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri, Ankara: Türkiye İş Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, 2004, C.2, s.6 (<https://docplayer.biz.tr/9143374-B-ali-esiyok-ga-04-7-20.html>) (Erişim tarihi: 08.02.2024).
- Gelir Vergisi Genel Tebliği, Seri No: 219, <https://www.alomaliye.com/1998/12/31/gvk-219/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2024.)
- GİRAY Filiz, *Maliye Tarihi*, 10.b., Bursa: Dora Basım, 2024.
- GÖKBUNAR Ali Rıza, “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.14, S.1, 2007, ss. 1-24.
- GÖKBUNAR Ramazan ve BURSALIOĞLU Sibel Aybarç, Âşar Vergisi Uygulamasının Sosyo-Ekonomik Sonuçları, *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler*, Ed. A. Kemal Çelebi, Ankara: 2012.

- GÖKMEN Ertan, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, *Belleten*, C. LXXIV, ss. 127-180.
- GÖNÜLLÜ Ali Rıza, “Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.38, 2015, ss. 69-102.
- GÜL Abdülkadir, “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.II, S.9, 2009, ss. 7-32.
- GÜNEŞ Yusuf, BİRBEN Üstüner, “1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Üzerine Bir Tartışma”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.2, 2012, ss. 58-70.
- GÜNGÖR Ferhat, *Osmanlı Devleti Zirai Kredi Teşkilatları (1863-1888)*, (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- GÜRAN Tevfik, “Zahire Nezareti ve İstanbul’un İaşesindeki Rolü”, *Büyük İstanbul Tarihi*, 2015, <https://istanbultarihi.ist/192-zahire-nezareti-ve-istanbulun-iasesindeki-rolu>, (Erişim Tarihi: 17.01.2024).
- GÜRAN Tevfik, “Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, 19. *Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, 2. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- GÜRPINARLI Hilal Ortaç, “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Aşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.1, 2002, ss. 13-38.
- GVK1960, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=193&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>, (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
- HAYRAN Seyit, “Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Tarım İşletmeciliği Açısından Bir Değerlendirme”, *Ziraat Mühendisliği*, S.358, 2012, ss. 10-13.
- İLOĞLU Astm Süreyya, Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası. Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları. <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/51602/makaleler/15/1/arastirmax-turkiyede-zirai-kredi-t.c.ziraat-bankasi.pdf> (Erişim tarihi: 25.01.2024).
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I. Cilt: 1300 - 1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İNANCIK Halil, Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Ed.) Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Çeviren Zeynep Altok, İstanbul: 2010.
- İPEK Selçuk, *Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2010.
- KARABAĞ Hacer, “Osmanlı’nın Tarımsal Mirası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimin Kalkınmasına Yönelik Çalışmalar (Bursa Örneğinde)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.32, 2017, ss. 225-257.
- KARABIÇAK Mevlüt, “Türkiye’de Uygulanan Ekonomik Teşvik Politikalarının Boyutu, Ulusal, Bölgesel ve Yerel Kalkınma Üzerine Olası Etkileri”, *Süleyman Demirel*

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.18, S.3, 2013, ss. 263-280.

KARABOĞA Durmuş Volkan, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nde Tarıma Etki Eden Faktörler ve Bu Faktörlerin Ortaya Çıkardığı Sonuçlar“, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.6, 2012, ss. 313-327.

KARABOĞA Durmuş Volkan, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Tarım Araçları ve Teknikleri”, Diyarbakır Tarım, Doğa ve Çevre Sempozyumu, (01-03 Haziran 2010), Diyarbakır’da Tarım ve Hayvancılık, Ed. Kenan Haspolat, Kemal Güven, Reyhan Gül Güven, Ankara: 2010, C.1, ss. 420-425.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirler I (1876-1907))*, 6.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII., 2007.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1856 - 1861))*, 7.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. V I., 2007.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri (1861-1876))*, 6.b., Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları ,C. VII, 2003.

KARTA Nurullah,“ 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Vergilendirme Çalışmaları ve Mali Yapıya Etkisi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.17, S.3, 2013, ss. 225-238.

KAYA Dilek Göze ve DURGUN Ayşe, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, 2009, ss. 233 – 248.

KAYA Emine, KADANALI Esra, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2020, ss. 131-152

KAYA Pınar Bengi, *Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Çiftçilerin Vergi Algısı: Antalya İli Örneği*,(Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

KAYIRAN Mehmet, METİNTAŞ Mustafa Yahya, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.19, 2018, ss. 647- 666.

KENANOĞLU M. Macit, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.1, 2006, s. 107., ss. 107-138.

KESKİN Özkan, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.28, S.28, 2010, ss. 87- 106.

KILIÇ Osman, ÇELEBİ Bülent, “Türkiye’de Tarımdan Alınan Vergiler Üzerine Bir İnceleme”, *Yaklaşım*, C.13, S.149, 2005, ss. 141- 145.

KIRKPINAR Kenan, “Âşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, 1992, ss. 105-125.

- KIRKPINAR Kenan, “Aşarın Kaldırılması Ege Bölgesindeki Sonuçları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1987.
- KOÇ Ercan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarım*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- KÜÇÜKKAYA Abdullah Mesut, “Osmanlıda Toprak Sistemi -Miri Rejim-”, *Osmanlı Ansiklopedisi* 3, Ankara ,Yeni Türkiye Yayınları,1999-2014, C.3.
- KÜKRER Sami,“ Türkiye’de Siyasal Süreçte Vergi Reformuna Genel Bir Bakış”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, 1999, ss.81-96.
- MERDAN Kurtuluş, Türkiye’de Tarımsal Büyümeye Etki Eden Ekonomik Faktörler (Bir Regresyon Analizi), Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s.45., c.25.,2003, s. 1125-1142.
- MUTLU Abdullah, *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2009.
- OKÇUOĞLU Gülsevin, ÖNDER İzzettin, “Aşarın Kaldırılması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1-4, 2011, ss. 261-276.
- ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, 3.b., Ankara: Cedit Neşriyat Yayınevi, 2008.
- ÖNDER İzzettin, “Aşarın Kaldırılması”, *Toplum ve Bilim*, S.13, 1981, ss. 76-92.
- ÖZCAN Güngör,“ Savaş Ekonomisinde Vergileme Anlayışı Örneği “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yılları”, *Yönetim ve Ekonomi*, C.27, S.2, 2020, ss. 292-308.
- ÖZDEMİR Nuray,” Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, 2013, ss. 213-247.
- ÖZER Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi” , *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.5, 2011, ss. 215-234.
- ÖZGEN Ferhat Başkan, “Osmanlı Devleti’nin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 32, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, (Mart-Nisan, 2000.), ss.
- ÖZSOY İsmail, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Toplama Usulleri: Bir Değerlendirme”, *Verginin Dünyü Bugünü, Yarını Paneli*, Ed. Mustafa Uçar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1994.
- PALAMUT Mehmet E., “Âşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.43, 1987, ss. 69-78.
- SARI Burak, Türkiye’de Tarım Kesiminde Vergi Uyumu, Vergi Bilinci ve Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi: Malatya Merkez İlçe Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- SARIÇOBAN Gülay, “Atatürk Döneminde (1923-1929) Türkiye Ekonomisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, 2020, ss. 222-236.
- SARIKAYA Makbule, “Ziraat Mektepleri”, *Kafdağı Dergisi*, C.1, S.1, 2016, ss. 24-37.

- SARILI Mustafa Ali, “ Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılık Dergisi*, S.41, 2002, ss. 32-50.
- SUGÖZÜ İbrahim Halil, YILDIRIM Hüseyin, AYDIN Halil İbrahim, “Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.32, 2014, ss. 115-128.
- SUMAYTAOĞLU Erdal Celal, *Osmanlıda ve Türkiye’de Tarımsal Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- ŞAHİN Cemile, “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.6, 2012, ss. 434-461.
- ŞATAF Ceyda , AYGÜN Şerife , “Türkiye’de Emlak Vergisine Yönelik Genel Bir Değerlendirme”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.1, 2019, ss. 89-96.
- ŞENER Sefer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, 2004, ss.73-92.
- ŞENTÜRK Kadir Can, YARDIMCIOĞLU Mahmut, “Türkiye’de Tarımsal Faaliyetlerin Vergi ve Muhasebe Uygulamalarındaki Durumu”, *Social Sciences Studies Journal*, C.4, S.13, 2018, ss. 18-34.
- T.C. Ziraat Bankası A.Ş., *Bankamız Tarihçesi*, <https://ziraatbank-kkktc.com/tr/bankamiz-tarihcesi>. (Erişim tarihi: 21.01.2024.)
- TAŞDELEN Aziz, “Hukukî açıdan zirai kazançların vergilendirilmesi”, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.2, 2010, ss. 137-144.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 15.2.1925, C.1, İ.56, s.11.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 4 Haziran 1943: Devre:7. C.3. İçtima:1. İnikat: 33
- TBMM Zabıt Ceridesi, 7.8.1920, C.2, İ. 44
- TEKDEMİR Aziz, “Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti” , *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2011, ss. 121-144.
- TEKİN Abdullah Sami, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, 2019, ss. 52-71.
- TOKGÖZ Erdinç, “ “Türkiye İktisat Kongresi” mi? “İzmir İktisat Kongresi” mi? Hangisi Doğru?”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, 2000. ss. 339-349.
- TOKGÖZ Erdinç, “19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2000, ss. 365-376.
- TÜİK (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742>) (erişim tarihi: 12.05.2024)
- TÜRKAL Hasan, “Türkiye’de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.44, S.3, 201, ss. 85-107.

- ULU Sibel, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ULUYOL Osman, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2019, ss. 19-40.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 7.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1,2003.
- YALÇINKAYA Neslihan, “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.13, S.2., 2006, ss. 97-118.
- YAVUZ Erdem, “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.12., 2015, ss. 161-180.
- YAZAN Ömer, “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.17, S.4, 2017, ss. 221-237.
- YEGEN Baki, “Türk Vergi Sisteminde Gelirin Tanımı Konusunda Yaşanan Gelişmeler”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.3, 2019, ss. 2149-5203.
- YILDIRIM İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, Elâzığ, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, 2011, ss. 313-326.
- YILDIRIM Mehmet Ali, “Osmanlı’da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.24, 2008, ss. 223- 240.
- YILMAZ Binhan Elif, “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, Antalya, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 4, 2002, ss. 186-198.
- YILMAZ Yiğit, “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, *Vergi Raporu*, S. 232, 2019, ss. 11-22.
- Zirai Kazanç Elde Eden Mükellefler İçin Vergi Rehberi, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı Şubat /2022 Yayın No: 422, S.13. (www.gib.gov.tr).